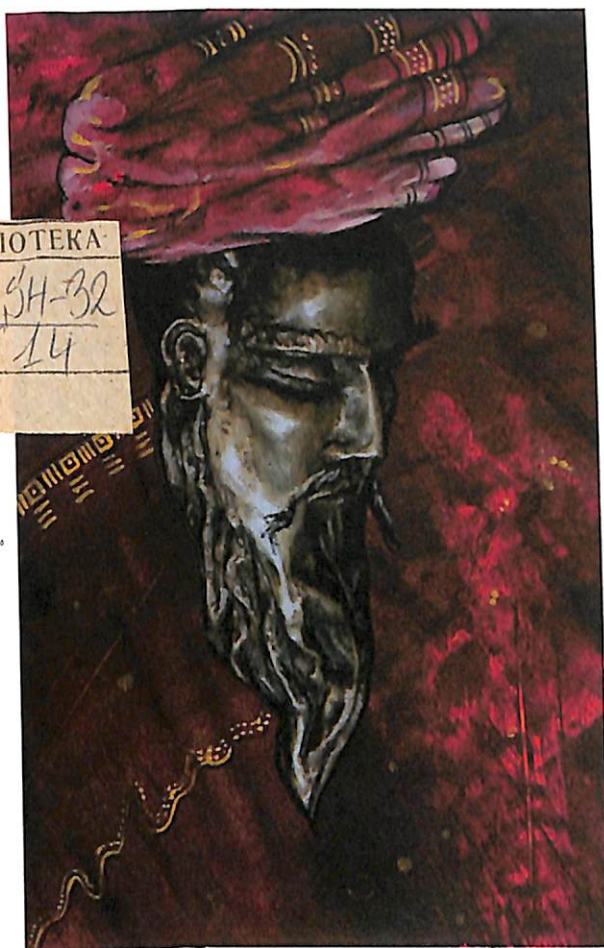

ISMAIL KADARE

trëgime

Onufri

VJEDHJA
E GJUMIT
MBRETEROR

NGA INJËJTI AUTOR

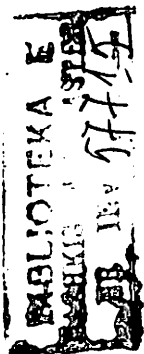
- Dialog me Alain Bosquet, ese, botimi i parë, 1996*
Dialog me Alain Bosquet, ese, botimi i dytë, 1996
Spiritus, roman, 1996
Kushëriri i engjëjve, ese, 1997
Tri këngë zie për Kosovën, triptik, botimi i parë, 1998
Kombi shqiptar në prag të mijëvjeçarit të tretë, ese, 1998
Pallati i Ëndrrave, roman, 1999
Ikja e shtërgut, tregim, 1999
Tri këngë zie për Kosovën, triptik, botimi i dytë, 1999
Dialog me Alain Bosquet, ese, botimi i tretë, 1999

85H-32
K 14

ISMAIL KADARE

Vjedhja e gjumit mbretëror

Tregime

Onufri

**Përgatiti për botim:
Bujar Hudhri**

**Piktura në kopertinë:
Lulëzim Mema**

Copyright © 1999, by Onufri

**Të gjitha të drejtat e botimit në gjuhën shqipe,
brenda dhe jashtë kufijve të Shqipërisë,
i takojnë Shtëpisë Botuese Onufri.**

ISBN 99927-30-74-9

**Shtëpia Botuese Onufri
Rr. "S. Pasha", Tiranë, Tel&Fax 00355 4 220 017
<http://www.Onufri.com.al>
E-mail: onufri@abissnet.com.al**

VDEKJA E GRUAS RUSE

Nina F. moskovite. Martuar më 1959 me një oficer shqiptar. Pas fjalëve të dua, erdhën shëtitjet në parkun Gorki, telefonimet nga kabinat e mbuluara me borë, dënesat s' do të më harrosh etj., etj., gjer te: qytetare Nina F. e pranon për burrë A. D. Dhe pastaj nënshkrimet, këmbimi i unazave, ardhja dhe muaji i mjaltit në Shqipëri.

Tani ajo është e shtrirë në arkivol në mes të dhomës së apartamentit, mijëra kilometra larg vendit të saj. Ka vite që s' ka marrë letër nga të vetët, (letrat ishin të rralla pas prishjes së marrëdhënieve dhe vitet e fundit pothuajse janë prerë). Ajo nuk ka ditur saktësisht kush ka vdekur e kush është gjallë në familjen e saj, ashtu sikurse ata nuk do ta marrin vesh kurrë saktësisht nëse ajo ka vdekur vërtet e, aq më pak, vitin e vdekjes.

Rrotull arkivolit një grumbull grash e qajnë në gjuhë të huaj. Janë motrat e oficerit, plaka tashmë. Për shkak të shamisë me lule me të cilën ia kanë lidhur kokën, ajo

ngjan edhe më shumë ruse dhe akoma më të trishtueshme e bën kjo të qarën në gjuhë të huaj për të.

Rrallë është vajtuar një grua nga kunatat e saj me kaq ngashërim. Ky është një mendim që edhe në qoftë se nuk thuhet me zë, ndihet menjëherë. Ashtu siç ndihet shpjegimi për të: qajnë në radhë të parë vetminë e saj. E me siguri, të tyren.

Në të djathtë të arkivolit, pas shpinës së grave ngrihet një raft librash. Midis titujve, spikasin librat që flasin për prishjen me Bashkimin Sovjetik, kryesisht librat politikë të udhëheqësit të vendit. Midis tyre dhe gruas ruse të shtrirë në arkivol është dënosa e grave.

Ora e varrimit po afron. Lëvizja në apartament bëhet më e dendur, sjellin mbulesën e arkivolit, gjëmojnë gozhdët që e mbërthejnë. Pas pak autobusët me njerëzit e përzishëm ecin drejt varrezës perëndimore të qytetit.

Është një ditë e lagët, me shi. Megjithatë askush nuk largohet para kohe nga gropa. Një grua, anëtare e kryesisë së Frontit të Bllokut, mban një fjalë fare të shkurtër, ku thotë se Nina F. ishte një nënë e bashkëshorte e mirë dhe një punonjëse e ndërgjegjshme, që në punën dhe jetën e saj kishte patur përherë parasysh mësimet e Partisë dhe të udhëheqësit të saj.

Asnjë fjalë për kombësinë e saj, atë kombësi që i kishte dhënë asaj vetminë më të madhe që mund të përfytyrohet.

Lamtumirë, Nina!

Këto janë të vetmet fjalë të natyrshme që thotë anëtarja e kryesisë së Frontit.

Po më e natyrshme se ato është zhurma e baltës dhe guriçkave që bien mbi arkivol, me një gjuhë universale, shumë më të kuptueshme se ajo e njerëzve, ndonëse varrin për gruan e vdekur nuk po e jep toka e gjerë ruse, por trualli i ngushtë shqiptar, i cili mezi mjafton për varret e të vetëve.

Dhjetor, 1985

LAMTUMIRA E SË KEQES

Beqir Aliu, qeveritari i N. e dalloi karrocën qysh se u shfaq në rrugën e madhe, në krye një brumbull i vogël e pastaj një arkë e zezë, që avitej me ngut.

Allah, mbromë, tha me vete kur shqoi shenjat zyrtare mbi pupenë e saj. Atëherë e kuptoi se gjithë ai ankth i asaj pasditeje mestetori, asaj pasditeje të pafundme, që ai, megjithë frikën besëtyte, e kishte mallkuar disa herë pa shkak, (nëna i kishte thënë dikur se në asnjë rast s'duheshin mallkuar ditët, madje, as atëherë kur dukej haptas se dita, më shumë se me llojin e vet, afronte me atë të netëve), pra, befas ai e kuptoi se gjithë ai ankth s'paskësh qenë i kotë.

Pa lëvizur nga dritarja ndoqi me sy afrimin e karrocës te porta e shtëpisë, grahësin që zbriti për të trokitur, pastaj kryeshërbëtorin e tij që, pasi hapi flegrat e portës, po ngjitej shkallëve me vrap.

Ngaqë i merrej fryma fjalët i tha gjysma-gjysma,

po Beqir Aliu i kuptoi: një zyrtar i lartë, drejt e nga Dollma Bahçeja, pallati i Sulltanit.

Mbromë, Zot i madh, përsëriti me vete Beqir Aliu, dhe ndonëse u përpoq të zbriste shkallët pa u mbajtur nga parmakët, dy-tri herë i preku ata. I porsaardhuri qëndronte më këmbë në sallonin e madh. Beqir Aliu e ndjeu në çast se përvoja e gjatë nuk e ndihmoi dot këtë herë të kapte aty për aty rangun e vërtetë të tij. Atë çka kumtonte petku i tij i pluhurosur e rrëzonte qëndrimi mospërfillës, ashtu sikurse këtë të fundit e vinte në dyshim vështrimi i tij. Në zgavrat jashtëzakonisht të thella ishin dy sy të lodhur, si në prag të përgjumjes. Beqir Aliu e kishte vënë re se ishte pikërisht pagjumësia që i jepte një shpellim të tillë.

– Vij drejt e nga kryeqyteti me një detyrë të veçantë,
– tha ai, duke nxjerrë nga një e çarë e zhgunit një letër të mbështjellë.

Beqir Aliu e mori letrën, e çmbështolli, po nuk ishte në gjendje të dallonte asgjë veç fjalëve Pallati i Dollma Bahçesë, Zyra e Përgjithshme, si dhe vulën e njohur në fund të saj. Ai e puthi shkresën te vendi i vulës, u përul lehtë dhe, pasi e mbështolli prapë, ia ktheu bujtësit.

– Mirë se erdhe në konakun tim, gaz. Rruga besoj se të ka lodhur shumë.

Tjetri hapi krahët.

– Rruga ishte vërtet sfilitëse. Dhe bujtinat nuk janë për të qenë.

– Ashtu, ashtu, – i tha Beqir Aliu. – Sa herë që më duhet të shkoj gjer në Stamboll unë e di ç'heq. Veç Hanit

të Vjetër, në të dalë të Janinës, dhe një tjetri pranë Kavallës, gjithë të tjerët janë për faqe të zezë. Të pijnë morrat e tartabiqet.

Beqir Aliu e ndjeu se po fliste më shumë se ç' duhej, por ishte mbi forcat e tij t' i vinte fre gojës. E kishte vënë re se kishte një lloj njerëzish, prania e rëndë e të cilëve rëndohej edhe më shumë nga heshtja. I porsaardhuri ishte i tillë.

Duke iu shmangur kushedi pse syve të tij, Beqir Aliu vazhdoi të fliste për pjesët e pamirëmbajtura të rrugës, për tyrben e dervish Ulemasë, që, megjithë paralajmërimet e njëpasnjëshme, ende s' qe meremetuar, për ndërtesën e doganës në Ibrik Tepé, që, ç' ishte e vërteta, bashkë me doganierët krijonin një përshtypje të keqe për shtetin, sidomos në sytë e të huajve...

Ngaqë dyshoi se mos po e tepronte, ai e preu befaz të folurën, po ndërkaq vuri re se tjetri e dëgjonte me një mospërfillje të tillë, thua se nuk kishte kaluar kurrë nëpër atë rrugë.

Kjo vetëtitje mendimi e hutoi një grimë Beqir Aliun. Si shpëtim iu kujtua hamami.

– Besoj se pas një rruge të tillë, një banjë...

– Oh, me kënaqësi, – tha i porsaardhuri.

Që nga veranda ku kishte dalë për të marrë ajër të freskët Beqir Aliu dëgjonte zhurmat e lehta të shtëpisë. Po skajonin nëpër dhoma dy shoqëruesit e të porsaardhurit. Nga kuzhina vinte një tringëllimë enësh. Beqir Aliu psherëtiu prapë. Kjo pasdite s' donte që s' donte të mbaronte.

Ai solli ndër mend sytë e kapitur të mysafirit, pastaj setrën e pluhurosur, në palat e brendshme të së cilës kushedi ç'shkresa të fshehta fshiheshin dhe prapë shtoi: allah, mbromë.

Një grimë mbajti hapat si në përgjim. Pastaj me çape të lehta u fut brenda. Gjithmonë duke shkelur lehtë eci nëpër një mesore të ngushtë, hapi një derë dhe u gjend në një kthinë të gjatë, të mbyllur, që merrte dritë nga një frëngji e pullazit. Që pas murit vinte zhurma e ujit.

Beqir Aliu hoqi një pjatë bakri të varur në mur dhe vuri syrin te vrima e vogël. Për shkak të avullit lëvizjet e njeriut iu dukën më të ngadalta dhe si të shoqëruara nga një stërmundim. Beqir Aliu ndjeu një këputje te gjunjët. Kishte përgjuar nga kjo vrimë mbikëqyrësit e ardhur nga kryeqyteti sa herë që kishte dyshuar për fjalët apo qëllimin e udhëtimit të tyre. Kishte patur një bindje të verbër se atë çka fshihnin sytë ose goja e nxirrte trupi lakuriq.

Atje midis avullit dhe pllakave të zhveshura njeriu e jepte më qartë se kudo enigmën e tij. Atje dilte lakmia dhe epshi, mëdyshja dhe gatishmëria për të mos u ndalur përpara asgjëje, tmerri i fshehtë, pendesa apo synimi për të shkelur mbi kufoma.

Beqir Aliu mezi e mbajti një psherëtimë të re. Trupi i bujtësit nuk jepte asgjë, me përjashtim të një vuajtjeje të brendshme, misterioze, thua se nuk ishin currila uji të ngrohtë që binin mbi gjymtyrët e tij, po fshikuj të padukshëm.

Ky njeri ose është i marrë, ose i shenjtë, tha me vete Beqir Aliu. Me lëvizjet e tyre gjymtyrët e tij nuk bënin gjë tjetër veçse një si pyetje, një si kërkim. Madje prej atij trupi nuk mund të merrje vesh as edhe një gjë që kishte qenë përherë tepër e thjeshtë për Beqir Alinë : nëse i pëlqenin femrat apo dylberët, apo nëse i pëlqente të ishte vetë dylber. Sa herë i kishte shfrytëzuar Beqir Aliu, sidomos këta të fundit, për të përdhosur zyrtarë që dukeshin të pazvetënueshëm.

Ai e hoqi syrin nga vrima vetëm kur tjetri matanë nisi të fshihej me rizë.

Pas pak ishin ulur të dy në nimin e dhomës së pritjes nga qelqnaja e së cilës dukej një pjesë e tremes. Beqir Aliu ndihej i pikëlluar. Mezi i gjente fjalët për atë pakëz bisedë që ai, si i zoti i shtëpisë, ishte i detyruar ta mbante gjallë. Tjetrit, dukej hapur që i pëlqente më shumë të heshte. Jo bujtës, po korb, tha dy-tri herë me vete Beqir Aliu. Vështronte mendueshëm ditën që po thyhej, me ata sy që pas banjës ngjanin edhe më të kapitur.

– Ja pra, kjo qenka Shqipëria, – tha me zë të ulët, si të fliste me vete.

– Është herë e parë që vjen këtu? – pyeti i zoti i shtëpisë.

Bujtësi bëri po me kokë.

Ai e tundi kokën disa herë edhe pas kësaj, thua se po i përgjigjej në të njëjtën mënyrë një sërë pyetjeve që dikush brenda tij, djalli vetë ndoshta, ia bënte. E tundi sa e tundi kokën ashtu, pastaj me po atë zë të ulët tha:

– Gjynah.

Beqir Aliu ndjeu gjymtyrët t'i ftoheshin. Ç' ishte ajo gjynah e lëshuar si rastësisht midis heshtjes? Gjynah përse? Gjynah për kë?

Ai priti sa priti që mysafiri të shtonte diçka, po tjetri e kishte kyçur gojën. Vështronte mospërfillës përtej qelqeve, me ca sy të shuar, të pashpresë, që të ftohnin gjer në fund të shpirtit. Dy-tri herë Beqir Aliut i erdhi ta kapte për gryke e t'i shfrynte: Për kë të vjen gjynah ty? Për mua ndoshta, ngaqë më ke sjellë gjëmën? Fol, korb i zi!

Prej kohësh Beqir Aliu e dinte se bujtësit e lartë që vinin nga kryeqyteti sillnin shpesh me vete dekretin e dënimit për qeveritarin vendës. Qëllonte që pritej me nderime prej këtij të fundit, hante e pinte dhe befas, aty nga mesnata, nga një palë e fshehtë e setrës nxirrte katilfermanin. Sulltani të kërkon kokën! Pas kësaj të dënuarit s'i mbetej gjë tjetër veç t'i nënshtrohej fatit dhe e zgjaste vetë kokën te shiriti i mëndafshtë, në mënyrë që t'i thyenin arrëzën e qafës përpara se t'ia prisnin.

Sa herë e ka bërë këtë punë, tha me vete duke ia ngulur sytë. Po tjetri vazhdonte të shikonte përtej tij, sikur Beqir Aliu të mos qe aty.

Ndoshta gjatë darkës diçka do të nxjerrë, mendoi Beqir Aliu.

Gjatë darkës i ardhuri diçka tha vërtet, por ajo në vend që ta qetësonte e turbulloi edhe më shumë Beqir Aliun.

Sulltani është i shqetësuar për Shqipërinë. Këto fjalë të kryeqytetasit, Beqir Aliu i përsëriti shumë herë me

vete, pas çdo kafshate që kapërdinte. Prej tyre s'parandihej asgjë e mirë. Përkundrazi, pas një hyrje të tillë vinin zakonisht shkarkimet, dënimet.

E pse ta vriste kaq shumë mendjen, i jepte zemër vetes Beqir Aliu. Fundja nuk ishte ai qeveritari kryesor i Shqipërisë. Ai s' ishte veçse një qeveritar province. Sipër tij kishte pesë a gjashtë të tjerë, që përgjigjeshin drejtpërdrejt për gjendjen. Sa t'i vinte radha atij...

E ndjente se ky ishte një ngushëllim i kotë. E dinte fare mirë se çdo qeveritar i madh tërhiqte dhjetëra të tjerë pas vetes, në rrokullimë.

Duke e sjellë fjalën larg e larg u përpoq të merrte vesh se përse ishte aq shumë i shqetësuar sulltani i madh. Dy vitet e fundit, lavdi Zotit, kryengritje s'kishte patur. Dhe taksat, me sa dinte ai, Shqipëria i kishte dorëzuar në rregull. Sasinë e ushtarëve gjithashtu.

– Eh, Beqir Ali, – e kishte ndërprerë tjetri dhe ishte bërë gati, me sa dukej, të fliste. Por sytë, kushedi pse, i shkuan te saksitë e luleve në dritare dhe tundi kryet. – Lulet në vjeshtë dëftojnë dimër. Thonë kështu këndej?

– Si?... Po... Natyrisht që thonë.

Beqir Aliu priti më kot që tjetri të vazhdonte bisedën për shqetësimin e sulltanit, por tjetri, me sa dukej, nuk kishte ndër mend. Kjo ishte folë o gur, folë o mur, mendonte i zoti i shtëpisë. Edhe disa herë që e hapi gojën, nuk tha veçse fraza të errëta, sa për t'ia prishur gjakun tjetrit. Gjumë e rroba të vjetra ka sa të duash, tha njëherë, si të vazhdonte kuvendimin me dikë tjetër që ishte larg. Beqir Aliu u rrek më kot të merrte vesh se

ç'kuptim kishin ato fjalë, por kjo ishte e pamundur.

Kur e hoqi shpresën, e mori në sy të flakte kujdesin dhe ta pyeste haptas se përse padishahu i madh ishte shqetësuar për Shqipërinë. Dhe i përmendi prapë paqen, taksat e shlyera dhe ushtarët e mbledhur.

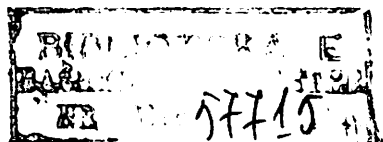
Bujtësi e vështroi në fillim dyshimtas, pastaj, siç duket, iu kujtua se kishte qenë ai vetë që kishte folur për shqetësimin e sovranit.

– S'janë aq të thjeshta gjërat, Beqir Ali, – tha me zë të ulët. – S'është punë rebelimesh, taksash e ku di unë. Janë punë më të thella këto... Syri i sulltanit sheh më larg se sytë tanë...

Sikur të mos ishte fjala për sovranin, Beqir Aliu do të nervozohej, ashtu siç nervozohej gjithmonë kur dikush i thoshte se punët janë më të thella se ç'duken. Këtë frazë, kushedi pse, nuk e duronte dot. Ç'janë këto punë të thella që më dërdëllis, e ndërpriste shpesh bashkëbiseduesin. S'ka punë të thella në këtë botë. E thellë është vetëm gropa ku do të shtrihemi një herë e mirë. Të tjerat janë gjepura.

– Kështu, Beqir Ali, – vazhdoi bujtësi, – shumë net sulltanit të madh i ka dalë gjumi për punën e Shqipërisë.

– Allah, – ia bëri i zoti i shtëpisë, ngaqë s'dinte ç'të thoshte. Mendimi se qindra zyrtarë të lartë të shtetit, për të mos përmendur mijëra të mesmit e qindra mijëra të vegjlit, flinin si derrat, në kohën që llamba e botës s'mbyllte dot sytë, iu përzie me smirë për sytë e bujtësit, ata sy që e tregonin që larg pagjumësinë. Ndoshta pikërisht për këtë, për shkak të atyre qeskave poshtë

tyre, ai kishte fituar hirin mbretëror, në kohën kur të tjerët, me sytë e fryrë nga e fjetura, kishin mbjellur zilinë, e më pas zemërimin e fshehtë të padishahut të pagjumë.

– Gjithë vendet e Ballkanit, njëri pas tjetrit, u shkëputën nga perandoria, – vazhdoi ai me zë të ngadaltë, të lodhur. – Vetëm Shqipëria ka mbetur. Dhe sulltanit të madh ajo po i dhembka më shumë, siç dhemb fëmija i pleqërisë.

Beqir Aliu lëshoi një psherëtimë. Tani merrej me mend përse i dilte gjumi natën sovranit. Madje pak a shumë merrej me mend edhe qëllimi i ardhjes së kryeqytetasit. Epo lavdi Zotit, s'paska qenë për mua, tha me vete dhe i lehtësuar futi lugën në hallvë. Shyqyr, o Perëndi, përsëriti me gojën plot.

Darka kishte mbaruar prej kohësh dhe ata e kishin pirë dhe gotën e dytë të sherbetit. Jashtë kishte nisur një shi i hollë, shushuritës. Beqir Aliut i flihej. E dinte që s' ishte mirë që tjetri ta merrte vesh këtë, e aq më tepër kur pak më parë qe përmendur pagjumësia e sovranit. Megjithatë me vështirësi i mbyste gogësimat.

Një copë herë kishte ndjekur me sy lëvizjen e fenerëve në oborrin e shtëpisë, ku, me sa duket, shërbëtorët bënin ecejaket e tyre të zakonshme, po kjo, në vend që t'ia largonte ia kishte ndjellë edhe më shumë gjumin. Madje, një herë ajo pamje gati iu ngjiti fillimit të një ëndrre që po ngjizej në trurin e tij. Shërbëtorët shpejtonin drejt një kali të sëmurë, të shtrirë në shtrat,

nën një mbulesë prej atllasi. Nga stalla që ishte në fund të oborrit erdhi vërtet një hingëllimë kali dhe Beqir Aliu shkundi kryet.

– Të vjen gjumë, eh? – e pyeti bujtësi.

– Jo, jo... Ç'është ajo fjalë... Gjumë dhe rroba të vjetra? Ha, ha. s'e kam dëgjuar ndonjëherë këtë shprehje.

Beqir Aliu, kushedi pse, i kërkoi ndjesë.

– S'ka gjë. S'ka gjë. Edhe unë do të ngrihem. Gjumë s'kam, po rruga më ka këputur fare.

Beqir Aliu ndihej i turbullt. Ai tha fjalë të tjera të kota, duke lëvizur pak sofrën që tjetri të lironte gjurin. Pastaj i priu tjetrit, duke i bërë dritë me një llambë bakri. Mendimi se a duhej t'i parashtronte ndonjë dëfrim dhe në qoftë se po i ç'lloji duhej të ishte ai, me femër apo me çun, mendim që ashtu si te vrima e hamamit e kishte ngacmuar disa herë gjatë darkës, tani që po i afroreshin derës së dhomës së gjumit e vuri vërtet në ngushticë të madhe.

Me shpejtësi, me ngut, sollti edhe një herë ndër mend trupin e tij, ashtu të turbullt e plot trazim si midis avujve të skëterrës, dhe gjithsesi nuk e gjente dot se me çfarë mund ta këndellte.

Gjumë s'kam, i kishte thënë mysafiri. Atëherë, në qoftë se s'kishte gjumë, me se do ta kalonte atë natë të gjatë? Ky mendim i fundit ia hoqi çdo mëdyshje Beqir Aliut.

Duke ngritur llambën për të ndriçuar më mirë derën e dhomës, po duke lënë në hije fytyrat, me zë të ulët,

ai tha:

– Allahu i ka bërë netët të gjata e të mërzitshme kur janë bosh... Në qoftë se mysafiri i shtrenjtë dëshironte të engledisej pak, aq më tepër që gjumë s'kishte... ai do të ishte i lumtur t'i çonte një vajzë apo një çun... Tjetri vuri dorën te doreza e derës.

– A thua Beqir Ali? – tha me zë pa ngjyrë dhe pa e kthyer kryet, hapi derën dhe u fut brenda.

I zoti i shtëpisë mbeti në këmbë me llambën e bakrit, që befas u rëndua dyfish në dorën e tij. A thua Beqir Ali?, përsëriti fjalët e tjetrit. Edhe falltarët e Samarkandit flisnin më qartë. Ç'i kishte pjellë me këtë lugat.

U kthye me hapa të ngadalta te dhoma e pritjes dhe një copë herë vështroi shërbëtorët që po ngrinin rizën. Tani gjumi i kishte dalë fare dhe s'dihej a do t'i vinte më. Cili djall të dërgoi në shtëpinë time?, shfreu dy-tri herë me vete. Njëherë mendoi të mos e vriste më mendjen. Gjersa nuk kishte dashur të fliste, në drej të vente. Pse duhej të sfilitej Beqir Aliu për... e tij? Të tjerët kishin qenë më të çiltër kur kishte ardhur puna te kjo pikë. Me thënë të drejtën, Beqir Ali, mua më pëlqejnë çunat. Ose: Çfarë çunash, more, sa të vdes unë s'i ndahem femrës. E kështu me radhë sikush sipas mirakandes së vet, siç e kishte dhënë Zoti. Kurse ky këtu: A thua, Beqir Ali? Sedërtar i madh për besë. Pt, të plaçin sytë, shau Beqir Aliu. Po prit se do të ta tregoj sedrën tënde.

Kryeshërbëtori, që nuk ia ndante sytë, iu afrua sapa i zoti i bëri shenjë.

– E ke gati Merjemen?

– Gati e kam, bej. Edhe Lejlanë e kam gati po t'i pëlqejnë leshverdhat.

– Ç'leshverdhja, more. Atij s'i merret vesh se ç'do, mashkull apo femër. Ndaj për çdo rast gatit edhe Mehmetin.

– Si urdhëron, bej.

Beqir Aliu u mendua një hop.

– Për Lejlanë ke të drejtë, – i tha tjetrit. – Mbase i pëlqejnë leshverdhat.

Pas pak, duke shkelur sa më lehtë mbi dërrasat e fundshtrojës, Beqir Aliu u gjend në kthinën fqinje me atë të bujtësit. E lëvizi me kujdes cohën me mbishkrimin e Kuranit, që mbulonte vrimën e përgjimit, dhe vuri syrin në të.

Tjetri, veshur me një rrobë të gjatë nate, rrinte pa lëvizur mbi shtrat. E dinte tashmë nga përvoja se një njeri i përgjuar duket përherë më i ngrirë se ç'është (trazimi i brendshëm i përgjuesit e theksonte ndoshta palëvizshmërinë e viktimës), po ky ia kalonte çdo përfytyrimi. Sikur të mos ishin rruzaret që i lëvizte njëtrajtshëm në njërën dorë do të besoje se ishte një kukull dylli.

Ai nuk lëvizi as kur dera e dhomës lëshoi një gërvimë pas së cilës hyri Lejlaja. Vetëm sytë ndoqën ecjen plot ojna të vajzës, që erdhi u ul pranë të huajit mbi shtrat. Kuçka, ç'siguri që paska, tha me vete Beqir Aliu. Një gërvishtje smire e përshkoi dobët. U duk në çast se ishte e sigurt që do të merrej vesh me kryeqytetasin, më mirë

se me të, qeveritarin provincial. Ec e merre vesh ç'kanë në kokën e tyre femrat, mendoj. Nga kryeqyteti, përveç dekretëve, thashethemeve e modës së veshjes, vinin edhe yçkla të reja dashurie, të shpikura me siguri nga kaurët. Sa herë në kafene ai me shokët e tij i kishin sharë e mallkuar apo kishin bërë ptu me përbuzje, kishin pështyrë me neveri, po femrat e tyre ndoshta atje e kishin mendjen.

Kishin dëgjuar për to e tani digjeshin nga padurimi që t'i provonin. Ja, kjo Lejlaja që hyri duke u tundur aq pa turp, me siguri priste diçka nga kryeqytetasi.

Me po atë vetësiguri, me një lëvizje të qetë ajo zgjidhi një nyje dhe rroba e saj e hollë i rrëshqiti nga trupi. Ashtu lakuriq u shtri përbri të huajit, me njërën këmbë të shtrirë e me tjetrën të përthyer, çka i jepte diçka prej zonje qëndrimit të saj. Sikur të mos mjaftonte kjo, guxoi t'i fliste të panjohurit, madje t'i buzëqeshte me një buzëqeshje tinëzare që gjysma i kaloi atij e gjysma i mbeti asaj vetë.

Hë, kuçkë, shau nëpër dhëmbë Beqir Aliu. Nuk e kuptoi as vetë pse, por e ndjeu se nga të gjitha ato që mund të ndodhnin midis tyre, fjalët e shqiptuara prej saj ia nxitën më fort zilinë. Ç't'i ketë thënë vallë, kuçka, mendoj gjithë pezëm.

Nuk e pati mendjen të vinte re nëse ai iu përgjigj apo jo. Vuri re vetëm se shikimi i tij kaloi disa herë nga flokët e verdhë te njolla e zezë e pubisit (kishte vënë re se pothuajse pa përjashtim meshkujt i ngacmonte ky krahasim), po shikimi i të huajit ishte i ftohtë.

Ai e vështroi sa e vështroi vajzën për një kohë të gjatë me po atë shikim të topitur, pastaj dora që rrotullonte rruzaret i lëshoi ato, për t' u zgjatur drejt barkut të saj. Ai ia përkëdheli një copë herë leshnajën. po me një përkëdhelje të qetë, ashtu si njeriu që kalon dorën mbi flokët e një fëmije, por e bën këtë gjë pa zemër, sa për të kaluar radhën, si gjithë ata që kanë frikë mos i fajësojnë se nuk i duan fëmijët.

He, ç' t' u bë mirë, kuçkë e dreqit, shfryu gjithë ngadhnjim Beqir Aliu kur vajza, pas mospërfilljes së hapur të bujtësit, u ngrit nga shtrati dhe me hap të pezmatuar doli nga dhoma pa patur as kujdesin të vishej.

Tani të shohim ç' do të na bëjë Mehmeti i vogël, tha me vete i zoti i shtëpisë, dhe kushedi pse fërkoj duart. Ishte shumë kureshtar si do të përfundonte kjo histori.

Hëm, ç' mysafir, tha dy-tri herë. Me një kangur do të merrej vesh më mirë, për besë.

Mehmeti, me faqet që ia kishin lyer pakëz me të kuq, ndryshe nga Lejlaja, hyri kokulur. Beqir Aliut i kishte pëlqyer gjithmonë ai djalë. Ishte më i turpshëm se një gocë dhe përgjërimi i ashikëve pas tij as ia kishte rritur mendjen e as ia kishte shtuar ojnat.

Bujtësi, sikur ta priste, nuk shfaqti asnjë habi nga hyrja e tij. Dhe po aq i palëvizshëm mbeti kur djali, me lëvizje të druajtura hoqi shallvaret e mëndafshita, të qëndisura anash dhe u shtri si një qingj.

I huaji ia vështroi një copë herë trupin me po atë mospërfillje që kishte parë Lejlanë. Veçse këtë herë dora e tij nuk i lëshoi rruzaret, kështu që kokrrizat prej

fildishi rrëshqitën me një spërdredhje prej gjarpri mbi trupin e djalit, në kohën që e përkëdhelte.

Po kjo vazhdoi pak kohë. Ai e tërhoqi dorën dhe sytë e tij u bënë prapë tejet të humbur e të zgropët ndërsa kokrrat e rruzareve nisën të lëviznin prapë njëtrajtshëm, midis gishtave pa shpresë.

Nuk do, tha me vete Beqir Aliu. E mbante ende një shpresë e vakët, përderisa djali vazhdonte të rrinte shtrirë përbi tjetrit. Po shpresa iu zhduk përfundimisht kur i huaji, pasi i ciku me majat e gishtave vëthët, diçka i tha djalit. Ai u ngrit me po ato lëvizje të buta siç qe shtrirë dhe, duke futur në fillim këmbën e djathtë e pastaj të majtën në shallvaret, doli nga dhoma siç kishte hyrë, kokulur.

Siç duket s'mundet, mendoi Beqir Aliu. I kishte mbyllur, siç duket, llogaritë me atë punë, një herë e përgjithmonë dhe tani e dërgonin me shërbime të fshehta andej-këndeje. Të rrofshin gradat që ke, tha me vete Beqir Aliu, të rrofshin edhe dosjet e veçanta me të cilat punon.

Megjithëse syri i qe lodhur nga përgjimi ai nuk po e hiqte nga vrima. Ndoshta s'duhej ta gjykonte me përbuzje.

Edhe ai vetë ndoshta vuante nga kjo gjë. Nuk e kishte më kot atë fytyrë aq të vrerosur.

Eh, ndryshe ishin njëherë e një kohë zyrtarët e lartë. Të këndellej shpirti të dëgjoje bëmat e tyre në çdo gjë, si në sheshin e luftës a të politikës, ashtu dhe në shtratin e dashurisë! S'i harrohej Beqir Aliut një javë që kishte

kaluar në kryeqytet, në kohën e rinisë së tij. Shumë herë më vonë i kishte rënë rasti të shkonte atje, me shërbime të rëndësishme a në festime madhështore, por ngazëllimi i asaj jave të paharruar nuk i qe përsëritur kurrë. Si tani e mbante mend gjithçka. Kryeqyteti i gjithë po përgatitej për festimin e Natës së Fuqisë. Prej gjithë festave të shtetit, kjo ishte ajo që më së shumti ia shtinte xixat mendjes së Beqir Aliut. Atë natë, sipas zakonit, sulltani i madh do të flinte me një virgjëreshë. Gjithë kryeqyteti nuk kishte tjetër gjë në gojë. Edhe ata që nuk e flitnin e mendonin. Një përdezje e përgjithshme ndihej kudo. Nën shembullin e sovranit gjithë dinjitarët e lartë përgatiteshin gjithashtu. Hamamet ishin ngrohur qysh më parë. Kandilët vezullonin hareshëm... Beqir Aliu ishte përendur atë mbrëmje për një kohë të gjatë rrugëve. Nëpër shtëpi e nëpër pallate dritëzat regëtinin kudo. Atje, secili sipas shijes së vet, kush me femra e kush me çuna, po bëheshin gati për dashuri.

Shtet i bekuar, kishte thënë me vete Beqir Aliu tërë përgjërimit për shtetin e vet. Doke të bukura të madhërishtme. Dhe për herë të parë në jetën e vet kishte ndjerë shijen e veçantë të pushtetit. Ajo që në gjuhën e zakonshme quhej aq varfërisht karrierë s' ishte vetëm kënaqësia e të ngrënit, e kapardisjes në karrocën e shtetit etj., etj. Ishte diçka më e thellë, që e ngrohte njeriun njësoj si epshi dhe e tërbonte më keq se ai.

As më parë kur kishte fjetur rastësisht me një kaurkë, dhe, as më pas, gjatë muajit të mjaltit Beqir Aliu, nuk kishte ndjerë asisoj dëshire si atë natë. Të

njëjtën zjarrmi iu duk se e pikasi edhe në sytë e kalimtarëve të tjerë. Me sa dukej lidhja që krijohej midis epshit madhështor të sovranit, me epshin e secilit, e rriste këtë të fundit në përmasa të papara. Ndoshta ndaj edhe qe krijuar kjo festë e bekuar, që secili shtetas, mashkull a femër qoftë, (këto të fundit për arsye që merreshin me mend duhej ta kishin edhe më shumë të ndezur trurin: në vend të burrit të përfytyronin sovranin etj., etj.), pra, ndaj qe krijuar edhe kjo festë, për t' u dhënë mundësinë shtetasve që një herë në vit të përkiteshin në një mënyrë tejet të afërt me padishahun e madh.

Beqir Aliu vërtitej kështu i lektisur në një nga sheshet e qendrës, kur u dëgjua gjëmimi i topit, që lajmëronte sipas traditës se sovrani e zhvirgjëroi, më në fund, të zgjedhurën e vet.

Ecja e kalimtarëve u çrregullua në çast. Njerëzit ndalonin, kthenin kokën andej-këndej si për të gjetur se nga erdhi gjëmimi apo në ç' drejtim ndodhej pallati sulltanor.

– Eh, e... ashtu... për besë, – tha një i pirë, po ngaqë s'ia vuri kush veshin, i doli siç duket frika dhe e përsëriti atë që tha, po këtë herë me një fjalë të ndyrë.

Ngazëllimi, ndezja e kureshtja ndiheshin kudo.

– E çuno, ke qejf? – i pëshpëriti Beqir Aliut një grua me perçe. Nga theksi i të folurit iu duk si jevgë. Zaten vetëm ato mund të bridhnin ende përjashta në këtë orë.

Pa i thënë gjë Beqir Aliu e ndoqi pas. Te një skutë e errët, para se ta përqafonte ajo i kërkoi një monedhë

dhe Beqir Aliu, pa e menduar fare, ia dha.

– He, si t’u duk – i tha Beqir Aliu, kur u ngritën.

– Eh, – ia bëri ajo, – çka.

Jevgë e dreqit, shau me vete Beqir Aliu.

– Epo, mirë, s’jam padishahu unë, – i tha.

– Si? Si? – ia bëri jevga dhe befasi ia plasi gazit si e marrë.

– Ç’ke që kukurisesesh ashtu? – e pyeti Beqir Aliu.

Po ajo vazhdoi të qeshte dhe ai u largua qetësisht. Që larg nga errësira i erdhi dhe një herë një valë e fundit e të qeshurës së saj, dhe ai shpejtoi hapat si të kishte bërë faj.

Bashkë me lehtësimin ndjeu edhe një pikëllim. Në pallatet e larta, që ngriheshin drejt e mbi kryet e tij, në shtrojat e mëndafshhta hanëmet e bardha e të ljera me erëra bënin tani dashuri me zotët e tyre, kurse ai, si një qen rrugësh kishte shkuar me një jevgë.

Zbrazëtia që ndjente së brendshmi Beqir Aliu ishte e pashpresë, gjithë qenia e tij dukej sikur lëshonte një ulërimë të mbytur. Më vonë, kur i qe kujtuar ajo natë, ai kishte menduar se dëshira për karrierë, që ia behu befasi në jetën e tij, ai turbullim i verbër, për hir të të cilit ai kishte qenë gati të mbyste nënën e vet, e kishte patur ndoshta zanafillën tek ajo natë.

Ndërsa vërtitej rrugëve (sipër tij bashkë me epshin shuheshin njëra pas tjetrës dritëzat e pallateve), atij i vinin ndër mend kureshtira për numrin e grave që kishin dinjitarët e lartë në haremet e tyre, ashtu siç i kishte dëgjuar në kafenetë e ndyta të porteve. Diçka nga

mahnitja e atëhershme i kishte mbetur ende.

Perëndi, sa të fuqishëm ishin njëherë e një kohë, tha me vete duke u ngritur nga vendi i përgjimit. Kurse tani fuqia u ka rënë, si në çdo gjë.

Një pikëllim i turbullt, nga ato që kapërcejnë caqet e shkakut që i polli dhe që e bëjnë shpesh njeriun të thotë se ç'kam kështu, e kaploi Beqir Aliun.

Që veglëria e shtetit të madh osman lëvizte me ngadalë, që mbi dekretet, nëpunësit, gjithë punët e shtetit ndihej njëfarë lodhjeje e përtese, këtë mund ta vinte re syri i kujtdo e aq më tepër i Beqir Aliut, që kishte njëzet e ca vjet që shërbente nëpunësinë e lartë. Po që kjo lodhje e përtese të depërtonte gjer në palcën e njerëzve, këtë nuk e kishte menduar.

Nga të dhënat e spiunëve të tij që përgjonin ç'thuhej kafeneve, dilte se përgjithësisht njerëzit mendonin se punët e shtetit shkonin keq për shkak të kaurëve. Një pjesë thoshin se perandoria, pavarësisht se me të drejtë e luftonte krishterimin, duhet të përfitonte nga përvoja e shteteve të krishtera. Të tjerë përkundrazi thoshin se prej marrëdhënieve me kaurët vinin gjithë të këqiat, ndaj duheshin prerë ato pa mëshirë. Këta të fundit ishin zakonisht besnikë të shtetit e të fesë, që kishin dalë në pension. Në letrat e tyre, një pjesë me emra e një pjesë padorase, ata ankoheshin se ndikimi i kaurëve po shtohej dhe shteti treguhej tepër i ngathët për t'i vënë fre shthurjes.

Beqir Aliu ishte shpirtërisht me këta të fundit, ndonëse mendimet e të parëve e tërhiqnin nganjëherë

djallëzisht, si tundimi i Satanait. Ai nuk shpejtonte t'i dënonte ata; por aq më pak t'u hiqte vërejtjen pensionistëve për syçeltësinë e tyre. Ai rrinte në pritje, kështu që të dyja palët nuk e donin dhe me siguri kishin dërguar letra kundër tij në kryeqytet.

Prej kohësh mendja e Beqir Aliut i thurte shumë gjëra sipas thashethemeve të kafeneve. Edhe tani, që ulur në nimin e dhomës së pritjes vriste mendjen për rënien e fuqisë mashkullore të zyrtarëve të lartë, atij i vetëtinte nëpër mend se ndoshta shkak për këtë ishin prapë kaurët. Thuhej se zakone të reja po dilnin atje në kryeqytet, të sjella me siguri nga Evropa e mallkuar. Flitej se femrat shkruanin letra dashurie, se e merrte burri i botës letrën dhe në qoftë se ajo i shkruante të dua, të pres e dokrra të këtij lloji, atij i fluturonte mendja nga gëzimi, e në qoftë se i shkruante të tjera, domethënë s'të dua më bëhej burri i botës pikë e vrer, e varte kokën e s'i hynte në sy femër tjetër.

Eh, ia bëri me vete Beqir Aliu. Një shushurimë e butë e shkëputi nga mendimet. Prapë paska nisur shiu, tha me vete.

Një copë herë e dëgjoi zhurmën e tij të shtruar. Ishte një shi i butë, rrënimtar. Të dua, të pres, përsëriti me vete fjalët e një letre të përfytyruar që, megjithëse e përbuzte, fshehtazi ëndërronte ta merrte.

Kur koka iu shkund pas pak e kuptoi se kishte dremitur. Te qelqet e dritares ishte po ajo shushurimë e butë. Mendja e tij u përpoq të shkonte prapë te lodhja e përgjithshme, te rrënimi i ngadalshëm, i pashmangshëm

i gjithçkaje, kur befas mendimi i ngriu në një pikë: e sikur të mos ishte ashtu? E sikur kryeqytetasi të kishte kthyer mbrapsht blatin e tij jo për ato shkaqe që kishte kujtuar Beqir Aliu, po thjesht ngaqë kishte një gjë të ligë në mendje?

Nuk u desh veçse një grimë që dyshimet ta përmytnin prapë trurin e Beqir Aliut. Sa sylesh ishte treguar pak më parë, kur me të dëgjuar se sulltanin s'e zinte gjumi për punën e Shqipërisë, ishte qetësuar në çast! S'e paska me mua, po me Shqipërinë, kishte menduar si tyryfyl. Kishte harruar se pavarësisht se ai nuk ishte qeveritar kryesor i Shqipërisë, ishte megjithatë një nga qeveritarët e saj. Dhe pak herë kishte ndodhur që sulltani i madh, për të qetësuar një vend, kishte shkuar në shpatë gjithë qeveritarët e tij, pa përjashtim, duke nisur nga më i larti e gjer te më i ulëti?

Beqir Aliut iu mblodh një komb në grykë. A mund të kishte pagjumësi mbretërore që të mos e kishte mëngjesin plot kufoma dhe gjak?

Beqir Aliu e përfytyroi veten, kushedi pse, të rrëzuar brinjas, me grykë të prerë, jo si me jatagan a sëpatë, po si me gërshërë. (Më vonë iu kujtua se kështu e kishin gjetur, para një jave, një burrë të vrrarë nga gruaja).

Hingëllima e një kali e shkëputi nga mendimet. Pa e ditur as vetë përse, si ta kishte ndjellë ajo hingëllimë, që ai e kishte njohur në çast se ishte e huaj në stallën e tij, Beqir Aliu zbriti shkallët dhe doli në oborr.

Pa u kujdesur të mbulohej me diçka eci drejt stallës. Një llambë vajguri ndriçonte zbehtë oborrin. Kur ai shtyu

derën e stallës drita e llambës e ndihmoi të dallonte spikamat e kuajve. Aroma e kashtës së përzier me bajgë, shkrofëtimat dhe zhvendosja e shurdhër e shkaktuar nga prania e njeriut, të gjitha këto ishin tejet familjare për Beqir Aliun. E ndryshme ishte vetëm ajo që kishte në kokë.

Përse e ke bërë njeriun aq të lig, allah, tha me vete. Në trurin e tij të lodhur mendimet mezi ngjizeshin. Gjithë urdhrat mizore vinin të tërhequra nga kuajt, por ata vetë s' dinin asgjë. Hareshëm vraponin kur sillnin lajmin e mirë dhe po aq hareshëm kur sillnin mortjen.

Dora e Beqir Aliut përkëdheli njërën nga kokat. Asnjë kalë në këtë botë s'ka dënuar ndonjëherë një kalë tjetër, tha me vete. Kurse njerëzit nuk ëndërronin veç për këtë...

I dërrmuar ai doli nga stalla dhe po aq ngadalë u fut në shtëpi. U shtri në shtrat, e la kryet zbuluar për të dëgjuar shushurimën e shiut, që në çdo rast tjetër do t'ia shpejtonte gjumin dhe ndjeu dëshirën të shkruhej në vaj. Një herë vijmë në këtë botë, o Perëndi, tha me vete. Përse nuk na i jep të gëzueshme këto pesë ditë të shkreta?

Mesnata duhej të kishte kaluar prej kohësh, së shpejti ndoshta do të gdhinte, po gjumi nuk jepte ndonjë shenjë. Dy vjet më parë i kujtohej, kështu me ankth, i kishte gdhirë shumë net. Porsa ishte rrëzuar veziri i madh Jusuf dhe çdo ditë priteshin shkarkime dhe dënime të tjera. Një të shtunë, si për të davaritur disi ankthin, ai shkoi të kalonte fundin e javës te një kushëri i tij në

fshat. Por ankthi, në vend që t'i largohet, e pushtoi edhe më keq. I dukej se tani që mungonte, e keqja do ta gjente edhe më shpejt. Gjithë natën s'e kishte mbyllur dot syrin. Ndaj të gdhirë, midis gjumit që mezi e kishte zënë, kishte dëgjuar një britmë të largët. I dukej se thërrisnin Beqir Ali, Beqir Ali. O Zot, erdhën të më marrin, kishte thënë me vete. Dyllë i verdhë që ngritur nga shtrati, dhe ashtu më këmbë pranë dritares kishte pritur xhandarët. Vetëm kur kishte dëgjuar zërin e të zotit të shtëpisë që po pyeste nga dritarja e vet: Kush je ti, more? dhe pastaj përgjigjen e tjetrit: Ka vdekur Munir Aliu, atij i kishte ardhur zemra në vend. Asnjëherë s'e kishte pritur me aq lehtësim vdekjen e një kushëriri.

Allah, kishte kaluar kaq kohë dhe ai ankth ngjante si i ditës së djeshme... Po dale, i bënin veshët kështu apo dikush i thërriste prapë, këtë herë me emrin e tij vërtet: Beqir Ali, Beqir Ali.

U ngrit përgjysmë në shtrat. U sigurua që nuk ishte në ëndërr dhe vuri veshin. Zëri u përsërit, pak më i ulët se ç'i qe dukur në fillim dhe fare pranë, ndoshta pas derës së dhomës së tij : Beqir Ali, Beqir Ali.

S'kishte asnjë dyshim, ishte zëri i bujtësit. Për çudi Beqir Aliu nuk ndjeu ndonjë tmerr. Megjithatë murmuriti: në dorën tënde, o Zot!

Eci drejt derës, e hapi dhe vërtet te pragu i saj e pa tjetrin, të gjatë dhe më të bardhë në fytyrë, ndoshta nga rroba e natës.

– Po flije ? – tha ai. – Sigurisht që po flije. Më fal, Beqir Ali.

– Ç’është?

– Asgjë, Beqir Ali. Më fal edhe një herë që të zgjova...

– S’ka gjë, s’ka gjë... Po si është puna?

– Asgjë, Beqir Ali. Në të vërtetë të thirra kot... fare kot... Sa për të bërë një çikë kuvendim... po të duash ti...

Më shumë se mbi fytyrën e tjetrit, sytë e Beqir Aliut ishin ngulur te rroba e natës, për t’u bindur se në të nuk ishte vërtet asnjë palë prej nga mund të nxirrej katilfermani.

I çmendur, tha me vete për tjetrin. Kërkon kuvendim në këtë orë. Po shyqyr, o Zot, që më dërgove një të çmendur, sesa...

– Erdha, o gaz, – i tha me gjallëri. Sa të hedh diçka krahëve dhe erdha të kuvendojmë sa të duash.

– Më fal, Beqir Ali, – tha prapë bujtësi kur zunë vend në minder, pranë prushanës ku njëri nga shërbëtorët kishte arritur të sillte ca prush të mbetur diku nga ndonjë kënd i shtëpisë.

– Ç’është ajo fjalë, – u përgjigj Beqir Aliu, – Për mua është një kënaqësi biseda me ty. Madje, po ta dija që s’flije, do të vija vetë.

– Siç thashë edhe më parë, gjumin e kam të vështirë. Po sidomos kur ndërroj vend... Natën e ka bërë të gjatë allahu në vjeshtë. Thashë një herë të hedh ca rreshta në kumtesën time, po dora, s’di sepse, s’më punonte.

– Ç’kumtesë, në më lejohet të pyes? – tha me një fije zëri Beqir Aliu.

– Ah, nuk ta thashë? Po ky është edhe qëllimi i udhëtimit tim: përpilimi i një kumtese. një raporti siç i thonë tani, për punën e Shqipërisë.

Beqir Aliu vështronte si i shastisur.

– Është fjala... për të ardhmen e saj?

Bujtësi tundi kokën.

– Pikërisht. Siç mund ta marrësh me mend, i dashur Beqir Ali, sulltanit të madh i kanë ardhur kohët e fundit shumë parashtrime lidhur me Shqipërinë, po asnjë prej tyre nuk e ka kënaqur.

Beqir Aliu tundi kokën si të thoshte: merret me mend që s'është i kënaqur, gjersa të nisi ty në udhë të gjatë.

– Kumtimi yt, inshallah, do të jetë me fat, – tha ai.

– S'dihet, – u përgjegj bujtësi. – Kumtesa ose më mirë raporti im do të jetë një gjë krejt e veçantë dhe gjërat e veçanta, i dashur Beqir Ali, e kanë fatin, o fort të bukur, o fort të hidhur.

– Ç'është ajo fjalë? – ia bëri i zoti i shtëpisë.

– Po unë, sido që të ndodhë, e kam shpirtin të qetë: unë i shërbej me besnikëri vendit tim dhe Islamit dhe pëlqehet a s'pëlqehet raporti im aq më bën. Kryesorja për mua është që përpara Allahut të jem i pastër si floriri.

Hm, ia bëri me vete Beqir Aliu, që nuk i pëlqente aspak drejtimi që mori biseda. Atij i erdhi zemra në vend vetëm kur tjetri nisi të fliste rishtas për raportin. Siç ia kishte përmendur shkitazi edhe gjatë darkës, ishte fjala për kohën kur ushtria dhe zyrat otomane do të detyroheshin të linin Shqipërinë ashtu siç e kishin braktisur gjithë Gadishullin. Ky ishte edhe thelbi i

çështjes: si të mbahej pranë Shqipëria, duke qenë e shkëputur?

Beqir Aliu prishi buzët. Ai nuk e qaste dot një mënyrë të tillë të arsyetuari. Mos ardhhtë puna gjer atje, mendonte. Përndryshe, në u shkëputtë një vend nga perandoria mëmë, atëherë ç' më ha malli mua nëse më qëndron pranë apo larg? Ishte njëlloj si ata burrat qaramanë që, pasi e ndanin gruan mendjen prapë e kishin tek ajo: me kë fle, më kujton apo jo, e dokrra të tilla. E ndave gruan, hiqe mendjen prej saj. Në djall të vejë. Në djall të vejë dhe Shqipëria nëse do të shkëputet.

Po kryeqytetasi, me sa dukej, mendonte ndryshe. Ai vazhdonte t'i shpjegonte se fryma osmane, sado themele të forta të kishte krijuar në Shqipëri, (ai përmendi fenë islamike që e kishte përqafuar gjysma e shqiptarëve, pashallarët vendës të lidhur me një mijë fije me sulltanin, një shtresë njerëzish të ditur me prirje proislamike, shoqatën e fuqishme D. B. (Dum Babën) që ishte gati, në rast përmbysjeje të gjendjes, të shpërthente një rebelim proturk etj., etj.) pra, sado rrënjë të forta të kishte, këto nuk mjaftonin për mbajtjen e saj.

Bujtësi e ndjeu më në fund se Beqir Aliu deshi të ndërhynte.

– Mbase të duket e çuditshme e gjithë kjo?

– Hm. Si të them... Natyrisht... Është hera e parë që dëgjoj gjëra të tilla, kaq të ndërlikuara. Ti e di, unë s'jam veç një qeveritar provincial... Megjithatë, të them të drejtën, ajo puna e frymës osmane më duket vërtet

pakëz e çuditshme. Në qoftë se ky vend shkëputet nga ne, atëherë ç'na hyn në punë ç' frymë mbetet atje, osmane apo dreqi e di si quhet ajo tjetra?

U duk sikur tjetri mezi e kishte pritur këtë çast, për të shpërthyer në një të qeshur të gjatë çlodhëse.

– Këtu është edhe ndryshimi thelbësor midis meje dhe teje, Beqir Ali, – tha ai pasi mbaroi së qeshuri (ajo ishte kaq e pavend, sa që Beqir Aliut iu duk se pas mbarimit të saj tjetrit iu desh njëfarë kohe sa të sillte në gjendjen e mëparshme tiparet e fytyrës, si njeriu që pasi ka ngrënë një drekë të mirë fshin një copë herë buzët dhe faqet me rizë). Pikërisht këtu është edhe ndryshimi: ti je një zyrtar, një burokrat, siç thonë tani në kryeqytet, kurse unë jam një ideolog. Fjalë të vështira, ë?

– Eh, – ia bëri Beqir Aliu.

– Unë i shoh gjërat shumë më thellë, Beqir Ali. Ana shtetërore është një gjë e sipërfaqshme. Atë mund ta vendosësh e ta zhvendosësh lehtë në një vend. Kurse ajo tjetra, fryma, po u ngjit një herë nuk shkulet kollaj. Për atë frymë unë kam vite që mendoj e punoj, Beqir Ali. Dhe thelbi i kumtesës sime është pikërisht ajo... Po dale, të përpiqem të ta ftilloj më mirë.

Ai heshti më gjatë se herët e tjera, pastaj kërkoi ujë dhe nisi ta gjerbte pa i hequr sytë nga qelqet e zeza të dritares. Përpara se t'i kthehej bisedës së porsanisur, tha fjalë të tjera, që s'kishin asnjë lidhje me të. U ankua për përdheshin, tha se kishin të drejtë pleqtë kur thoshin se gjumi i ditës dhe ujët e natës ishin të rëndë, dhe vetëm kur u mbush me frymë sërish dhe tha: dhe tani dëgjo,

Beqir Ali, i zoti i shtëpisë e kuptoi se, donte s' donte, do ta zbrazte ç'kishte në lukth.

– Siç të thashë pak më parë, unë jam fetar i thellë.
Beqir Ali.

Kaloi dorën në mollëza, pastaj anash gojës, si ta merrte me të mirë atë, dhe vazhdoi të fliste. Tha se fjala fetar ndoshta ishte e paktë në rastin e tij. Ai ishte më shumë se fetar. Ishte një aziatik i thellë që qysh në rini i kishte urryer për vdekje Evropën dhe evropianët. I kishte urryer qytetet dhe gratë e tyre, kishat, kafenetë, gazetatat, babëzinë për të marrë vesh çdo gjë, votimet, parlamentet, mendësinë e tyre të ftohtë, mënyrën si ecnin, si visheshin, si arsyetonin, shpirtin e tyre kundërthënës, krenarinë, trazimin e përhershëm, gjithçka që kishte të bënte me atë që ata e quanin të drejta të njeriut dhe që në të vërtetë s'ishin veçse demoni i tij gjumëprishës. I urrente, pra, të gjitha këto, në kohën që i digjej shpirti për përgjumjen e bekuar të Anadollit, për stepën gjysmë të zhveshur që s'kishte fund, mbi qytetet, fshatrat e qiellin e së cilës sundonte vetëm një njeri prej të cilit varej fati yt, me mijëra fije të lidhura në mister, dhe ti vetë nuk e dije nga mund të të vinte e mira ose e keqja, ngritja ose rrënimi, dhe gjithçka i kishte rrënjët gjysmë në jetë, gjysmë në ëndërr, gjë që ty të çlironte plotësisht nga shkaqet e pasojat e ndodhive, dhe kështu i përgjumur siç vije, ashtu dhe ikje nga kjo botë, pa u zgjuar kurrë plotësisht... Kështu pra, Beqir Ali, e kam urryer herët botën e tyre dhe qysh atëhere, në rininë time të parë, nuk ëndërroja veç ta shkatërroja

atë. Të rrënoja tempujt, tërbimin dhe lirinë e tyre dhe në vend të tyre të ngrija mbretërinë tonë paqtuese. Shkurt t'i ktheja vendet ku sundonte kryqi në hapësirë muslimane. Ngjante e pamundur? Kështu mund të dukej, madje kjo ëndërr mund të mos lindte kurrë në qoftë se nuk do të nxitej nga një shembull. Dhe ky shembull, i dashur Beqir Ali, ishte pikërisht Shqipëria.

Ai i ra me dorë nimit si të tregonte një truall dhe për disa çaste në mendjen e Beqir Aliut u vërtit një nga ato përsiatjet torrollake, të pavendta e të pakuptimta që sajoheshin shpesh në trurin e njeriut e që ishin aq vetëtimisht të marra saqë askush nuk merrte mundimin t'i tregonte, pra në mendjen e tij u sajua pyetja nëse trualli mbi të cilin ishte ngritur shtëpia e tij ishte Shqipëria dhe se a mund të quheshin kështu nimi mbi të cilin ata ishin ulur si dhe qilimat që ai i kishte sjellë nga Anadolli?

Bujtësi vazhdonte të godiste me dorë shtrojen:

– Kjo ëndërr kishte ndodhur vërtet... Shqipëria e krishterë, një mijë e pesëqind vite ungjillëzuar, mu në mes të detit të kaurëve, vetëm njëqind milje larg Vatikanit, ishte bërë jona, domethënë aziatike. E kupton se ç'gjë madhështore ishte kjo, Beqir Ali? Ajo ishte shenja e sigurt e Allahut se Islami e kishte udhën të hapur për pushtimin e botës... Kështu pra, katërqind vjet më parë ëndrra ishte kryer... veçse... veçse... gjithë puna ishte që ajo të mos ndërpritej... e kupton ç'dua të them, Beqir Ali. Gjithë puna është që ajo të vazhdojë, domethënë... që Shqipëria t'i mbetet Azisë... Ja përse nuk e zë gjumi sulltanin e madh.

Beqir Aliu e mbajti pa mëshirë një gogësimë që si për drejtdeshi të ngjitej pikërisht në atë çast në pjesën e sipërme të trupit të tij.

– Është e vështirë, s'ka dyshim. – vazhdoi tjetri.

– Ndjaj po e vrasim mendjen të gjithë se ç'duhet bërë dhe letrat vërshojnë si lumë në zyrat e sovranit. Ka ardhur ora e provës, Beqir Ali. Evropa e krishterë përpiqet ta marrë prapë Shqipërinë. Është imja, thotë, kthemani. Pra, ka ardhur vërtet ora e provës. Sepse prova e vërtetë është çasti kur lëvozhga, domethënë ushtria dhe nëpunësit tanë do të tërhiqen nga ky vend. I ke parë arrat kur u thyen lëvozhgën? Atëherë duket se ç'ka brenda: kokrrën e shëndoshë, apo të bërë pluhur nga krimbi. Kështu është dhe puna e një vendi të pushtuar. pas mbarimit të pushtimit. Kur lëvozhga të thyhet (mos e prish ashtu atë fytyrë, Beqir Ali, ushtria dhe zyrat tona do të tërhiqen së shpejti nga ky vend, kjo është si një e një bëjnë dy, por unë s'po zgjatem të të shpjegoj arsyet e kësaj), pra kur kafkulli të thyhet, do të shohim ç'ka në të: një Shqipëri të zbutur, të aziatizuar, apo një tjetër Shqipëri, të huaj e të patrajtueshme. Të them të drejtën, më parë kam besuar se pas katërqind vjetësh nën pushtimin tonë Shqipëria do të qe magjepsur më në fund prej nesh dhe do të qe bërë ashtu siç e donim të gjithë. Kjo do të kishte qenë me të vërtetë një mrekulli. Sepse është vërtet mrekulli kur një vend, që ti ia ke hedhur me aq mund frerit e nënshtrimit, mësohet më në fund me të, dhe, kur ti ia heq atë frë, në vend që të të largohet, të ndjek pas. Atëherë po, mund të thuash se e ke fituar

atë vend.

Ai tundi kokën sa djathtas, majtas i ngrysur.

– Siç të thashë, unë besoja se kështu do të ndodhte me Shqipërinë, po, siç tregojnë bathët, punët qëndrojnë ndryshe. Pas katër shekujsh bashkëjetese, shqiptarët vazhdojnë të mos na duan, dhe këtë ti e di më mirë se unë, Beqir Ali.

Beqir Aliu bëri po me krye.

– E megjithatë unë prapë besoj në ëndrrën e vjetër, – tha bujtësi, duke trazuar prushanën. Nga përndritja e tij unazat iu flakëruan në dorën që mbante mashën. – Unë besoj ende në aziatizimin e Shqipërisë, veç me një kusht: që ai të bëhet prej vetë shqiptarëve, pa u shtyrë drejtpërdrejt nga askush, e aq më pak nga ne. Të duket e çuditshme? Të duket e pamundur? Nganjëherë janë shí këto të çuditshmet, të pamundurat, që ndodhin në këtë botë.

Ai trazoi prapë kongjijtë, me sy të ngulur në to, po ndriçimi i tyre nuk ia arrinte fytyrën.

– Thelbi i kumtesës sime merret pikërisht me këtë: vetaziatizimin e shqiptarëve. Kur kjo të fillojë, atëherë do të nisë në Shqipëri Azia e vërtetë, dhe katërqind vjetët e para të marrëdhënieve shqiptaro-turke nuk do të duken më pas veçse si parathënie e përgjakur e paqes së ardhme. Të tingëllon e pabesueshme e gjithë kjo? Ke të drejtë, Beqir Ali. Tani do të përpiqem të ta shpjegoj më shtruar.

Ai e trazoi prushin më gjatë se herët e tjera dhe vezullimi dhe shuarja e gurëve të unazave në dorën e tij

i kujtuan Beqir Aliut një ndjesi të përtafërt me parandjenjen e fatkeqësisë.

– Një njeri mund të bëjë atë që nuk e bën dot as ushtria, as hoxhallarët dhe as vezirët tanë. – tha ai pas pak. – Veç me një kusht: që ky të jetë shqiptar dhe që shqiptarët ta pranojnë për udhëheqës të tyre.

Tjetri kapi përsëri mashën, po kushedi pse, nuk e trazoi prushin dhe Beqir Aliu, gjithashtu, pa e kuptuar përse, tha me vete: shyqyr.

– Katërqind vjet më parë një njeri i hapi një plagë të pashërueshme perandorisë sonë. Besoj se e kupton se për kë e kam fjalën, për të mallkuarin Gjergj Kastrioti. Ka shekuj që është bërë baltë e dhë, as varri nuk i dihet, po sa para bën. Kujtimi i tij jcton dhe bashkë me kujtimin rron shestimi i tij. Ishte ky demon që e riktheu rrotën e historisë së këtij vendi nga kahja e bekuar që porsa kishte nisur, në atë të nëmur, drejt Evropës. Siç mund ta dish, ai vetë u kthye nga Skënderbe në Gjergj dhe u shpall kalorës i parë i krishterimit.

Eh, psherëtiu Beqir Aliu dhe ndjeu edhe ai dëshirë të trazonte prushin, gjë që do ta bënte sikur masha të mos ishte në duart e tjetrit.

– Ajo që u bë, u bë, dhe s'është koha për vajtim, – tha bujtësi. – Koha kërkon tjetër gjë: të gjendet një njeri, një tjetër prijës, që të jetë i kundërt në çdo gjë me Gjergj Kastriotin. Të gjendet pra një Tersgjergj, ose një Antigjergj, siç i thonë kaurët.

Një Antikrisht, mendoi me vete Beqir Aliu. Iu kujtua se në një letër kallëzimi, në dosjen e poetit N. B. e kishte

hasur këtë fjalë. Sytë e bujtësit i kishte tani më pranë se më parë, po, për fat të mirë, prushi që zbehur mjaft për t'i ndriçuar ato.

– Një hoxhë në vend të princit, ja ç' i duhet këtij vendi, – vazhdoi tjetri. – Kur Azia të tkurret, të bëhet sa një bërthamë, ashtu siç thonë se tkurret gjithësia gjatë qerthujve të saj, kur Azia pra të tkurret, në këtë vend, ajo do të strehohet e gjitha në qenien e tij. Le të rrënohen ligjet tona, skllavëria dhe minaretë, mjafton që ato të jenë në trurin e atij njeriu. Sepse do të vijë dita kur, ashtu siç bymehet prapë gjithësia e zvogëluar, do të shpërthejë e do të bymehet gjithë Azia e tkurrur: prangat, ankthi, tirania. Nuk e di nëse më kuptove, Beqir Ali. Në trurin e një njeriu dhe askund tjetër ne duhet ta lëmë tharmin, mullëzën tonë.

Beqir Aliu nuk e fshihte habinë e tij. Kishte qenë kaq vite qeveritar krahine, dinte gjithfarë të fshehtash e dredhish që i mëson njeriut posti i sunduesit, po të tillë jo. Në trurin e një njeriu dhe asgjëkund tjetër, përsëriti me vete fjalët e bujtësit.

– Ti do të thuash, kush do të jetë ky njeri, ç' fytyrë do të ketë. Ky është edhe thelbi i çështjes, Beqir Ali, për këtë kam net të tëra që nuk fle dot.

Ai trazoi prushanën më gjatë se zakonisht. Në përndritjen e dobësuar të gacave, kishte lodhje dhe qesëndi, si qesënditë para vdekjes.

– Që fytyra e tij duhet të jetë e mynxyrshme, e ububushme, kjo merret me mend, – tha bujtësi, – po a mjafton kjo?

Ai u mendua gjatë, pa e lëshuar mashën nga dora. E tundi kokën një copë herë si të kundërshtonte një mendim të brendshëm. pastaj e tundi prapë, si të pranonte një pjesë të tij.

– Pesëdhjetë vjet më parë, heremiti Haxhi Halil Ruhollaku, udhëtoi për katër muaj rresht, që nga shpella e tij gjer në kryeqytet, për t'i parashtruar sovranit mendimin e tij lidhur me një krahinë, emrin e së cilës s'dua ta zë ngoje tani. Ajo krahinë që bërë në atë kohë shqetësimi numër një i shtetit. Kishte kohë që kërkonte shkëputje dhe kërkesa e saj përkrahej nga disa shtete evropiane, fqinje të saj. Politika e madhe e shtetit tonë kërkonte pajtim me këto shtete, po, nga ana tjetër, sulltanit i dhimbsej kjo krahinë, ashtu siç i dhimbset Shqipëria tani. Ç'të bënte? Mëdyshja zgjati shumë kohë, gjersa në kryeqytet mbërriti eremiti Haxhi Halil Ruhollaku. Ai kërkoi takim me sovranin dhe priti një javë rresht te porta e Dollma Bahçesë, gjersa u pranua më në fund. Ai i parashtrroi sovranit një gjë që në krye u duk tejet e çuditshme.

Bujtësi e uli zërin, pastaj ia ndryshoi tingullsinë përpara se ta ngrinte përsëri, thua se vetëm kështu, me zë të çnatyruar mund të jepej këshilla e heremitit. Thelbi i saj kishte të bënte me prijësin që duhej të vihej në krye të lëvizjes për pavarësi të krahinës në fjalë. Përderisa shteti osman ende e kishte në dorë atë vend ai mund ta sillte punën që në krye të rebelimit të sillte njeriun që donte ai.

– Kjo ty mund të të duket e thjeshtë si kapja e veshit

dhe me të drejtë mund të thuash se ç' ishte nevoja që heremiti Ruhollak të bënte katër muaj udhë pa udhë për t'i sjellë sulltanit një mendim kaq foshnjarak. Kështu m'u duk edhe mua kur e dëgjova së pari. Por mos u ngut, Beqir Ali. Ajo që këshilloi mistiku nuk ishte as e thjeshtë, as foshnjarake.

Krejt si të rrëfente një përrallë, bujtësi e tregoi këshillën e heremitit, e cila për habinë e Beqir Aliut paskësh qenë e kundërta e asaj që kishte kujtuar ai. Në krye të lëvizjes për mëvetësi të vihej jo një besnik i shtetit osman, kurrsesi jo, kishte këmbëngulur heremiti, sepse një besnik, sado i fshehtë të ishte, do të zbulohet një ditë. Prijës i lëvizjes duhej të ishte një... njeri... tjetërsoj...

Beqir Aliu s'po u besonte veshëve. Prijësi i ardhshëm duhej të ishte një njeri që kishte diçka për të mbuluar. Diçka të keqe, të padurueshme për të fshirë nga e kaluara e vet. Që kishte mbytur për shembull nënën e vet, ose kishte një sëmundje të turpshme apo një ves, si dashuria e njësjtatshme, që në disa vende quhej e pafalshme për robin e zakonshëm e jo pastaj për prijësin.

– Ty mund të të shkojë mendja te dosjet e frikësimit? Jam i sigurt se atje të shkoi mendja, Beqir Ali.

I zoti i shtëpisë buzëqeshi si i zënë në faj. Në të vërtetë atje i kishte shkuar mendja. I kishte vetë nja njëmbëdhjetë të tilla, jo vetëm për kundërshtarët, por edhe për ndihmësit e vet.

– Të thashë të mos ngutesh. Beqir Ali. Bujtësi tundi

gishtin e shëllirës qortueshëm. – Dosje frikësimi? Meazallah. Shtetet çunakë, firifiu nga trutë mund të bëjnë të tilla. Venë me dosje në dorë te njeriu dhe ia tundin mu në turi : ne e dimë se ke marrë mitë nga rregjësi i lëkurëve, ose ke lënë shtatzënë emtën, ose ke pështyrë një ditë në tempull, ndaj bëj si duam ne, ndryshe të piu e zeza, – bujtësi tundi kryet gjatë. – Jo, Beqir Ali, vetëm shtetet kalamaj, siç të thashë, bëjnë të tilla. Perandoria jonë drenjë s'bie kurrë aq poshtë. Ne e lëmë fatin, kohën, të veprojë vetë. Ne vetëm sa zgjedhim njeriun e përshtatshëm, pastaj hiqemi mënjanë. Lajmë duart, si të thuash, duke e lënë njeriun vetëm për vetëm me demonin e vet... Që të kthehem te krahina në fjalë dhe te këshilla e heremitit.

Bujtësi tregoi se si këshilla ishte dëgjuar prej sovranit dhe urdhri ishte dhënë që të veprohej përpiktas sipas saj. Ishte gjetur njeriu që kishte një nga veset që u përmendën, dhe u torën të gjitha lëmshet që pikërisht ai të vihej në krye. E vërteta ishte se ai s'kishte ndonjë zell kushedi çfarë për këtë. Ndoshta turpi i vesit të dikurshëm e pengonte. Megjithatë u bë çnuk e çmos që të shpallej prijës. Dhe ashtu u bë dhe, pas kësaj, krahina u shkëput vërtet, por zemra e sulltanit sado që e pikëlluar ishte tani e qetë.

– Paska nisur prapë shiu, – tha bujtësi përpara se të vijonte tregimin. Tani ai nuk përpiquej ta mbulonte stilin e përrallës, madje, dy-tri herë përdori shprehjet si dhe kështu iku vera dhe erdhi dimri, të cilat Beqir Aliut i kujtuan gjyshen kur e vinte në gjumë, në fëmijëri. – Dhe

kështu frytet e këshillës së mistikut Ruhollak u dukën shpejt. Prijësi i ri, pas kremtimeve e ngazëllimit të parë, filloi zezonën. Një trazim i brendshëm gërryes, që lidhej me një ves të dikurshëm të tij, nuk e linte të qetë. Kishte kujtuar se e kishte fshirë atë njollë nga jeta e tij, por ja tani që ishte bërë prijës i ishte ringjallur dyshimi se ia mbanin mend. Krimbi i dyshimit nisi ta gërryente ditë e natë. Së pari ishin hamendjet, cili ia dinte e cili jo, cili mund t'ia tregonte tjetrit e cili mund të heshte. Ishte e padurueshme për të kur mendonte se në pasdarkat me miqtë ata do të shqyheshin gazit me të, ah ç'prijës, e keni parë kur ngrefoset përpara ushtrisë që parakalon, ose kur godet me grusht tryezën në mbledhjet e qeverisë? Ta dinin njerëzit... se disa vite më parë... në kthinën e pasme... te taverna e X-it. Po nejtse, le të mos zgjateshin me hollësi të padenja për bisedën e tyre të fisme. Ishte e padurueshme pra për prijësin ky dyshim e kjo krusmë. Dhe një ditë ndodhi ajo që pritej: i zyrtë, i verdhë në fytyrë, pas netëve pa gjumë sundimtari kishte vendosur të bënte diçka. T'i jepte fund pëshpërimës për të. Të dënonte pëshpëritësit. Të vriste po të ishte nevoja.

– Të vriste, – përsëriti bujtësi. – Në krye ata që flisnin. Pastaj ata që mund të flisnin. Pastaj... krejt ata që e dinin... ose që mund ta dinin.

Beqir Aliu, me njëfarë vuajtjeje priti gjersa zëri i tjetrit rifitoi prapë përgjumjen e përrallës. Dyshimet e gërryenin tani edhe më keq sundimtarin. Ai nisi të godiste. Por s'ishte e lehtë për të të gjente se cili mund t'ia dinte të fshehtën e cili jo. Ndaj nisi t'i zhbënte me

rrënjë e me farefisni. Pastaj me krejt rrethin miqësor. Pastaj përherë e më gjerë. Për këtë duhej, sidomos në krye, një farë përlligjje. U shpikën kështu ato që sajoheshin përherë në kësi rastesh: përbetimet kundër shtetit. Krimet nuk reshtnin. Se dihej që krimi ishte si qeni. Ai tërhiqej nga era e krimit tjetër, e pastaj ndillte tjetrin e kështu me radhë. Por, për të siguruar vazhdimësinë e ankthit e të krimit duhej që gjithë makina e shtetit t'i përshtatej atij.

– Mirëpo, siç mund ta dish Beqir Ali, Evropa më pak se ne i duron këto. Kanë shpikur emërtime të frikshme atje: tirani, diktaturë. Tmerrohen prej tyre më fort se prej murtajës. Kështu pra, ne e dinim se një ditë Evropa dalzotse do ta qortonte rëndë të përkëdhelurin e saj. Kurse ne s'kishim patur nevojë t'i lypnim atij kurrfarë premtimi kundër Evropës. Ai do të ngrihej vetë kundër saj.

Bujtësi e tregoi shkurt ftohjen e pastaj grindjen e hapur të prijësit me Evropën. Dhe pas saj, ashtu si pritej, kthimin e syve drejt Azisë.

– Ai do të vinte një ditë, Beqir Ali, krejt siç e kishte parashikuar mistiku i shenjtë, që shpirti i pushoftë në paqe atje ku ka rënë. Do të vinte, sepse ne ishim e vetmja strehë për të. Kumti ynë ishte sa i thjeshtë aq edhe i qartë: bëj si të duash tani që je zot, shko, po deshe matanë, po dije se atje s'e ke të gjatë. Kurse tek ne, mirë se të vish. Dhe ai vërtet u rikthye bashkë me vendin e vet, të cilin e sundoi gjer në fund të ditëve të tij.

– I ndrittë shpirti, – tha Beqir Aliu me një psherëtimë, që e mbajti sa mundi, si të kishte përpara një qiri që s’donte ta shuante.

– Shiu paska pushuar, – tha bujtësi mendueshëm.

Beqir Aliu, i cili mezi ç’po priste këtë çast për ta marrë cimbidhin e hekurt e për ta trazuar e trazuar një copë herë prushanën, si njeriu që mezi ç’pret çastin për t’u kruar, kushedi pse nuk e zgjati dorën. Turbull iu duk se duke mos e marrë në dorë hekurinën vetvetiu shmangte rrezikun që të bënte ndonjë të pabërë: në vend që të trazonte hirin, t’i binte në fytyrë bujtësit një herë, dy herë, tri herë. Iu ankua Zotit që i dërgonte tundime të tilla, u lut, psherëtiu së brendshmi.

– Ti mund të pyesësh se a është e virtytshme që shteti ynë i bekuar të shfrytëzojë gjëra të tilla të ndyta e të shëmtuara për të siguruar aleatët e vet.

Ai e vështroi Beqir Aliun drejt e në sy, si për të përsëritur heshturazi pyetjen:

– Eh, si të them... jo për besë... – mërmëriti Beqir Aliu.

– Ke të drejtë ta bësh një pyetje të tillë. Dhe nuk ke faj. Të gjithë ata që njihen së pari me këtë çështje e bëjnë. Përgjigjja, Beqir Ali, është e thjeshtë: s’ka gjësend që nuk lejohet kur është fjala për ngadhnjimin tonë. Më kupton?

Beqir Aliu bëri po me kokë. Cimbidhi ishte ende në anë të prushanës, por ai nuk po guxonte ta merrte.

– Eh, – mori frymë thellë tjetri. – Që të kthehemi te puna e Shqipërisë... Ja, një gjë të tillë mendoj unë edhe

për këtë vend. Një gjë të ngjashme, më kupton. Beqir Ali? Të gjendet një njeri i tillë si ai që të tregova, dhe Shqipërinë do ta kemi tonën përjetë. Ajo do të na dojë vetë, madje, më shumë se ç'ë duam ne veten tonë. Dhe kur ne të sigurojmë disa aleatë të tillë, si unazë mbrojtëse rreth e rrotull tij, atëherë mund të thuhet se ai e ka fituar ndeshjen me krishtërimin. Ky do të jetë, siç të thashë, edhe thelbi i raportit tim. Që rasti i mistikut Ruhollak të mos mbetet i vetmuar, por të ndërtohet prej tij një ngrehë e tërë. Një asosh që sot i thonë doktrinë. Në qoftë se ai do të miratohet prej sovranit, atëherë do të jetë detyra juaj të kërkoni e të gjeni njeriun për të cilin fola. Ndoshta do të jesh ti i pari që ta gjesh, Beqir Ali.

Sytë e tyre mbetën të mbërthyer një copë herë te njëri-tjetri.

Të gjej Antikrishtin, mendoj Beqir Aliu. Turbull, ashtu siç qe njohur me to nëpërmjet kallëzimeve e dosjeve hetimore, atij i vetonin ndër mend grimca nga historia e të krishterëve.

Bujtësi vështroi një copë herë përjashta si të shquante diçka, që rrekej të vinte që andej e që diku pengohej.

– Më duket se po gdhin, – tha.

Beqir Aliu tundi kokën.

– Është mesi i tetorit dhe koha është ftohur si në dimër.

Tjetri vazhdoi të vështronte qelqet e errët.

– E di si i thonë kaurët kohës që jetojmë? – tha pas pak. – Shekulli i njëzetë...

– Ah, po, e kam dëgjuar nga këta karafilët e këtushëm, poetët...

– Shekulli i njëzetë... – përsëriti tjetri. – Tingëllon për të qeshur, apo jo? Ka disa vjet që. sipas tyre, ne jetojmë në këtë shekull... Në mos gaboju ka tetë vjet...

Beqir Aliu priste që ai të shqyhej gazit, ashtu si pak më parë, por fytyra e tjetrit qe zymtuar edhe më.

– Tani që e nxora këtë helm e ndiej se mund të fle, – tha ai dhe si kërkoi me këmbë gjurmashkat, mbështeti njëren dorë te shpina e nimit për t’u ngritur. – Natën e mirë, Beqir Ali.

– Natën e mirë, gaz, – u përgjigj i zoti i shtëpisë.

Atij iu duk se dërrasat vazhdonin të kërcisnin edhe pas largimit të bujtësit.

Iu lut Zotit përsëri, pastaj krejt i mpirë iu afrua njëres prej dritareve, pikërisht asaj së cilës pak më parë i kishte ngulur sytë bujtësi. E ndiente si nga qelqet vinte ftohtësia e natës. Larg regëtinin ca dritëza të zbehta. Ishin dritare shtëpish në të cilat njerëzit, për një shkak ose një tjetër, ishin çuar herët.

Në mendjen e tij vazhdonin të rrezëllonin grimca nga historia e të krishterëve. Urdhri i mbretit Herod për gjetjen e Krishtit foshnjë. Ardhja e mbretërve magë. Larja e duarve të Pilatit...

I mbylli sytë i lodhur. Në qoftë se kumtesa e kryeqytetasit do të miratohej... në qoftë se fjalët e tij nuk ishin thjesht përçartja e një të marri, si do ta gjente ai hoxhën e zi, dashnorin e vogël të Azisë?...

Nuk i kujtohej mirë ç’kishte bërë mbreti Herod për

gjetjen e Krishtit. Po ai do të bënte jo më pak. Do të kërkonte horë më horë, shpirti s'do t'i gjente paqë gjersa ta gjente. Do të hapte prapë dosjet, pohimet e nxjerra në torturë. Do t'i duhej të zbriste ndoshta në qelinë e burgut ku mbanin njërin prej poetëve... Atje do të mësonte hollësira të mëtejshme nga kjo histori e vjetër, të tilla që mund t'i hynin në punë, pavarësisht se Herodi kishte kërkuar Krishtin për ta zhdukur, e ai do të kërkonte Antikrishtin për të kundërtën... për ta këndellur.

Po a s'është e njëjta gjë, tha me vete pas një ngurimi. A s'është e njëjta gjë, o Allah, përsëriti dhe zgjati dorën të mbahej pas murit, ngaqë iu duk se po i merreshin mendtë.

Tiranë, 13 tetor 1987

MURI I MADH

MBIKQYRËSI SHUNG

Kaluan dhe barbarët... Ndhmësi im i shoqëroi fjalët me një psherëtimë. Sytë vazhdonte t'i mbante nga ai drejtim ku duhej të iknin ende kuajt e tyre, ndërsa unë mendoja se në asnjë kënd të Kinës së madhe, në qytetthet e vegjël po se po, por as në të mëdhenjtë, madje, as në kryeqytet, ku punët dihen përherë më mirë se në provinca, pra, askund në Kinën tonë s'besoj se do të gjendej një njeri, që kapërcimin e Murit prej nomadëve, qoftë dhe pjestarë të një dërgate, ta përfytyronte kështu, të përcjellë nga fjalët kaluan dhe barbarët, madje, dhe nga një psherëtimë, nga ato që zakonisht përcjellin ikjen e gjërave për të cilat do të të marrë malli më pas.

Ndonëse ka dhjetëra vite që këtu mbretëron heshtimi, kjo s'i pengon aspak krejt shtetasit e

perandorisë sonë, që Murin dhe nomadët veriorë t'i përfytyrojnë të pleksur, ose më saktë të përfytur përherë egërsisht, secila palë duke i hedhur tjetrës heshta dhe serë, ose duke i shkukur sytë, gurët apo qimet e kresë.

Por kjo nuk më habit më, kur mendoj se jo vetëm anën e tij kinse heroike, por gjithçka tjetër duke nisur nga pamja e gjer te lartësia, njerëzit i përfytyrojnë fare ndryshe nga ç'janë në të vërtetë. Ata gjithsesi s'mund ta marrin me mend se Muri është vërtet vende-vende i lartë e hijerëndë saqë të merren mendtë kur vështron poshtë, si kjo pjesa jonë këtu, por në shtrirjen më të madhe të tij është i pamirëmbajtur, madje, për shkak të braktisjes dhe të shkuljes së gurëve prej banorëve përreth, ka mbetur i ulët saqë mezi ia kalon lartësisë së një kalorësi hipur mbi kalë, për të mos folur për atë pjesë që vetëm emrin e ka Mur, kurse në të vërtetë s'janë veçse ca gurë të vënë aty-këtu, shenja, me sa duket, të projektit të kryehershëm, që kushedi pse u braktis. Dhe kështu, si rrëshqanori, që mezi spikat nëpër bata, ai mbërrin gjer te kufijtë e shkretëtirës së Gobit, ku natyrisht tretet sakaq prej saj.

Sytë e ndihmësit tim ishin të zbrazët, si sytë e gjithë atyre, që duan apo s'duan, vështrojnë së shumti larg.

– Tani do të presim ç'urdhër do të na vijë, – thashë, përpara se ai të ma bënte pyetjen: e tani ç'do të bëjmë?

Merrej me mend se nga përfundimi i bisedimeve me dërgatën zyrtare të nomadëve varej edhe urdhri, në qoftë se do të kishte vërtet një të tillë.

E pritëm urdhrin gjithë verës, pastaj nga fundi i saj, atëherë kur perandori me ministrat duhej të ishin kthyer nga pushimet. Mirëpo ai s'erdhi as me ernat e as me sqotën e dimrit.

Si zakonisht në kësi rastesh, urdhri ose më saktë, shëmbëllimi i tij, erdhi atëherë kur s'e shpresonim më. Them shëmbëllimi sepse pa mbërritur karroca e postës mbretërore, ne e morëm vesh vendimin e qeverisë prej banorëve të katundeve dhe ngulimeve që shtrihen përgjatë Murit. Ata i kishin braktisur banesat dhe ishin tërhequr nëpër guvat e maleve përbri, siç bënin çdo herë në prag të meremetimit të Murit, lajmin e të cilit, në një mënyrë që e dinin vetëm ata, e merrnin vesh gjithmonë përpara nesh.

Ishte pa dyshim një veprim i mençur, sepse duke humbur banesat, i shmangeshin së paku rrahjes me fshikull prej nëpunësve dhe, natyrisht, dënimeve. Përherë kam vrarë mendjen, pa arritur ta kuptoj kurrë, se si iu bënte zemra të shkulin për banesat dhe oborret e tyre gurët e Murit, duke e ditur se një ditë do të vinin t'ua merrnin prapë.

Siç kam dëgjuar, kjo histori ka shekuj që vazhdon dhe gurët, krejt si fijet e leshit që, pasi i kanë përdorur për të thurur një shall, i shqepin për të bërë një triko, e pastaj prapë i shturin për t'i kthyer në shall, gurët e Murit pra, kanë kaluar shumë herë nga banesat e katundarëve të Muri dhe anasjelltas. Nganjëherë në to duken ende gjurmët e tymit, të cilat, siç merret me mend,

e ndezin fantazinë e turistëve apo ambasadorëve të huaj, pa iu shkuar ndër mend se ai s'është tym i kurrfarë lufte heroike, por bloza e vatrës ku vite me radhë është zier darka e varfër e plot mërzi e një katundari pa emër.

Atë mesditë pra, që morëm vesh braktisjen e vendbanimeve, e morëm me mend se anembanë Kinës së madhe ishte shpallur lajmi i meremetimit të Murit.

Meremetimi ndonëse tregonte acarim s'donte të thoshte ende luftë. Në krahasim me luftërat, meremetimet ishin aq të shpeshta saqë Muri mund ta kishte fjalën meremetim, si emër të dytë apo si nofkë. Në të vërtetë, po ta shikoje në tërësi, më shumë se mur i mirëfilltë ai s'ishte veç meremetim i vazhdueshëm. Madje kështu thoshin se kishte lindur qysh në fillim: si meremetim i një muri më të vjetër, i cili gjithashtu kishte patur zanafilë një tjetër mur e kështu me radhë. Madje thuhej se muri fillestar ka qenë në krye në qendër të shtetit dhe kështu, meremetim pas meremetimi, ishte zhvendosur dalngadalë gjersa kishte dalë në kufi, e atje, si pema e mbjellur më në fund në një tokë të përshtatshme kishte hedhur shtat aq sa të përbindte botën.

Edhe ata që nuk mund ta mendonin dot Murin pa nomadët, kishte megjithatë çaste që dyshonin nëse ishin nomadët vërtet ata që kishin nxitur ndërtimin e Murit, apo ai, duke dalë në kufi i kishte ndjellë ata.

Sikur mos ta kishim parë me sytë e tyre dërgatën e barbarëve, që kishte kaluar këndeje, madje dy herë, në ardhje e në ikje, ndoshta ne do të bënim pjesë në numrin fare të pakët të njerëzve, që këtë acarim të fundit, do ta

lidhnim, si shumicën e acarimeve me diçka që ndodhte brenda shtetit, madje në qendrën e tij. Të ngazëllyer prej kënaqësisë që të jep dijenia e një të vërtete, midis një oqeani gënjeshtresh, ne do të kalonim netët e gjata të dimrit, duke bërë hamendje pas hamendjesh për ecurinë e mundshme të ngjarjeve, për intrigat që mund të kishin ndodhur në pallat, shkaqet e të cilave duhej të ishin disa herë aq të fshehta saqë edhe vetë spicëtarët s'i shpjegonin dot, për smirat, prej të cilave thuhej se krisnin pasqyrat e zonjave në ndajmuzg, e kështu me radhë si jetë e mot.

Mirëpo gjithçka kishte ndodhur në sytë tanë, nomadët kishin kaluar, mu nën këmbët tona, madje ne mbanim mend edhe shiritat e shumëngjyrtë në rrobat e tyre, dhe trokëllimën e patkonjve, pa përmendur pastaj fjalët kaluan dhe barbarët, të përcjellë me psherëtimën e ndihmësit tim dhe vështrimin e tij krejtësisht bosh.

Në çdo rast tjetër mund të dyshonim ose të shtireshim sikur dyshonim, por këtë herë e ndjenim se s'kishim të drejtë dhe, sado të mërzitshme të ishin netët e dimrit, mund të gjenim një tjetër mënyrë për t'i mbushur ato, por kurrsesi me pandehmën se një tjetër arsye veç barbarëve mund të kishte shkaktuar alarmin e shtetit.

Nga veriu vjen një ankth. Tani s'bëhet më pyetja nëse acarimi ka lidhje vërtet me rrezikun e jashtëm. Tani kjo është mëse e dukshme dhe e vetmja pyetje në këtë rast është nëse do të ketë luftë.

Kanë mbërritur muratorët e parë por shumica ende janë në udhë. Disa thonë janë dyzet mijë, disa shumë më tepër. S'ka dyshim se ky do të jetë meremetimi më i madh këta shekujt e fundit.

Rosa e egër që kalon, me britmë zgjon pafundësinë e boshit... Dje, ndërsa kundroja hapësirën veriore, m'u kujtua ky varg i një poeti që s'ia mbaj mend emrin.

Ka ca kohë që boshi ka nisur të më trembë më fort se çdo gjë. Thuhet se nomadët kanë tani një prijës të vetëm, pasardhës i Xhingis Hanit, i cili po rreket që nga pështjellimi pluhuror e i çmendur i tyre të krijojë një shtet. S'dihet ende asgjë e saktë për të, përveç asaj që është i çalë. Pra, përpara emrit ka mbërritur gjymtimi i tij.

Ka ca ditë që nomadët shfaqen e zhduken nëpër mjegull, si trumba stërqokash. Përgjojnë me siguri meremetimin. Jam i sigurtë se Muri, pa të cilin ne s'mund ta përfytyrojmë jetën tonë, është i papranueshëm për mendjet e tyre dhe duhet t'u shkaktojë po atë turbullirë që na shkakton ne boshi verior.

NOMADI KUTLUK

Më thonë rend, përgjo prore, por ai s'ka fund dhe është njëlloj, gurë mbi njëri-tjetrin dhe gurë poshtë njëri-tjetrit, dhe anash, dhe prapë anash, krejt të lidhur me llaç, dhe unë rend dhe ata s'lëvizin, përherë njëlloj si ajo kuçka dëbora, që ishte e njëllojtë kur ndiqnim Toktamishin, nëpër Siberi, në mbarim të vitit të qenit, kur khan kuturdilari ynë, Timuri, na tha: duroni djema dhe pak, se dëborë është, shtiret e ftohtë si gjithë kuçkat nazike, por do të shkrijë e do të legendiset pastaj, kurse ky tabor gurësh është më i keq, as zbruhet, as shkrin dhe s'më lë, ma pret udhën e unë dua të klith se nuk e marr vesh përse khani ynë s'na jep urdhër t'i biem kësaj gurane, ta bëjmë rrafsh me dheun si në Çubukabad kur e zumë sulltanin Bajazit Jëlldrëmin dhe khani dërgoi jarlik: aferim, ju që zutë rob Vetëtimën, s'ka gjë që ende s'ia hidhni dot prangat qiellit, do t'i vijë radha edhe atij, dhe pastaj në Akshehir, në vitin barrs, të tigrin, kur i

varrosëm robërit të gjallë, të palosur si në bark të nënës dhe khan kuturdilari tha: në qofshin të pafajshëm, siç pandeh magjistari Qatshi, barku i tokës që është më i gjerë se i njerëzve do t'i pjellë prapë, eh, sa bukur ishte, por khani ynë s'dërgoi më jarlik për rrafshim, dhe krerët kur mblidhen në kurultai, thonë se ato që quhen qytete s'janë veçse tabute, dhe sakën se hyni atje, se po hytë s'dilni dot më, por prapë jarlikrrafshimi s'vjen që s'vjen, veç vjen po ai urdhër që përsëritet si këta gurë të nëmur: rend, përgjo prore, nomad.

MBIKQYRËSI SHUNG

Meremetimi vazhdon, me sa duket, në të gjithë pjesën veriperëndimore të Murit. Çdo javë mbërrijnë mijëra muratorë, duke tundur hareshëm flamurët a shenjat shumëngjyrëshe të provincave që kanë hyrë në garë se cila do të dërgojë më shumë vullnetarë, por kurrfarë lëvizje trupash s' duket kurrkund. Përgjuesit nomadë shfaqen njëloj si më parë në horizont, veç tani nga dendësimi i mjegullës së dimrit qëllon që herë s'iu dallohet kali, herë trupi, e herë gjysma e njërit apo tjetrit, kështu që më shumë se kalorësve iu ngjajnë gjymtyrëve të masakruara, që një erë e marrë i ka ngritur nga kushedi ç' fushë lufte për t'i shtjellë nëpër ajrë.

Kjo çka ndodh është një enigmë e vërtetë. Në vështrim të parë ngjan si një lojë e të dy palëve, një dëshmim force, që shfaqet nëpërmjet mospërfilljes. Mirëpo, po ta shikosh punën me gjakftohtësi, diçka megjithatë i shpëton logjikës.

Është hera e parë që më duket se ka një shkëputje midis Murit dhe kryeqytetit të shtetit. I kam menduar përherë në një lidhje të vazhdueshme, jo vetëm kur punoja në kryeqytet, e aq më tepër kur erdha me shërbim këtu, në Mur, por edhe më parë, kur s'isha veç një nëpunës i humbur në lugjet e Tibetit. Që ndikonin mbi njëri-tjetrin, në po atë mënyrë që, siç thonë, hëna shkakton baticën dhe zbaticën e ujërave, këtë e dija qyshkur. Ajo që mësova kur erdha këtu, ishte se Muri mund ta lëvizte kryeqytetin, me fjalë të tjera ta thithte drejt vetes, ose ta largonte, kurse ky i fundit s'i bënte dot gjë Murit. Shumë-shumë ai mund të përpiqej t'i largohej vetë, si miza që rreket t'i shpëtojë cergës së merimangës, ose e kundërta, t'i afrohej, për t'u ngjeshur në prehërin e tij, si çdo qenie kur ka frikë, por vetëm kaq.

Të gjitha lëvizjet e kryeqytetit të Kinës këta dy shekujt e fundit, zhvendosjen e tyre në jug të vendit, siç qe rasti i Nankinit, sa më larg Murit, ose avitjen në veri, sa më pranë, si rasti i Pekinit, që për herë të tretë e kemi kryeqytet, unë i kam shpjeguar me mendjen time veç si tërheqje ose shtytje të Murit.

Ditët e fundit e kam vrarë mendjen për çka po ndodh dhe kurrsesi s'gjej dot një shpjegim. Nganjëherë më ngjan se kjo çoroditje, në qoftë se është ashtu, ndodh pikërisht për shkak të afërsisë së kryeqytetit. Urdhrat nuk mund ta sprapsnin njëri-tjetrin aq shpesh sikur kryeqyteti të ishte, ta zemë, katër-pesë muaj larg, dhe karroca e dytë që sillte urdhrin e ri, që hidhte poshtë të

parin, ose nuk e arrinte dot karrocën e parë, ose nga shpejtësia dhe paniku shembej ajo vetë ose të dyja bashkë, e kështu me radhë.

Mbrëmë, ndërsa po flisnim me ndihmësin tim, (ishte kjo një nga ato bisedat plot përtaci luks, siç ndodh zakonisht pas çasteve që, sa më shumë i fshehim prej të tjerëve, aq më të shtrenjta bëhen për ne), mbrëmë pra, ndihmësi im tha se, jo vetëm kryeqyteti, por edhe sikur gjithë Kina të lëvizte, Muri do të ngelej aty ku ishte. Madje kjo gjë ka ndodhur ndërkaq, shtoi ai përtueshëm. Dhe të dy u kujtuam se vërtet gjatë këtyre një mijë e ca vjetëve qyshse Muri ishte ngritur, Kina disa herë kishte dalë jashtë tij e po aq herë ishte tkurrur përbrenda, duke e lënë atë të vetëm e pa kuptim midis stepave të hirta.

Mua m'u kujtua një emta ime, që në fëmëni ia kishin harruar një byzylyk bakri në krah, gjersa për shkak të shëndoshjes desh i ishte futur në mish. Kështu, me sa dukej, edhe Kinën, Muri herë e pat shtrënguar, e herë i kishte qëndruar lirshëm, kurse kishte ca vite që po i vinte prapë pas shtatit. Kurse në të ardhmen, s'dihej çdo të ndodhte... Sa herë që e shihja emtën më kujtohej historia e byzylykut të saj e cila, nuk e di pse, vazhdonte të më torturonte, ngaqë kundër dëshirës sime përpiqesha të merrja me mend se çdo të ndodhte sikur të mos ia hiqnin me kohë, madje, shkoja edhe më larg, ia përfytyroja edhe pas vdekjes, ndërsa i tundej e i tringëllinte, fare lirshëm tashmë, në krahun skeletik... E zura kokën me duar, i habitur edhe vetë se si mund ta mendoja Kinën ashtu... me atë rrangallë të kotë... pas tretjes së saj...

Nata ishte pa yje, por hënëzimi shkaktonte një mpirje aq të fortë, saqë të besohej se nesër në mëngjes gjithkush do të hiqte dorë nga gjithçka, dhe nomadët, zogjtë, vetë shtetet do të ishin aq të lodhur saqë do të vazhdonin të dergjeshin si të vdekur përbri njëri-tjetrit, njëlloj si ne...

U mor vesh më në fund emri i sunduesit të nomadëve: Timur Leng, që do të thotë Timur i Çalë. Paska bërë një luftë të madhe me turqit osmanë dhe mbretin e tyre, Bajazit, që në gjuhën e tyre do të thotë vetëtimë, pasi e ka zënë rob, e paska shëtitur poshtë e përpjetë stepave. Me sa duket, së shpejti do të na kthehet ne. Tani po bëhet e qartë gjithçka, urdhri për meremetimin e Murit si dhe qetësia e përkohshme që ne nxituam ta quanim enigmatike, siç ndodh me gjithë punët e pakuptueshme të shtetit. Sa ishte i përfytur me turqit osmanë, çalamani i tmerrshëm s'përbënte ndonjë rrezik. Kurse tani...

Një kasnec, që kthehej nga shërbimi dhe qëndroi mbrëmë këtu, na solli një lajm tronditës. Në skajin perëndimor, mu përballë Murit tonë, disa qindra hapa larg, barbarët paskan ndërtuar një pirc, veç jo me gurë, por me koka të prera.

Pirgu, siç na e përshkroi ai, është jo fort i lartë, sa dy shtate njeriu, dhe nga ana ushtarake s'ka kurrfarë vlere përballë Murit tonë, por tmerri që dërgon është sa i njëqind kështjellave bashkë. Sado që ishin bërë mbledhje me ushtarët dhe muratorët për t'u shpjeguar

se ai përg, në krahasim me Murin tonë s' ishte veç një dordolec, (vërtitja e korbave sipër tij ia sillte kujtdo në majë të gjuhës atë krahasim), një frymë paniku ishte përhapur kudo, madje edhe midis ushtarakëve. Asnjëherë s'kam çuar aq letra në kryeqytet, tha kasneci duke i rënë me dorë torbës prej lëkure. Sipas tij shumica ishin të grave të oficerëve, që u shkruanin mikeshave të tyre aristokrate për dhimbje koke të padurueshme etj., etj., me fjalë të tjera, lypnin ndërhyrje për transferimin e burrave.

Gjithmonë sipas kasnecit, kaq e fortë ishte fryma e sëmurë që vinte nga përgu, sa që atij vetë, për herë të parë në jetën e tij, Muri i ishte dukur i holluar dhe i qelitur Zotit që ky meremetim, që kishte nisur në kohën e duhur, të kryhej sa më shpejt.

Kasneci na la një brengë molisëse. Ndonëse nuk ia thoshnim njëri-tjetrit, e dinim se tani i shihnim me tjetër sy pjesët e dëmtuara të Murit, të çarat dhe njollat lebroze të tij. Me sa dukej, fjalës së urtë nuk i bihet murit me kokë, për drejtshkrimin e së cilës kishim ngrënë aq shumë shkopinj në shkollën fillore, i kishte ardhur fundi. Kështu tha ndihmësi im fill pas ikjes së kasnecit. Siç dilte tani, më mirë se me çdo gjë tjetër, murit i bihej pikërisht me kokë.

Asnjë lëvizje trupash drejt kufirit. Një tërmet i fortë e shkundi gjithçka, përveç Murit, që është mësuar ndërkaq me tërmetet. Heshnja mbas tij u bë edhe më e

thellë... Kam përshtypjen se edhe meremetimi po bëhet shkel e shko, sa për sy e faqe. Një ditë përpara tërmetit pingu i përgjimit nga e djathta jonë u shemb për të dytën herë fill pas riparimit. Nganjëherë mendja më shkon se në pallatin perandorak ka tradhti. Kurse ndihmësi im ka një tjetër mendim. Prej kohësh është i bindur se në kryeqytet janë dhënë aq shumë pas qejfeve dhe zvetënimit sa rrallëkush do t'ia dijë se ka nomadë dhe kufij shtetërorë. Dje më thoshte se kishte dëgjuar se ishin shpikur pasqyra të reja, që e zmadhonin së paku dyfish pamjen e penisit. Kështu që gratë i vendosnin në dhomën e gjumit, për t'u ndezur përpara dashurisë.

I vetmi ngushëllim është se matanë Murit gjithashtu s'leviz asgjë përveç përgjuesve të rrallë që kalërojnë si era. Herë-herë duken ende grupe të vegjël ushtarakësh të rreckosur turq. Kur ata u shfaqën për herë të parë në fund të verës, zbuluesit tanë u shqetësuan shumë. Në krye u mendua se mund të ishin ushtarë nomadë të maskuar si turq të thyer, por pastaj, pas të dhënave që sollën zbuluesit e futur midis tyre, doli vërtet se ishin mbeturina të ushtrisë osmane të shpartalluar në Çubukabad.

Ka kohë që vërtiten përgjatë kufirit, shumica janë të vjetër dhe netëve kujtojnë viset e largëta me emra të frikshëm ku kanë luftuar dhe pa dyshim, sulltanin e tyre Bajazit, kujtimin e të cilit, si një vetëtimë të vdekur e heqin branë nëpër stepë.

Disa herë kanë lypur të punojnë në meremetimin e Murit, madje pas shembjes dy herë rresht të piringut të

djathtë, njëri prej tyre këmbënguli të më takonte, për të më treguar me një kinezçe të çalë, si kishte parë në një vend tepër tepër të largët një urë, në këmbët e së cilës ishte muruar një njeri. Vinte duart te sytë për t'u betuar se e kishte parë me sytë e tij të muruarin, madje më kërkoi një karton për të vizatuar formën e urës. Një urë e vogël ishte dhe, për të mos u shembur, kishte kërkuar një flijim, më thoshte. Kurse ky mur i pafund si mund të qëndronte në këmbë pa të?

Pas disa ditësh erdhi prapë për të më thënë të njëjtën gjë, madje këtë herë ma vizatoi edhe urën. Kur e pyeta përse e kishte bërë kokëposhtë u zverdh në fytyrë. Nuk e di, më tha. Ndoshta ngaqë kështu dukej në ujë... Madje dy net më parë, në ëndërr kështu m'u shfaq, e përmbysur.

Pas ikjes se tij e vërejtëm një kohë të gjatë skicën e çuditshme: . Shenja †, siç na e shpjegoi, tregonte vendin e flijimit. Nga përqendrimi i gjatë po më ngjante se ura e skicuar po dridhej vërtet. Apo më dukej kështu ngaqë turku më tha se më mirë se atë vetë, mbante mend pasqyrimin e saj. Ishte si të thuash një pikëshikim i ujërave, i cili, gjithmonë sipas turkut, dukej të ishte krejtësisht i ndryshëm nga pikëshikimi tjetër, ai i njerëzve për shembull, ose i tokës. Ishin pikërisht ujërat që e kishin kërkuar flijimin, (kështu së paku ngulte këmbë gojëdhëna), pra, murimin, domethënë dënimin e njeriut me vdekje.

Natën vonë ndriçimi i hënës duke u rënë pjerrtazi gurëve të Murit sajonte aty-këtu ca si tipare njerëzore.

Turk i mallkuar, shaja me vete, ngaqë më dukej se ishte ai që ma kishte shkaktuar atë përqsasje të keqe. Me vete thoshja pastaj se kështu, si kjo urë e përmbysur, qarkullonin ndoshta nëpër këtë botë kumtet e mira ose të këqija. Dhe ndoshta po kështu popujt i dërgonin njëri-tjetrit parashenjat e tyre, shumë kohë më parë, qindra vjet, mijëra vjet ndoshta, përpara se të mbërrinin dërgatat zyrtare, me letrat dhe vulat me dyllë të zi.

NOMADI KUTLUK

Krerët u mblodhën prapë në kurultai, erdhi jarliku i khanit Timur, kurrë mos u hidh matanë, thotë, se atje është humbja, por sa më shumë më thonë mos, aq më fort dua të kapërcej, të shoh qytetet dhe gratë që shumëfishohen nëpër qelqe dhe janë të veshura me një si erë, që i thonë mëndafsh, dhe të çarën e qejfit në trup e kanë më të ëmbël se mjalti, por kjo qene guranë s'do, s'më le, më shtyp dhe unë dua t'i ngul thikën, ndonëse e di se s'ka ç't'i bëjë thika asaj që as tërmeti s'i bëri gjë, ah, kur u përfytën të dy, para pak ditësh, gurana dhe tërmeti, ulërija, shembe, i thosha, veç ti mund ta rrafshosh, por ç'e do, e vuri qenia poshtë tërmetin, e mbyti dhe unë qaja tek ia shihja ngërçet e fundit, si të kaut të therur sipër tokës, gjersa dha shpirt, ajme, sa keq, më zuri një mërzi si atëherë në stepën e Bek-Pek Dalasë, kur i thashë komandantit Abaga, më vjen të ulëri, s'di sepse, dhe ai më tha: kësaj i thonë Bek-Pek-

Dala, stepë e urisë, ndaj, në mos uria jote, ajo e të tjerëve të vjen, ndaj kalëro më shpejt, bir, të gjithë kështu thonë, kalëro shpejt, mos resht kurrë, bir i stepës, por gurana s'më lë, prapë më ndërpret, fërkohet me kalin tim, ia ndjell eshtrat dhe mua vetë më thith llaçi i tij mortar, s'di se qysh, ma bën fytyrën meit, më tret e më zbardh, ah...

MBIKQYRËSI SHUNG

Ditët, si të ishin plakur papritur, zvarriten ngathtësisht. Ende nuk po e marrim veten nga tronditja që pësuam këtë fundjavë.

Qysh se karroca e tij ndaloi përpara përgut tonë dhe ai tha: jam nga Drejtoria e 22 e Muzikës, zemra, në mos të keqen, më ndolli diçka të përtafërt. Kur e pyeta se ç'ishte kjo drejtori e njëzetedytë dhe përnjëmend mendonin të jepnin koncerte, ose copëza opere për ushtarët dhe meremetuesit e Murit, ai u shqye gazit një copë herë. Drejtoria jonë s'merret prej vitesh me kësi gjërash, na tha.

Ajo që na rrëfeu pastaj ishte aq e habitshme, sa që një herë ndihmësi im e ndërpreu për t'i thënë me një ton lutës: a janë të vërteta këto, apo po mahitesh me ne, o njeri?

E kishim dëgjuar edhe më parë se, me kalimin e viteve, disa nga drejtoritë dhe zyrat e larta, ndërsa ruanin

emërtimet e vjetra ndryshonin thelbin e punës, por që puna të shkonte aq larg saqë drejtorja e flotës të merrej në radhë të parë me sigurimin e barnave për shtimin e forcës seksuale të perandorit, ndërkohë që flotën ushtarake e komandonte kryeeunuku i pallatit, këtë s' do na e rrokte mendja kurrë. Po kjo s' është e gjitha, vazhdonte ai. E dini me se merret drejtorja e xeheve të bakrit dhe e krejt shkritoreve? Po politikën e jashtme e dini kush e bën? Po ndërtimet e mëdha?

Ne dëgjonim gojëhapur, ndërsa ai, i kënaqur që po na çmeriste krejt, si të na hidhte ndonjë kockë, i përgjigjej vetë ndonjëherës prej pyetjeve të tij. Me zbulimin e fshehtë si dhe me tredhjen e eunukëve të ardhshëm merret Biblioteka Qendrore, thoshte duke e ulur zërin. Dhe pa na lënë të merrnim veten vazhdonte të na tregonte se klani i eunukëve në Pallatin perandorak ishte bërë kohët e fundit i llahtarshëm. Sipas tij, së shpejti ata do të merrnin krejtësisht pushtetin dhe Kina atëherë nga Perandori e Qiellit apo e Mesit, fare mirë mund të quhej Perandori e Tredhjes Qiellore...

Ai u shqye gazit një copë herë, pastaj sytë iu pikëlluan. Ju qeshni, tha, se nuk e dini se ç' tmerr është ky. (Ne jo vetëm që s' kishim qeshur, por fytyrat na nxinin si katran.) Megjithatë, një copë herë ai i filloi të gjitha frazat me fjalët ju qeshni, por.... Sipas tij ne qeshnim, por nuk e dinim se ç' fatkeqësi ishte kjo. Sepse ne nuk e dinim që prishja e penisit tek burri e dhjetëfishonte etjen për pushtet etj., etj.

Gjatë darkës ku piu mjaft e sidomos pas saj, etja

për të na çuditur dhe mburrja, që vinte nga kryeqyteti e çuan aq larg, saqë nisi të na rrëfente të fshehta të frikshme. Ishte, pa dyshim, fjalaman, megjithatë kjo nuk ia zhvleftësonte aspak bisedën ngaqë ndihej menjëherë se gjithçka që thoshte ishte tepër e saktë. Kur ra fjala për kërcënimin nga veriu, u shqye gazit më fort se më parë. Luftë me nomadët? Po kaq naivë jeni, o nëpunës, sa të besoni këto profka? Meremetimi i Murit ? Po ai s'kishte të bënte fare me luftën. Përkundrazi, ishte kushti i parë i marrëveshjes së fshehtë me barbarët. Pse më shikoni me ata sy si të bufit? Meremetimi u kërkua pikërisht prej barbarëve.

Oh, jo ! tha ndihmësi im dhe zuri ballin me dorë.

Bujtësi nisi të fliste prapë, këtë herë me zë të shtruar. Ishte e vërtetë se Kina e kishte nisur ndërtimin e Murit për t'u mbrojtur prej nomadëve, por kishte kaluar kaq kohë qysh atëherë dhe gjërat kishin lëvizur.

Gjërat kishin lëvizur madje shumë, vazhdoi ai. Ishte e vërtetë se Kina për një kohë të gjatë ka patur frikë prej barbarëve, dhe prapë në të ardhmen mund të tmerrohej prej tyre, por ka patur periudha që edhe barbarët kanë qenë trembur prej Kinës. Tani ndodheshim prapë në një kohë të tillë. Barbarët kishin frikë nga Kina. Ndaj kishin kërkuar, madje me ngulm, meremetimin e Murit.

Po kjo sikur s'ka kuptim, ndërhyri ndihmësi im. Të kesh frikë nga një shtet dhe t'i kërkosh të forcojë Murin, kjo sikur s'vete.

O qiell, thirri bujtësi. Po pse jeni kaq të paduruar,

o njerëz. Po prisni që të shpjegohem gjer në fund... Ju shqyeni sytë nga habia, ju më ndërprisni si rosakët, sepse s'e dini kyçin e enigmës. Dhe kyçi qëndron te frika. Ose më saktë te lloji i saj. Tani hapni veshët dhe mësoni se frika e Kinës, dhe ajo e barbarëve, ndonëse në kinezçe të dyja quhen frikë, janë të ndryshme nga njëra-tjetra. Kina ka pasur frikë nga forca rrënuese e barbarëve, kurse barbarët, nga ndikimi zbutës i Kinës. Me fjalë të tjera, nga pallatet, gratë e bukura, mëndafshi i saj. Ato ishin vdekje për ta, ashtu siç ishin vdekje për Kinën heshtat dhe pluhuri nomad. Ndaj Muri, ky bablok këtu, duke u ngritur si pengesë midis, i ka shërbyer herë njëerës palë, herë tjetrës. Kurse tani është radha e nomadëve...

Shpresa për t'ia përplasur në fytyrë: mashtrues, horr, ngrehaluc, më la përfundimisht. Si gjithçka tjetër që kishte folur, edhe kjo duhej të ishte e vërtetë. Turbull më kujtohej nga historia pushtimi i Kinës prej Xhingis Hanit. Ai kishte përmbysur perandorët tanë duke i zëvendësuar me njerëz të vet, por pastaj, i kishte sulmuar sërish këta të fundit, ngaqë, me sa dukej, ishin... zbutur. A nuk ishte dënuar ca vite më parë ministri Jan Zhej ngaqë një pasdarke paskësh thënë se katër brezat e fundit, për të mos thënë krejt dinastia Ming, s'ishte veç dinasti mongole?

Pra, meremetimi i Murit ishte kërkuar prej barbarëve.. Më i mençur se paraardhësit e tij, Timuri e kishte quajtur jo vetëm të kotë, por krejt të pamundur pushtimin e Kinës. Atë çka humbte shpata kineze e rifitonte mëndafshi kinez. Ndaj, në vend të sulmit, ai kishte

zgjedhur mbylljen e kufirit. Kështu shpjegohej qetësia që kishte pllakosur në të dy anët e Murit fill pas dërgatës së tyre. Ajo që ne mendjelehtësisht e kishim quajtur enigmë ose hutim pas pasqyrave peniszmadhuese, s' paskësh qenë gjë tjetër veçse zbatimi i marrëveshjes dypalëshe.

Gjatë natës koka m'u bë lëmsh nga mendimet. Shtetet ishin gjithmonë ose më të mençur ose më budallenj nga ç'i kujtonim ne. Copëra bisedash të nëpunësve që kishin kaluar këndeje, më vinin tani nëpër mend të ngarkuara me kuptim të ri. Kishte një zbehje të frymës së Xhingis Hanit, thoshnin ata që kishin qenë me shërbim të fshehtë në veri. Po ne i kishim dëgjuar pa vëmendje, pa shiko, punë barbarësh, u zbutën, u egërsuan prapë, ta merrje me gjithë mend këtë ishte njëlloj si të nxirrje kuptime nga fluturimi i stërqokave. Mirëpo paskësh qenë ndryshe. Në stepat e hirta po ndodhte diçka. Sa më shumë që e mendoja aq më e hatashme më dukej. Në botë po ndodhte një ndryshim i madh. Nomadizmi, me ç' dukej, ishte në muzgun e vet. Timuri, pikërisht ai që qielli si për një trill të vetin e kishte bërë të çalë, kishte ardhur të vendoste një drejtpeshim të ri. Turma popujsh barbarë i kishte lidhur pas një feje të vetme, asaj të Islamit, e tani kërkonte t' i ngulitte pas një trualli shtetëror. Me sa dukej, shumë vrapime të pakuptimta popujsh do të reshtnin në këtë botë, veç s' dihej në ishte e mirë apo e keqe kjo gjë, sepse asnjëherë s' mund të dihet nëse barbaria e ndryrë është më pak e rrezikshme se e shfaqura... E mendoja Timurin si një hu të ngulur mu midis Azisë dhe popujt endacakë

rreth tij që mezi po ia dëgjonin thirrjen për të ndalur rendjen e çmendur.

Nga frëngjia syri më kapte atë pjesë të Murit që ndriçimi i hënës dukej sikur e ndante më dysh. Përpiqesha të merrja me mend çdo të kishte menduar vallë Timuri kur ia kishin vizatuar për herë të parë skicën e tij. Me siguri në krye ka thënë: ta shemb, ta rrafshoj, të mbjell bar sipër tij, që as gjurmët mos t'i gjenden, por pastaj, kur ka vrarë mendjen si do ta mbrojë shtetin e tij të ashpër manastiror prej ernave zbutëse, ka menduar se dhuratë më të shtrenjtë se ky Mur nuk mund t'i nxirrte përpara qielli...

Kur të nesërmen pa gdhirë mirë, ai ia hipi karrocës për t'u nisur, desha ta pyesja se ç'ishte ajo drejtoria e tij e njëzetedytë e muzikës, por nuk di se ç'më ndaloi. Më fort se mirësjellja ishte ndoshta frika se mos po dëgjoja ndonjë tmerr të ri. Thefsh qafën, e mallkoi ndihmësi im, ndërsa karroca ikte me kërkëllimë përmes dy ledheve të gurta. Të mekur ne vështronim atë pamje, që ndonëse kishte vite që po na pinte sytë, siç thuhet, tani na dukej e ndryshme. E kishim mallkuar bujtësin, u përmbyssh, por, në të vërtetë, ishte ai që para kohe e kishte marrë hakun, duke përmbysur gjithçka në kokën tonë.

Pra, Muri s'ishte ai që kujtonim ne. Ai që ngjante se lartësohej i ngrirë e i patundur, në kohën që gjithçka zhvendosej nën këmbët e tij: kufijtë, koha, aleancat, vetë

Kina e përjetshme, në të vërtetë ishte e kundërta e asaj që dukej. Ishte pikërisht ai që lëvizte. Më i pabesë se gruaja, më i paqëndrueshëm se retë e qiellit, shtrihej me mijëra li, me trupin e gurtë viganor, që s'ishte veçse maska që fshihte ajrinë e tij të brendshme.

Çdo ditë që kalonte molisja s'na ndahej dhe atëherë e kuptuam se sa shumë ishim lidhur me të. E mallkonim, por ndërkaq e ndjenim se tani që na kishte tradhtuar na mundonte edhe më fort. Fjalët e bujtësit se një ditë me siguri ai do t'i shërbente prapë Kinës ishin një ngushëllim i vogël, njëlloj si edhe mendimi tjetër i tij se, pikërisht, në këto lëvizje të brendshme qëndronte, ndoshta, forca e vërtetë e Murit, përndryshe, i palëvizshëm, ai mund të quhej i vdekur.

Tek e shihja mëngjeseve të mbuluar me brymë, mendime të trishtueshme s'më ndaheshin. Do të na vinte të gjithëve përpara pa dyshim. Do të ngrihej, ja kështu, i hirtë e i pakuptueshëm edhe atëherë kur krejt njerëzimi të ishte zhdukur. Do të ndryshkej sipër kufomës së Kinës si ai byzylyku në krahun e emtës sime, që tretej prej vitesh nën dhé.

Vdekja e një vrojtuesi nomand mu në këmbët e Murit, na shkëputi nga molisja. Kishte ditë që kalëronte përherë më pranë Murit, si të donte të ngjishej pas tij, gjersa u copëtua një natë, si një zog i verbër.

Pa pritur marrjen e ndonjë urdhri, u përgatitëm vetë për të dhënë sqarime përpara ndonjë komisioni të palës sonë ose të palës barbare. Duke hetuar njollat e gjakut, që kishin spërkatur Murin në një gjatësi dhjetëra hapash,

(me sa dukuj kalorësi edhe pas plagosjes së parë kishte vazhduar të kalëronte furishëm), m'u kujtua ajo ura e largët që paskësh kërkuar flijim. O Zot, mendoja, ishte e mundur vallë që të kishim dhënë e marrë ndërkaq?

Mendja më shkoi prapë te largësia prej nga vinin shenjat, te shtegtimi i parandjenjave dhe, pa dyshim, te misteri i pasqyrimit kokëposhtë të urës. Ishte vetëm njëra midis qindra pamjeve të rreme të kësaj bote, që s'na shfaqeshin veçse mbrapsht.

SHPIRTI I NOMADIT KUTLUK

Tani që ndodhem këndeje dhe për t'u zhvendosur nuk kam nevojë për kalë, as për ndonjë lloj shpendi, ngaqë më mjafton një puhizë, madje pakëz ndriçim hëne, kur erë s'fryn, tani, pra, që jam në tejanë, më fort se ngathtësia e trupit të njerëzve të atjeshëm, më habit kufizimi dëshpërues i mendjes së tyre.

Prej tij vjen, pa dyshim, gjithë ajo cektësi në gjykimin e gjërave, siç është për shembull, (për të përmendur vetëm njëërën prej kotnive me të cilën fatkeqësisht kam pasur të bëj), rasti i Murit të Kinës, që atje në tokë e mbajnë për gjë të madhe, kurse në të vërtetë, s'është veçse një gardhiqe qesharake, sidomos, po ta krahasosh me një pengesë të njëmendtë, siç është Muri Amë, ose siç i thonë në gjuhën e përditshme Muri Mortor, ai që ndan jetën nga vdekja. Kushdo që gjendet përpara tij, mendimi i parë që i vjen është se krejt muret dhe ndarjet atje në tokë s'janë veç shëmbëllime të zbehta

të tij.

Ashtu siç nuk kam nevojë për kalë, gjithaq s'më duhen këtu gjuhët e huaja, shkolla dhe krejt ai që quhet qytetërim.

Për t'u marrë vesh midis tyre shpirtrat s'kanë kurrfarë nevoje për to.

Ajo rrokullisje e lemerishme nëpër humnerë pak caste pasi e flaka si leckë trupin tim të ngratë te ledhi i Kinës, më mjaftoi për të thithur kuptime për të cilat atje, në tokë, do të më duheshin mijëra vjet. Mençurimi nëpërmjet tmerrit është i pakrahasueshëm me të gjitha qytetërimet dhe akademitë bashkë dhe mendoj se kjo është arsyeja kryesore, për të mos thënë e vetmja, që neve nuk na lejohet të kthehemi prapë, qoftë dhe përkohësisht atje. Siç duket, mendohet se do të mjaftonin vetëm disa javë që ne të bëheshim zotërues të planetit, çka është e qartë se zotave nuk iu pëlqen.

Për çudi, ndonëse i kujtojmë me një nënqeshje tallëse rragimet tona atje, mllefet, përplasjet dhe gjoja luftërat tona, prapëseprapë, shumica e shpirtrave kanë mall të kthehen, qoftë dhe për pakëz kohë. Disa kanë padurim të denoncojnë vrasësit e tyre apo të fshehta shtetërore a enigma, që i kanë marrë me vete, por shumica e kanë thjesht për mall. Natyrisht, dëshirimi për të parë të vetët përzihet me etjen për të rrëfyer, qoftë edhe një grimë nga kjo ylbernajë që kanë parë këtej.

Çdo dhjetë mijë a pesëmbëdhjetë mijë vjet hapet një pëshpërimë se do të lejohet kalimi matanë. Moria e shpirtrave vihet atëherë në lëvizje drejt Murit të Madh.

Pirgjet e tij ngrihen zyrtorë midis bunacës së qiellit. Rojet, thonë, janë të verbër. Kalimi është përherë me një kahje: vetëm që andej për këndeje. Kurse e kundërta, këndeje për andej, kurrë.

Megjithatë, të nxitur nga pëshpërima se Muri do të bëhet dykahsh, ne vazhdojmë të shpresojmë. Ka shumë që ia plasin vajit. Thonë se ka kohë që i presin të dashurit, ose tempujt ku duan të lehtësojnë ndërgjegjen e vrrarë, ose popuj të tërë të përmallur për ta. Kanë ftesa, thonë, duke i tundur që larg ftesat dhe vërtetimet se dikush i pret vërtet, madje që bëhet dhe dorëzënës për kthimin e tyre. Kanë vula akademish me kurorë mbretërore, madje, vula të tjera të shenjta e disa herë misterioze. Por portat nuk hapen për askënd.

Shpirtrat zemërohen, bëjnë zhurmë, gërgama e tyre ngjitet gjer te pirgjet, po kjo është njëlloj si atje, në tokë, thërrasin ata, e njëjta ngurtësi dhe... pashpirtësi...

Ne që kemi patur të bëjmë me mure dhe pengesa kufitare, meqenëse edhe këtu është fjala për një kapërcim kufiri, na mban një shpresë se mund të na bëhet ndonjë lehtësim. Grumbullohemi disi mënjane, një pjesë tregojnë brimat e plumbave, çjerrjet e telave me gjemba ose gjokset e shqyer nga hekurat e kangjellave të ambasadave të huaja. Kujtojmë se janë të mjaftueshme për të zbutur mbikëqyrësit. Por shumë shpejt kuptohet se edhe kjo është një shpresë e kotë dhe se lëshim s' do të ketë për askënd.

Të tjerët, kur shikojnë se as ne s' përfillemi, i lë zemra. Të lodhur largohen, trumba-trumba, me shpresë

se ligjet do të zbuten një ditë dhe, natyrisht, në pritje të një pëshpërime të re.

Herën e fundit midis turmës që priste më treguan dikë me emrin Jezu Krisht. Thuhet se për të prej kohësh janë bërë të gjitha ndërhyrjet e mundshme, madje i këndohen hymne dhe shenja e tij që ndrit sipër katedraleve tregon se nga të gjithë ne, ai është, pa dyshim, më i prituri atje në tokë.

Megjithatë duket se as ai s'ka ndonjë shpresëz kushedi çfarë. Vërtitet si të gjithë përpara Murit, tregon që larg shenjat e gozhdëve me të cilat e kanë kryqëzuar, por rojet shtiren sikur s'e shohin. Ose, siç është dyshuar qyshkur, janë vërtet pa sy.

Paris, dimër 1993

KISHA E SHËN SOFISË

murale

I

Vezirët po zgjoheshin njëri pas tjetrit. Meqenëse asnjëherë nuk ishin gdhirë aq pranë, (shatorrja e ministrit të Luftës ishte pothuaj ngjitur me atë të ministrit të Punëve të Jashtme, dhe kjo e fundit dy hapa larg nga shatorrja e vezirit të madh, çka e bënte edhe më të rrokshëm shkallëzimin), pritej që si në çdo shtet të përsosur, ata të ngriheshin nga gjumi sipas shkallës hierarkike. Mirëpo ishte mëngjesi i 30 majit, kaltërsia e qiellit ishte marramendëse, veç kësaj, shumica e tyre ishin të bindur se bashkë me Konstandinopolin, krishterimi i gjithë ishte rrëzuar, kështu që lajmi se veziri i madh ishte zgjuar ndërkaq, e ata ishin ende në shtrat, nuk iu duk kaq i fundjetshëm. Disa, ashtu siç pritej, kishin brofur në këmbë, por kishte patur të tjerë, që edhe pa qenë të plagosur, ishin kthyer në krahun tjetër, për të përfituar edhe një grimë gjumth, madje flitej se drejtori i Pallatit të

Ëndrrave i ishte përgjigjur thirrjes lajmëruese të fqinjit të tij, ministrit të Thesarit, me fjalët: mos më çaj kryet.

Vetëm kur u mor vesh se vetë sulltani ishte zgjuar, gjithçka u lëkund si në një tërmet. Ata ngriheshin rresht, me sy të fryrë, me qeska të zeza poshtë tyre, shkëputeshin mundimshëm nga vargorët e gjumit, donin të shpëlanin gjakun që iu dukej se i kishte përlyer përsëri në ëndrra, të befasuar shihnin njëri-tjetrin, thua se habiteshin dhe vetë se si kishin mundur të dilnin nga ato guva, thoshin: ç' ishte ky gjumë plumb, o Zot, disa përligjeshin duke u kujtuar që kishin dy muaj pa mbyllur sy, përmendnin thënien gjumi është vëlla i vdekjes e të tjerët thoshin: desh vdiqëm vërtet, të sigurt se kishin qenë me fat, që e kishin kaluar këtë provë të fundit.

Qielli ndriste ngazëllueshëm, dhe ata që një ditë më parë s' e kishin patur për gjë të rrezikonin jetën te muret e skëtërrshëm, befas druhashin se mos gërriceshin tani te kulmari i shatorres, i shmangeshin një grethi, qeshnin edhe vetë me këtë kujdes të tepruar, gjersa në vetëdijen e tyre mbërrinte i plotë e i ndritshëm mendimi se ishin gdhirë në një kohë të re, vërtet të re, ku jeta çmohej një mijë herë më fort.

Që larg, nga kryeqyteti i pushtuar vinte zallahia e ushtarëve, që ishin ndërkaq në orën e tridhjetë të plaçkitjes e të orgjisë.

Edhe dyzet e dy orë, tha me vete arkitekt Kauri. Ishte i shtrirë në shtratin e fortë, as i fjetur, as i zgjuar. Ca pamje me të cilat fare lehtë mund të ndërtohej një ëndërr, dhe po aq lehtë të rrëzohej, i rrinin në sy. Përpiqej të merrte

me mend se cilat ngrehina ishin rroposur ndërkaq dhe çdo të shkatërrohej ende në dyzet e dy orët që u mbeteshin ushtarëve nga afati triditësh gjatë të cilit qytetin do ta kishin në mëshirën e tyre. Kishin pritur më tepër, si ata, si komandantët, në mos një javë, së paku, pesë ditë, por urdhri kishte dalë drejt e nga shatorrja e sulltanit: tri ditë, sipas traditës, asnjë orë më shumë.

Jashtë u dëgjuan thundrat e një kali që u ndal vështirshëm, pastaj zhurma e njeriut që u hodh përdhë dhe së fundi zëri i tij: Tenda e arkitekt Kaurit? E kërkon sulltani, në çast!

Roja i arkitektit u shfaq me fytyrë të llahtaritur.

– Arhond, arkitekt efendi, sovrani të kërkon.

– E dëgjova, – u përgjigj arkitekti dhe u ngrit. U vesh me ngut, hodhi krahëve zhgunin e bardhë me shenjën e arkitektit të ushtrisë në qafore dhe u nis.

Që larg e kuptoi pak a shumë se përse e thërritnin. Drejt sheshit të madh, përpara shatorres mbretërore, po rendnin, të ndjekur nga rojat e tyre, dinjitarët dhe komandantët e lartë. Kur mbërriti e mori vesh saktësisht: do të bëhej hyrja ngadhnyese në Konstandinopol.

Me lëvizje të kokës ai iu përgjigj përshëndetjeve të gjithkahshme. Ngazëllim i tillë s' ishte parë ndonjëherë në asnjë kremtim. Dukej si një gdhirje në parajsë pas një tmerri.

Sulltani doli më në fund nga shatorrja e tij. Diçka i thoshte vezirit të madh duke treguar tejpamjen. Ishte, me sa duket, ai vetë dhe jo kipci i tij.

Vargani i gjatë, pasi kapërceu ngushticën, zbriti nga

anijet e u rreshtua prapë në bregun tjetër, ku prisnin kuajt. Që larg, kulmorja e kishës së Shën Sofisë ndritte në diell. Kryqi ishte ende sipër saj. Fytyrat e dinjitarëve ishin të shqetësuara: do të hynte vallë sulltani në ngrehinën që mbante shenjën e mallkuar?

Arkitekti nuk i ndjente më këmbët. Ëndrra për t'u futur në kishën më të madhe të botës, i ishte dukur aq e pamundur sa dhe pavdekësia. Shpejt, thoshte me vete, shpejt. I dukej se nga çasti në çast, përpara se ata të mbërrinin kisha do të shembej ose do të shkimej larg.

Kreu i varganit kishte arritur ndërkaq te hyrja. Njerëzit ngriheshin mbi shalë^{ll}ët e kuajve për të parë ç'ndodhte te porta. Dëgjoheshin fjalët po hyjnë, po hyjnë. Vezirët po zbrisnin nga kuajt, disa kthenin kryet pas të lemeritur, si të bëheshin gati të iknin me vrap. Porta e kishës po gëlltiste dalëngadalë gjithçka. Falmë, o Perëndi, tha arkitekti kur kapërceu pragun.

Kryet dhe trupi iu thithën befas nga lart. Një dritësim i pabesueshëm me një gazavaj midis, vinte që nga kulmorja. Arkitektit iu duk se po zbërthehej. Muskujt e trupit, dejtë lidhës, kyçet, po i bëheshin fir me ngut. Ishte befas në qendër të gjithësisë. S'e kishte menduar kurrë se drita e burgosur midis mureve të një ngrehine të ishte më e dendur dhe më e pamatë, se ajo e lira, e jashtmj. Ai dritësim ishte i tillë që e treste njeriun dhe ashtu të çtrupëzuar, si në një ethe qiellore e hidhte në shtjellat e pafundësisë.

Arkitekti e ndjeu se të gjithë ishin nën goditje. Sytë iu ishin zbardhur, ndjehej që ishin duke mposhtur natën

brenda vetvetes, dhe terrin dhe kaosin dhe se kjo ishte më e mundimshme se çdo krusmë.

Ai hetonte fytyrën e sulltanit për të kuptuar ç' vendim do të merrte. Korat e arta rrezëllinin vajtimthi. Fytyrat e Krishtit e të nënës së tij, madje dy perandorët e pikturuar të rënë në gjunjë përpara tyre, ishin të gjithë të pikëlluar. Ndihej ende era e qirinjve dhe e temjanit të meshës së fundit, mbajtur një ditë më parë.

Sulltani ngriti prapë kryet drejt dritës së padurueshme, që vinte nga kulmorja. Arkitekt Kauri i mori me mend fjalët e tij: Të shembet kjo dritë e paturpshme. Të zhbëhet! Qysh tani.

II

Sikur ta kishte dëgjuar pëshpërimën e sulltanit te veshi i vezirit të madh, një turmë e mbledhur ndërkaq përjashta, me fytyra të trembura e shpërndaun atë gjithandej: kisha, me sa dukej, do të shembej.

Pa dalë ende perandori nga ndërtesa, kasnecët, të rrëmbyeshëm si era me shi, ngarendën kudo për të çuar urdhrin.

Te pragu, arkitekti ktheu edhe një herë kryet. Një çast iu duk se rrënuesve nuk do t'iu durohej sa të dilnin dinjitarët e fundit për ta rroposur ngrehinën. Mendimi se ndoshta do të duhej të kthehej brenda e të shihte si do të rrëzohej ai dritësim qiellor, i erdhi ftohtësisht. Mendoi se më parë mund ta bënte, po tani kishte ikur tepër larg.

Përjashta drita e ditës, e rëndomtë, e zvetënuar, si

një rrobe e larë mijëra herë rrinte mbi qytet. Që larg
vinin zhurma, trokitje portash dhe klithma grash. Ai
falenderoi Zotin që i kishte dhënë mundësi të shihte
ndërtesën më të bukur të botës, përpara se të binte.

Iu duk se dëgjoi shungullimën e parë të rrënojës dhe
mbylli sytë. Por ishte një kalorës që u shemb përbri tij
si të binte nga lart. E kërkonte sulltani, këtë herë
përnjëmend, jo bashkë me të tjerët, por vetëm.

Kur ai hyri, ata e prenë të folurën. Ishte hera e parë
që e shihte nga afër sulltan Mehmetin. Deshi t'i thoshte:
së paku për shembjen e saj mos më cakto mua, imzot.
Por s'fliste dot.

Mehmeti i Dytë ia kishte ngulur sytë me njëfarë
habie, në skajin e së cilës kishte një nënqeshje.

– Kam dëgjuar për ty, – tha pa e vështruar.

Nënqeshja ishte e përzier me kureshti, madje, me
një hije frike dhe arkitekti deshi prapë t'i thoshte: mund
të gjeje tjetërkënd për këtë.

– Të gjithë presin që unë të jap urdhër për shembjen
e Shën Sofisë, – tha sulltani. – Topat janë gati ndërkaq.
Rrënuesit me vegla në duar gjithashtu. Dhe fuçitë me
vajguri, dhe vozat me sqfur. Dhe ti arkitekt mbase je
bërë gati. – Sytë e ngushtë të sulltanit ishin ngulur jo mbi
fytyrën e arkitektit, por diku më poshtë, ndoshta te mesi
i trupit të tij. – Kështu pra, ju të gjithë jeni bërë gati...

Unë jo, tha me vete arkitekti. Kam Zotin dëshmitar.

Sulltani buzëqeshi më në fund vërtet.

– Kurse unë do t'ju zhgënjej, – tha me zë të ulët. –
Unë do të bëj tjetër gjë. Madje të kundërtën e asaj që

doni ju.

Arkitekti nuk po iu besonte veshëve. Sulltani thoshte se sapo kishte dhënë urdhër që të ndërpritej plaçkitja dhe orgjitë e ushtarëve, ndonëse ishte ende mesi i afatit triditësh, se turqit nuk ishin si grekët që i mbytnin e i bënë rrafsh qytetet e pushtuar, se Konstandinopolin do ta bënte kryeqytetin e perandorisë së tij, dhe se Shën Sofinë, që thoshin se ishte qendër e botës, jo vetëm nuk do ta shembte, por do ta bënte edhe më të bukur.

Arkitekti nuk gazmohej dot. Ndjente ftohtë në gjymtyrë dhe më ftohtë në shpirt. Si mund të bëhej më e bukur Shën Sofia, o Perëndi, thoshte së brendshmi.

– Ty të kam zgjedhur për këtë, – tha sulltani.

Ai tregoi me dorë trupin e arkitektit, thua se mund të dyshohej se arkitekti mund të ishte dhe tjetërkund.

Përse, deshi të pyeste Kauri. Përse më ke zgjedhur, imzot?

– Siç thashë, as do ta shemb, as do ta djeg Shën Sofinë, – vazhdoi mbreti. – Siç thashë do ta bëj më të bukur.

– Jo.

Ishte vonë që atë jo ta gëlltiste prapë. Kishte dalë ndërkaq dhe të gjithë kthyen kryet gjithandej, thua se fjala e shkurtër vërtitej si zog i plagosur përreth.

– S'bëhet më e bukur Shën Sofia, madhëri, – tha arkitekti.

Sulltani nënqeshi. Ishte i vetmi që e thërriste madhëri dhe imzot, sipas mënyrës së kaurëve. Por kjo atij i pëlqente.

– Bëhet, Kaur, – tha ai. – Unë Shën Sofinë do ta kthej nga kishë në xhami. Dhe ti që guxove të thuash jo,

ti pikërisht do ta bësh.

Të tjerët priten që arkitekti të binte në gjunjë, të kërkonte ndjesë për jo-në e parë, të thoshte një jo të dytë, përpara se të vdiste, të përgjerohej për besimin që po i jepnin, të thoshte, vramë, po këtë s' e bëj dot, të kërkonte afat, para, vdekje. Por ai s' bëri asnjë nga këto, veç qëndroi i ngurosur në vend, i bardhë në fytyrë.

– Ty të kam zgjedhur për këtë, sepse ti je më i zoti dhe... më i përshtatshmi, – tha sulltani. – Ti je i vetmi që je në mes... as i krishterë, as musliman... madje kam dëgjuar se je një midisës... as burrë, as grua... Arkitekti ishte më i bardhë se gëlqerja. Sytë e perandorit ishin ngulur prapë te qendra e trupit të tjetrit. – Deledashët tek ne i mbajnë për të shenjtë, – vazhdoi, me po atë zë të lodhur. – Ndaj ty po të besoj qendrën e botës. Këto ishin fjalët e fundit, pas të cilave ai nuk priti përgjigje. Ktheu krahët dhe doli i ndjekur nga rojat.

III

Ditë me radhë ai vërtitej rrotull kishës. Ata që e ndiqnin me sy nga kureshtja, spiunët që e përgjonin, për të njoftuar pastaj çdo lëvizje të tij, të dërguarit e fshehtë të sulltanit, nuk kuptonin asgjë. Nuk kishte hyrë brenda asnjëherë, veç sillej përçark, thua se merrej jo me vetë ngrehinën, por me hijen e saj. Kështu edhe ishte shkruar në kumtimet: duket sikur sheston hijen e kishës.

Në të vërtetë atë hetonte, hijen. Mendonte se më

mirë se prej gjithçkaje tjetër, një ndërtesë kuptohej nga hija e vet. Në të ndihej më qartë se kudo, edhe pesha edhe ankthi i saj.

Dy herë tek përendej i ra sëmundja e tokës. Njëri nga rojat e tij, që ishte edhe mjek, ndërsa ia mbante kryet që të mos i dëmtohej, i bënte me shenjë tjetrit të shënonte vendin e rrëzimit, meqë mendonte se mund t'i duhej më pas.

Ai vetë i ndjente shikimet, që e përcillnin me kureshtje, dashakeqësi apo mosbesim. Përveç atyre që mezi ç'prisnin që tempulli të ndërronte shpirt, ishin ata që luteshin që më mirë të rroposej se të kthehej në xhami, e të tjerë që s'dinin ç'të bënin, të gëzoheshin që s'u shemb, apo të brengoseshin për përdhosjen.

Një nga përgjuesit e dërguar enkas prej sulltanit tha se, sipas mendimit të tij, arkitekti, me atë endje si prej të përhijhuri, s'bënte gjë tjetër veç rrëronte dhe ndërtonte diçka brenda vetes, me fjalë të tjera, përgatitej për atë që do të bënte.

Atë ditë që do të hynte në kishë, bëri një banjë të gjatë. Me sytë nga qielli, sikur trupin e tij lakuriq, po e sillte si dëshmi përpara Zotit, u lut një kohë të gjatë. Por në lutjen e tij kishte edhe përhirim, edhe pezëm, edhe kërcënim të verbër. Mëshiromë, i tha Zotit, por fjalët i nxirrte njëlloj sikur të thoshte: mos më ndërhy.

Në pasqyrën e argjendtë ishte trupi i tij i zbehtë, gati i tejdukshëm, me një ngjyrë midis së bardhës e të dylltës, krejt si midis qiellit dhe tokës, dhe me dejtë e kaltër, nëpër të cilët gati-gati dallohej gjaku që rendte

nga veriu në jug e nga lindja në perëndim.

Deledash, përsëriti me vete fjalët e sulltanit, pa i hequr sytë nga seksi i tij, një lloj sythi i sapobuthtuar, si i ndalur në mëdyshje midis trajtës mashkullore e femërore, me puhizën e pangjyrtë të leshnajës sipër tij. S'kishte lindur më kot më 23 shtator, ditës që në shumë vende i thoshnin sanatadita. Një midisës, kujtoi prapë fjalët e sovranit, me shikimin e ngulur te mesi i trupit të tij. Një dykaks, ose më mirë askaks.

Ai u lut përsëri dhe prapë lutja kishte brenda egërsi dhe shfrim. Puhiza sipër seksit dukej se nga çasti në çast do të valëzohej e të nxihej.

Përpara se të vishej e përfytyroi hyrjen e tij në kishë dhe dritësimin që vinte nga lart me të cilin shpresonte të merrej vesh. Tretmë, i tha atij dritësimi, si t'i drejtohej një fisanaku të vet.

Deshi të qante, po për habinë e vet, qeshi. Kishte një liri që s'i duhej dhe që s'kishte frikë ta humbte. E dinte që po ta humbte do të ishte edhe më i lirë, por as kjo s'i duhej.

S'i duhej pa dyshim. Veç në qoftë se... në ditën e largët... të martesës së tij me... vetveten.

IV

Ata që në krye habiteshin nga sheshi i ndërtimit rrotull kishës, e mblidhnin veten shpejt, madje dhe e qortonin. Natyrisht që ky shesh s'kishte si të ngjante me asnjë tjetër, përderisa këtu kryhej një gjë vërtet e paparë,

diçka që s' ishte as ndërtim e as shkatërrim, ose që ishte përzjerje e të dyve, ose jashtë të dyve, ose midis.

S' ngjante me kurrfarë ngrehine në ngritje ose në prishje. S' ishte as kështjellë, as mur, as piramidë, as mashtrim në formë pingu lëvizës. Ose pa qenë asnjëra, ishte gërshetimi i të gjithave bashkë me një tërmet të ndodhur nëntëqind vite më parë, përvoja e të cilit i shërbente, sipas rastit, të dy kaheve. Më fort do të mendoje se ishte muri që po e ndërtonin së bashku kinezët dhe barbarët, ose kështjellë e përbashkët e mësymësve dhe e mbrojtësve, ose kali i drunjtë (ky i fundit për shkak të qytetit të saporënë dhe fjalimeve të fundit të sulltanit, ishte bërë temë e ditës), që s' dihej kujt do t' i shërbente: grekëve kundër Trojës apo Trojës më pas kundër grekëve.

Arkitekti vështronte mendueshëm gropat e gëlqeres, qereçin, grumbujt e gurëve, rërën, qerret që venin e vinin me kërkëllimë. E kishte rrethuar nga të gjitha anët, dhe ashtu, ngadalshëm, si nëpër gjumë do ta shtinte në dorë tinëzisht. Hyjnitë i kishin dhënë më në fund mundësinë të kryente atë që ishte në harmoni me natyrën e tij. Do të rrënohej e do të ndërtohej ai vetë prej saj. S' do të dihej kurrë cili ishte i fituari e cili i munduri, ashtu siç nuk e kishte kuptuar kurrë se cila prej të dy fillesave do të ngadhënjente në trupin e tij: mashkullorja apo femërorja.

Ishte pa dyshim ngrehina e vetme në botë që vihej përpara provës së ndërrimit. S' besonte se do t' ia shkulte përnjëmend krishtërimin, më shumë shpresonte ta kthente në shtëpinë e parë, ku do të rrinin nën të njëjtin

pullaz dy fetë e mëdha të botës.

Hetonte ngjyrën e gëlqeres që herë rrëzëllente nga një dritë e brendshme e herë murrëtohej gjithë trishtim. Ishte vështirë, pa dyshim. Ishte njëlloj si të mendoje dy shpirtra strehuar në të njëjtin trup.

Herë-herë, sidomos në prag të rënies së sëmundjes së tokës, në atë grimë kohe gjithë çarje dhe dritë, i dukej se hynte në lidhje me tërmetet që e kishin dëmtuar, për të marrë vesh diçka më shumë. Por çasti përpara goditjes, ishte i shkurtër, kurse trallisja pas tij e linte të vrarë për një kohë të gjatë.

Ngjyrat me të cilat do të mbuloheshin fytyrat e Krishtit e të Shën Mërisë ishin aty, në vedra të mëdha, të përgatitura tashmë, në pritje. Por ai nuk ngutej. E kishte nisur ndërrimin me katër fraza të Kuranit, që po vizatoheshin në katër kënde përballë njëri-tjetrit. Vendin ku do të lartësohej minareja e kishte gjetur gjithashtu. Dhe tremen e lutjes së sulltanit. Më vështirë ishte theksimi i drejtimit të Mekës dhe zbehja e atij të Jerusalemit, që binte në sy qysh në vështrimin e parë.

Çdo fundjavë sulltani kërkonte një njoftim të veçantë për punën. Ditën kur sollën gjysmëhënën prej bronzi, që do të zëvendësonte kryqin mbi kulmore, erdhi veziri i madh. Ndërsa litarët e vargorët e ngjitnin gjysmëhënën lart, nëpër po atë humnerë përmes së cilës ishte zbritur kryqi, të gjithë ngrinë në pritje. Po nuk ndodhi asgjë. Rrezet e diellit ndriçonin shkujdesshëm bujtësen e re, që i ishte afruar pa droje qiellit. Përkundra, ishte hëna ajo që kur doli, e përndriti fare ftohtë shemrën e saj.

V

Lëndimthi ata kalonin furçat me gëlqere mbi fytyrën e Krishtit e të nënës së tij. Por gëlqerja ishte aq e hollë saqë pas tharjes, rishfaqeshin në krye kurora me gjemba, që dukej se e griste e para pengesën, pastaj plagët e kryqëzimit e pas tyre gjithçka.

Mjeshtrat vinin për t'i kumtuar me pyetjen e heshtur në sy: a do ta trashte më në fund gëlqeren? Arkitekti bënte të kundërtën: e hollonte edhe më, si të donte ta ngjasonte me qiellin.

Tani Krishti dhe Shën Mëria dukeshin si prapa një hukatjeje në qelq. Spicëtarët ndërkaq kishin arritur të çonin letrat gjer te sulltani. Kur e lajmëruan të paraqitej, e dinte çdo të ndodhte. Klithmat kaur!, tradhtar, bukëshkalë, i dëgjoi mospërfillës, si të thuheshin përpara një kufome. Ndryshimi i vetëm ishte se ndodhej në këmbë.

Kur i erdhi radha të shpjegohej, foli shkurt dhe qartë. Mënyra si po e mbulonte ai pamjen, që duhej mbuluar, ishte e vetmja. Përndryshe shpirtësia e krishterë, e ndryrë krejtësisht pas gëlqeres, do të ishte më e fuqishme. Ajo ishte atje, ai e ndiente brenda çdo guri, madje më thellë. S' duhej mbytur vrazhdësisht, kurrsesi. Vetëm ashtu, gjysmë e lirë, siç e linte ai, do të dobësohej natyrshëm.

Si përherë doli ngadhënjyes. Por, kur u kthye në kishë s' kishte asnjë gëzim. Një kohë të gjatë hetoi gëlqeren në vedra. Ishte aq e mjegullt saqë ia pasqyronte, ndonëse zbehtë, fytyrën. Një kohë të gjatë u mahnit pas asaj

pamjeje. I ngjante një maske. Kështu ndoshta pamja e pandryshueshme e njeriut skajohej diku në librin e botës.

Si përherë, i ra një copë herë kryq e tërthor kishës. Një pjesë e shtyllave ishin me dy fé ndërkaq. Ana e majtë e kulmores gjithashtu. Trembëdhjetë prej dyzet dritareve, lëkundeshin. Kisha tërhiqej ngadalë. Dukej sikur lëshonte pe, por mu midis sprapsjes mësynte befasisht. Ai bënte të njëjtën gjë. Ia duronte trillet, madje s'mund ta mendonte ndryshe veç ashtu: trillane. Nganjëherë jepej pas hamendjeve për të ardhmen e saj. Çdo t'i bënte vallë kjo frymë e re që po i futej: do ta plakte papritur, do ta rinonte, apo do ta bënte të pavdekshme? Shumica, ashtu siç pritej, e kishin kuptuar këtë ndërrim si ngadhënjim të islamizmit. Një pjesë, më e vogël, përkundrazi, si qëndresë të krishtërit. Kurse disa të paktë kishin kapur në të një kumt të ri: kapërcimin e të pamundurës. Ishin të tmerruar nga kjo zbulesë, kishin rendur nëpër shtëpira, kishin mbuluar kryet me thes, për të mos menduar më, pastaj kur kishin parë se kështu mendohej më rrezikshëm, i kishin mbajtur sytë hapur me ditë të tëra, madje kishin prerë flokët gjer në rrëzë, nga frika se mos grimca të dyshimeve kishin mbetur në to. Së fundi, e kishin kuptuar se e gjithë kjo ishte e kotë, dhe asgjë s'mund t'i shkulte as dyshimin, as pyetjen nëse të dy fetë e mbyllura në të njëjtin burg do të jetonin të dyja apo do të vdisnin të dyja.

Era e thatë, që nisi të frynte nga stepat e shtonte trazimin. Nganjëherë midis kuisjes së saj dukej sikur ndihej ulërima e ujkut të hirtë turk, shenjë e vjetër e

osmanëve, por askush nuk e kuptonte dot se ç'kishte në atë ankim të zgjatur.

Arkitekti vejevinte midis altarit dhe vendit të lutjes së perandorit. Nën shakullimën e erës, shtyllat ngjanin edhe më të heshtura. E treta, e katërta, e shtata, shtylla që djersitte, ajo që thoshin se ia hiqte dhimbjen e kryes perandorit kur mbështette ballin në të, e dymbëdhjeta, me një të fshehtë në pjesën e sipërme të saj, e katërmbëdhjeta, ku besohej se ishte strehuar pendimi i një zonje të lartë, pastaj tjetra, dhe tjetra përbri, dhe e fundit gjithë pezm.

Ka kohë, thoshte me vete ndërsa ecte me hapa përherë e më të shpeshtë. Kishte kohë, pa dyshim, për të kuptuar më mirë, për t'i shembur, ose për të rënë në gjunjë përpara tyre.

VI

Lutja e parë islamike u bë të premtën. Sulltani u ul i vetëm në vendin e vet. Të tjerët zunë vend rresht në tremën rrotullore. Imami e lexoi Kuranin me shpatë zhveshur, çka do të thoshte se tempulli i fituar me gjak, po me gjak do të mbrohej.

Sulltani nuk e ngriti asnjëherë kryet nga kulmorja, për të mos dhënë asnjë shenjë se po mendonte shembjen.

Thirrja Allahu është i madh, e dalë nga qindra mushkëri, rikumboi një copë herë, gjersa ra e ftohur gjithkrah.

Pas lutjes, sulltani mbeti i fundit, me një pjesë të vezirëve dhe rojat. Nuk dha asnjë shenjë se i dhembte kryet, veç kur iu afrua shtyllës së famshme djersitëse, e mbështeti ballin në të.

Njerëzit e shpurës nuk dinin ç'të bënin: të shtireshin sikur s'kishte ndodhur asgjë, të habiteshin apo të thërrisnin kryemjekun.

Koha rridhte ngadalë dhe vështrimi i vezirit të madh ishte gjithë shqetësim. Mpirja i kishte ngurosur rojat. Sulltani me sytë gjysmë të mbyllur dukej se do të flinte. Vetëm njëri sup i tij, i djathti, lëvizti dy herë rresht si nga një ngërç. Pastaj, me një lëvizje të beftë, jo vetëm balli, po krejt trupi iu shkëput prej shtyllës, si t'i shmangej një goditjeje. Dora e djathtë, e mbërthyer te milli i thikës, iu duk të gjithëve e verdhë. Të tjerët kujtuan se lëshuan një ah, që s'e dëgjoi megjithatë askush. Sulltani diçka murmuriti nëpër dhëmbë, por thikën nuk e nxori. Madje e shqiti dorën prej millit dhe e çoi te balli.

Në kohën që kryemjeku po vinte me vrap, sulltani i ktheu shpinën shtyllës, dhe, pa vështruar kërrkënd, eci drejt daljes.

Arkitekt Kauri mbeti më në fund vetëm. Në veshë kishte ende fundin e një murmurime, që shpura e kishte lënë pas, si fëshfërimën e gjatë të një rrobe. Shtylla... deshi ta... godiste... pabesisht... mbretin...

Ai iu afrua shtyllës, një grimë hetoi një njollë të lehtë lagështire, pastaj i mbylli sytë. Kur i hapi kishte shpresë se diçka do të shfaqej në spikamën e zbehtë të njollës. Por ajo ishte njëlloj si më parë, pakëz më e thellë

ndoshta, me një shkëputje midis. Ai iu afrua edhe më, e mbështeti ballin dhe priti. Shtylla ishte e ftohtë. Megjithatë një si rrahje e lehtë që, me sa dukej, i përgjigjej rrahjes së ballit të tij, ndihej përherë e më qartë. Folë, tha me vete arkitekti, duke e ngjeshur krejt trupin pas saj. Më jep një shenjë nëse mundesh.

VII

Nuk është e vërtetë se desha ta godisja sulltanin. Gjithçka ishte pjellë e trurit të tij. Qyshse e mbështeti ballin tek unë, e ndjeva në çast ngjashmërinë me të tjerët. E njoh mirë këtë racë mbretërisht. Gjatë nëntëqind viteve që jam këtu, me dhjetëra perandorë të Bizantit kanë mbështetur ballin mu ashtu si mbreti turk, duke kujtuar se çliroheshin nga dhimbja e kokës. Në të vërtetë, më shumë se nga kokëdhimbja lehtësoheshin nga të tjerat. I kam njohur mirë ankthet e tyre. Si drithmat kalonin nëpër trupin tim dyshimet e para, pas të cilave vinin të dytat, dy herë më të zeza, e kështu me radhë; meritë, që ata vetë i merrnin për dashuri, filizi fillestar i krimit, tmërri i zbrazëtisë, dhe vetëtimja e braktisur e vjeshtës së vonë, e parë në ëndërr bashkë me brilantet e krimbur të kurorës.

Ata iknin nga unë të lehtësuar, por herën tjetër kur vinin, dejtë mend u çaheshin nga gufmimi i helmit. Dhe kapeshin pas meje përherë e më fort, si i mbyturi pas litarit, duke shpresuar të pamundurën.

T'i them të gjitha këto jo se m'i kërkove, jo se më the: më jep një shenjë në mundsh, (oh, ata të gjithë më

janë lutur kështu), por sepse ti je ndryshe... Qyshse e mbështete qendrën e trupit tënd pas meje dhe unë ta ndjeva atë heshtje tempulli, e kuptova se ti je ndryshe nga ata. Ti je si unë.

Qindra vite nuk jam marrë vesh dot me ta, pikërisht ngaqë kërkonin nga unë të pamundurën. Vinin të mbështesnin ballin, me fytyrë të ngrysur, kinse të vuajtur, kurse në të vërtetë mezi ç'prisnin sa të ngjeshnin trupin. Pas mëndafshit të qëndisur me ar, ua ndjeja seksin të ndehur po aq pamëshirshëm si thikat e tyre. Kurse e çara e grave ishte edhe më e humnershme. Ndërsa burrat kërkonin të më depërtonin, ato donin të kundërtën: të përdhunoheshin prej meje. E mbështetnin seksin më egërsisht se burrat dhe prisnin ethshëm, çmendurisht. Sepse asnjëra prej të dy palëve nuk e merrte dot me mend se unë nuk isha ashtu siç shpresonin ata, por ndryshe.

Unë jam si ty, i ëmbli im, ndaj dhe po merremi vesh bashkë. Gjithë historinë e këtij shteti mijëvjeçar që u përmbys dje, e kam këtu, në poret e mia. Si çmërs vetëtimash, mendimet e tyre, duke vrujuar poshtë e përpjetë meje, kanë lënë gjurmë kudo. Dhe pak më parë, kur truri i sulltanit lëshoi rrëkezën e parë të mendimit, ai e ndjeu se ajo u ndesh me mbeturinat e tyre. Sepse ata janë të së njëjtës racë, i ëmbli im. Pavarësisht se ç'shenja mbajnë mbi petkat e tyre dhe ç'hyjnive iu falen.

Unë i di të gjitha, madje e di se pikërisht për këtë jam bërë e rrezikshme. Unë e njoh qysh më parë thikën që do të përgjaket. Dhe te druri pranveror që ju i dalloni

veç gjethet, unë kap arkëmortin e fshehur, që do të bëhet prej dërrasave që do të dalin prej tij... Kaq herë më është dukur se s'do të jem në gjendje ta përballoj këtë ngarkesë të fshehtë dhe një ditë do të plas. Ata e dinë këtë ndaj shpesh kanë menduar të më heqin qafet.

Ti mund të mendosh se unë jam një shtyllë e marrë. Sidoqoftë ti nuk do të jesh aq i egër sa ata, i ëmbli im. Shumë-shumë ti do të kërkosh që një pjesë të trupit tim të ma lidhin me fashë të hekurt, ashtu siç iu venë të çmendurve këmishën e forcës. Ndërkaq, ti do të jesh aq fisnik sa të mos e shpallësh çmendurinë time. Do të thuash vetëm se nga droja që kjo shtyllë e vjetër të mos plasi, është bërë ky meremetim. Dhe turistët, duke u vërtitur rreth meje do ta besojnë këtë dhe ndoshta, për herë të parë në jetën time nëntëqindvjeçare, unë do të provoj keqardhjen e të tjerëve... Ti po qan ndërkaq?

Tiranë, prill 1994

VJEDHJA E GJUMIT MBRETËROR

Javën e katërt pas hipjes në fron, kur në mbrëmjen e së martës sulltani i ri Xhem, po i hidhte një sy raportit të fshehtë të ngjarjeve të ditës në kryeqytet (ishte kjo një nga kënaqësitë e rrala që i kishte dhënë pushteti mbretëror), ndërsa lexonte pra përtueshërn fletët, shkronjat e të cilave, megjithë vërejtjen që iu kishte bërë shkruesve ishin ende tepër të mëdha, zakon i shkaktuar prej syve të dobësuar vitet e fundit të atit të tij të ndjerë Turhan, (qysh tani mendonte shfryrjet që do t'i bënte prapë të nesërmen kryeshkruesit: dëgjo ti, nëse nuk të mbushet mendja se unë, pavarësisht nga nderimi për timet, së paku sytë i kam më të fortë se të tija, do të të nis që nesër në minierën e Karakarvunit) vëmendjen e dobësuar nga nervozizmi ia tërhoqi pjesëza e raportit ku flitej për vjedhjen e një dosjeje në Pallatin e Ëndrrave.

Pa shiko, tha me vete. Nuk mjaftonin ato shkronja gallofe që ia hiqnin ndodhisë çdo shije misteri, por edhe

ajo vetë iu duk krejt e rëndomtë për ta përzgjedhur në atë raport, e aq më tepër për ta renditur fill pas vetëvrasjes së gruas së re të Irfan Pashait, shkarkuar para një jave nga posti i ministrit të Jashtëm, e i internuar në Konjë.

E largoi edhe pakëz fletën (shkronjat e stërmëdha i dukeshin herë-herë njëfarë mënyre e tërthortë e djallëzore për t'i kujtuar se s' duhej të lëvizte asgjë nga vija politike e t'et, (o Zot, gjysma e kryeqytetit nuk merrej veç me këtë gjë), e largoi pra edhe më tej fletën, duke u përpjekur të përfytyronte se si mund t'i qenë dukur pamjet e botës atit të tij, dhe kushedi pse, e ndali vështrimin përsëri te pika e shtatëmbëdhjetë e raportit, vjedhja e dosjes.

Gati përgjumshëm e rilexoi atë që e kishte kaluar pa vëmendje: Në natën e së hënës duke u gdhirë e marta, në arkivin e Pallatit të Ëndrrave, u krye vjedhja e dosjes së Gjumit të sulltanit Azis, e para vjedhje e këtij lloji, qysh prej vitit 1701.

Aha, ja ç'na qenkish, tha me vete sovrani i ri, ndërsa shqiptoi me zë fjalën natyrisht. Natyrisht që s'paskish qenë kaq e thjeshtë. Madje tani po i dukej se gjumi i gjyshit të tij, në mos në krye të raportit, mund të renditej së paku përpara thashethemeve për kushëririn e tij Remzi, e pa dyshim, shumë më përpara proçkës së vezirit Mazllum, në dasmën e të birit të Patriarkut Athanasios kur, duke hyrë kinse gabimisht në banjën e grave, kishte dashur të përdhunonte gruan e ambasadorit të Maltës.

Hm, ia bëri me vete si t'i kërkonte ndjesë gjyshit

për shpërfilljen e nëpunësve të tij. Të ishte dosja e të atit do ta kishin vënë me siguri në krye, për të mos thënë në titullin e raportit.

Megjithatë, mendimi se nuk ishte gjumi i të atit që ishte dhunuar, i dha, kushedi pse, njëfarë qetësie.

Për vjedhjen e dosjes u lajmëruan menjëherë Ministria e Brendshme, zbulimi i ushtrisë, si dhe të dy policitë e fshehta të kryeqytetit.

Sulltani mblodhi buzët, siç bënte zakonisht kur, pa dashjen e tij, diçka megjithatë arrinte ta habiste. I la fletët e raportit mbi nim dhe vështroi jashtë.

Dritëzat e kryeqytetit, ndonëse të rralluara në këtë orë të vonë, regëtinin larg. E kishte të lehtë të përfytyronte një grumbull stolish apo një grua në duart e grabitësve, por kurrsesi gjumin e monarkut të vdekur qyshkur.

E çdo të bëjnë vallë me të, mendoi mpirazi. Qepallat po i rëndoheshin prej gjumit dhe i ra ziles për të thirrur Ibrahimin, shërbëtorin plak, që e ndihmonte të zhvishej dhe që kujdesej për t'ia mbuluar këmbët me velenxë.

Ndërsa plaku po i ndreqte nënkresën, sulltanit të ri i shkoi mendja prapë te grabitësit dhe në përfytyrimin e tij ajo që ata mund të bënin me dosjen e vjedhur ishte diçka midis njehsimit të florinjve dhe përkëdheljes së gruas së rrëmbyer, të zhveshur tashmë.

– Ibrahim, ç'është kur vidhet dosja e gjumit të një mbreti? – pyeti përmes gogësimës.

U desh një copë herë që shërbëtori plak të merrte vesh pyetjen e të zot. Gjithë jetën ishte marrë vetëm me

shtratin e tij, me shkrifjen çdo dy javë të leshit të stromës, qepjen dhe shqepjen e napave të mbulesës dhe erëmirimin e tyre. Me sy të hutuar vështroi të zotin, si t'i thoshte se ç'i kishte shkrepur t'i bënte një torturë të tillë tani që ishte me një këmbë në varr.

– Kam faj unë që të pyes ty, – tha sulltani i nxehur, – ik të flesh, po përpara më thirr Jusufin.

Plaku e preku dhe një herë me dorë nënkresën, si të bindej së paku se andej nuk do t'i vinte ndonjë e keqe dhe u përkul lehtë.

– Si urdhëron, madhëri.

Jusufi hyri pas pak me fytyrë të trembur. Ishte më i vjetër se Ibrahim, megjithatë qysh prej kohës së gjatë që shërbente si ëndërrshkrues mbretëror asnjëherë nuk ishte thirrur në një orë të tillë për të hedhur në letër ndonjë ëndërr. Sulltani plak që porsa kishte vdekur, ashtu si gjithë sulltanët e tjerë, me sa kishte dëgjuar, i tregonte ëndrrat në mëngjes, para ose pas kafesë.

Vite me radhë, çdo mëngjes Jusufi, me takëmet e shkrimit në duar, priste në një nga kthinat përbri dhomës së gjumit të mbretit gjersa një nga shërbëtorët të hynte, për të bërë me krye shenjën jo, çka do të thoshte se mbreti nuk kishte patur ndonjë ëndërr.

Sulltani i porsavdekur rrallë e më rrallë shikonte ëndrra. Por, edhe kur qëllonte që arrinte t'i mbante mend, nuk rrëfente veçse fillimet ose fundet e tyre. Kohët e fundit as ato s'i kujtoheshin, kështu edhe thoshte: pashë një ëndërr të keqe, por s'e sjell dot ndër mend. Dhe në fletore ashtu shkruhej: ëndërr e keqe, e pambajtur mend.

Kurse ky i riu, ndonëse për katër javë rresht nuk ishte ndier, thua se nuk flinte, befas po e thërriste, në një orë kaq të pazakonshme e gjithë padurim. Jusufi nuk e fshihte tronditjen. Duart ca nga përgjumja, ca nga frika i dridheshin aq fort saqë veglat e shkrimit bënë një zhurmë që sa vente e rritej.

– Teveqel, – i shfryu sulltani, – përse ke ardhur me to? Kujtove se jam ndonjë matuf që fle me pulat dhe të thirra për ëndërrëfim? Ashtu kujtove, o plak?

Jusufi belbëzoi diçka fare të paqartë, ndërsa me një rën dorë përpiqej të mbante enën e ngjyrës që të mos trandej aq fort. Sulltani ende i nxehur mendonte ndërkaq se ndër zakonet e mykura që duheshin shkullur me ngut, ky i hedhjes në letër të ëndrrave të mbretit çdo mëngjes ishte ndoshta më i pari.

Në të vërtetë që prej kohësh, por sidomos gjatë muajve të lëngatës së t'et, kur ai e ndiente veten më pranë fronit, për shumë gjëra kishte thënë me vete se ishin të mykura, të kota, ose qesharake, dhe mendimi për t'i zhbërë ato, ose, së paku, për t'i ndryshuar, ishte një nga më të këndshmit. Mirëpo, me të hipur në fron, pavarësisht se zjarrmia s'e kishte lënë, ajo ishte ftohur dukshëm. Sa herë që në mendje i shkonin ndryshimet e shestuara më parë, (një pjesë i gjente në raportet e policisë së fshehtë, ku midis murmurimës së pakënaqësisë së njerëzve, ndeshte në fraza të tilla si: kot paskëshim pritur diçka nga sulltani i ri, si i ati dhe ky, premta e premta e gurë në trastë), sa herë pra që ndeshte gënjimet, një pjesë të të cilave i kishte mbjellë me sa dukej vetë,

me vete thoshte: ka kohë, ka kohë për të gjitha.

Në të vërtetë qysh ditët e para të sundimit kishte patur kokëçarje të paparashikuara, një pjesë e të cilave lidheshin me shkarkimet dhe emërimet e reja. Në pamjen e parë dukeshin të thjeshta, por s' ishte aspak ashtu. Vetëvrasja e gruas së ministrit të Jashtëm ishte një nga rrjedhojat e atyre lëvizjeve dhe me sa dukej, s' do të ishte e fundit. Kishte dëgjuar se kur nisnin vetëvrasjet duheshin së paku dy stinë që të dilnin nga moda.

– Hë? – tha ai duke u kujtuar për ëndërrshkruesin.

– Ç' ke për të thënë?

Plaku u përkul lehtë:

– Nuk e di përse më thirrët, madhëri.

Sulltani Xhem u kujtua se nuk i kishte bërë ende pyetjen që kishte patur ndër mend.

– Dëgjo, – i tha duke treguar me dorë fletët e raportit të lënë te kryet e shtratit. – Porsa lexova atje se në Pallatin e Ëndrrave qenka vjedhur dosja e gjumit të gjyshit tim Azis.

I shqiptoi fjalët me njëfarë shkujdesjeje, madje duke buzëqeshur. Veç sytë, ndërsa fliste hetonin fytyrën e tjetrit.

– Ç' thua ti për këtë? – pyeti, duke u mbështetur në njërin bërryl.

E palëvizur fytyra e plakut e dha dhe më fort zymtinë e brendshme që iu ngjit si një re nga buzët, te mollëzat, për t'ia mbushur sytë me frikë dhe pikëllim. – Një gjë e keqe kjo, madhëri, – tha ngadalshëm.

– Një gjë e keqe fort.

– E pse? – pyeti sovrani me shpresë se zëri i tij i

shkujdesur do ta çlironte atë vetë prej shqetësimit që plaku kishte arritur t'ia ngjiste ndërkaq.

– S'di si ta shpjegoj, madhëri, – u përgjigj shkruesi me zë të lodhur. – Di veç të them se është një gjë e keqe.

Sulltani Xhem u mbështet në bërrylin tjetër.

– Shiko ç'na qenka, – tha pa e shuar buzëqeshjen. – Ca ëndrra, të vjedhura nga ndonjë marrok na përbëkëshin një rrezik.

– Unë nuk thashë rrezik.

– Hm, rrezik, gjë e keqe, është e njëjta gjë, – e ndërpreu sulltani. – Aq më tepër që dosja ishte e tim gjyshi. Të ishte e tim eti, eh, por...

Sytë e Jusufit kishin mbetur po aq të humbët.

– S'ka rëndësi e kujt, – tha ai. – Ai është një gjumë... Domethënë një pullaz i hapur... Sikur dikush t'i ka hapur trutë e të shikon ç'ke brenda... Është gjumë i të njëjtit fis... I të njëjtit gjak...

E folura e shkruesit plak sa vente bëhej më e turbullt.

– S'të marr vesh, – i tha sulltani. – Fol më qartë.

Shkruesi tundi kryet për të thënë ndoshta se kjo ishte e pamundur. Por rrudhat në ballin e ngrysur të sovranit ishin kërcënuese.

– Desha të them... se... gjumi është si gjaku... të gjitha janë aty... dhe një mijë vite të shkojnë... shenjat mbeten... dhe kumtet... krejt...

– Plak, – thirri sulltani, – më duket se ke rrjedhur.

Sytë e shkruesit ishin plot pikëllim të lodhur.

– Dënomëni, sovrani im, – tha ngadalë.

– Përse? – pyeti tjetri me zë të zbutur. – Përse duhet

të të dënoj, Jusuf?

Ai e përsëriti pyetjen gjersa shkruesi tha:

– Nuk e di.

Si mund të dinte ai arsyen e një sovrani? Dhe a duhej përherë një arsye për të dënuar dikënd?

– Plak, ti diçka fsheh, – tha sulltani Xhem pas një heshtjeje. – Më thuaj të vërtetën dhe unë të jap fjalën se të kam falur qysh tani. Më thuaj pra, a më fsheh diçka?

Jusufi bëri po me krye.

– E çuditshme, – tha sulltani, duke vështruar shkarazi orën në mur. Po afronte mesnata dhe atij iu kujtua se kjo ishte koha e parapëlqyer për hetime. – Ti je i pari njeri që më pohon në sy se më fsheh diçka. Unë të çmoj shumë për këtë, Jusuf. Dhe tani për të ma çuar kënaqësinë gjer në fund më thuaj: çfarë më fsheh?

Sytë e sulltanit dukeshin edhe më të çelët për shkak të dëshpërimit.

– Gjithçka, madhëri, – u përgjigj qetësisht.

Sulltani ndërroi përsëri bërrylin për t'u mbështetur.

– Për shembull? – pyeti me zë të ulët si të druhej se plaku do të pendohej për pohimin e tij. Por frika e mbretit ishte e kotë. Përpara se të përsëriste pyetjen shkruesi kishte nisur të fliste. Zëri i tij ishte i njëtrajtshëm, rrjedhës. Gjithë bota s' bënte gjë tjetër veçse fshihte gjithçka. Njerëzit e nisnin fshehjen nga vetvetja. E kur i fshiheshin vetvetes merrej me mend ç'ndodhte me të tjerët. Vendimi për hedhjen në letër të ëndrrave të mbretërve kishte qenë për njëmend i rrezikshëm për shtetin. Sepse vetëm aty mund të zbuloheshin rastësisht ca të vërteta që s' duhej të delnin

kurrë në dritë. Ndaj dhe Pallati i Ëndrrave kishte qenë përherë synim i ambasadave të huaja. Vite më parë, ndoshta kishte dëgjuar, ishte bërë një përpjekje e dështuar për vjedhjen e kufomës së sulltanit Azis, tri ditë pas varrimit. Keqbërësit e kapur kishin pohuar se qëllimi i vjedhjes kishte qenë në të vërtetë koka e të vdekurit, e cila do të dërgohej në një vend evropian, ku pasi të hapej, do t'i hulumtoheshin trutë. Ishte një zakon i vjetër që të krishterët e quanin autopsy, i lemerishëm si shumë zakone të tyre. Do t'ia hapnin pra trutë sovranit për të zbuluar të fshehtat që kurrsesi s'kishin mundur t'i gjenin dot më parë me anë të ushtrisë së pafundme të spiunëve të tyre. Dhe ja tani, pas gati dyzet vjetëve s'i ndaheshin që s'i ndaheshin mbretit Azis. S'kishin arritur dot t'ia çelnin trutë në atë kohë, dhe ja tani ia paskëshin vjedhur më në fund gjumin.

Sulltani Xhem pothuajse i përfytyroi qartë tek përkuleshin mbi dosjen e gjumit, pa u habitur aspak që në duar mbanin thikat e holla që ndritnin verbueshëm. Ç'do të bënin me to?, pyeti, dhe në atë çast e kuptoi se kishte dremitur.

– E mirë, ik tani, – i tha shkruessit. – Unë do të fle.

Marrëzira, shtoi me vete kur e ndjeu se tjetri kishte dalë nga dhoma. Marrëzira dhe myk pleqëror. Ndaj punët e shtetit kishin marrë rrokullimën vitet e fundit se rendnin të gjithë pas dokrrave të tilla. Kishte bërë mirë ai që katër javët e para s'kishte rrëfyer asnjë ëndërr. Në të vërtetë kishte parë disa, njërën prej të cilave e mbante mend: Te hyrja e Xhamisë së Kaltër, duke dalë pas lutjes, midis qindra këpucëve të lëna atje prej

besimtarëve, nuk i gjente dot këpucët e tij.

Ai u rrotullua në krahun tjetër. Duhej gjithsesi të flinte. Nesër kishte një ditë tepër të ngarkuar. Do të priste ambasadorin e Anglisë për një bisedë të rëndësishme lidhur me modernizimin e ushtrisë. Veziri i Madh u kishte kërkuar ndërkaq një hua të re gjermanëve. Pritej një marrëveshje e fshehtë me rusët lidhur me popujt kufitarë të Kaukazit... Kurse ata kërkonin t'ia humbnin kohën me dokrra të tilla... Pa shiko, ëndrrat e gjyshit, që i ishin tretur ndoshta edhe kockat nën dhé... Ndonjë i çmendur, me siguri, e kishte vjedhur atë dosje.

Ai i pa përsëri vjedhësit tek përkuleshin mbi gjumin e gjyshit, veshur me përparëse të bardha mjekësh, por këtë herë gjithçka iu duk e natyrshme. Madje nuk u habit as kur njëri prej tyre, ai që me sa dukej i kryesonte, e afroi thikën e hollë vezulluese te shtëllunga e errët për ta prerë.

Sulltani Xhem po flinte.

II

Gjithë javën e fundit të majit ai arriti të mos e çonte mendjen, madje as të mos pyeste për dosjen ëndërrore. E largonte kujtimin e saj, siç dëbohet grenxa e bezdisshme, gjersa në mëngjesin e së enjtes gjithçka krisi. Ishte era ndoshta, që vinte nga rrafshirat përtej Krimesë, ose më saktë, ulërima e qenve të stepës, që ajo dukej sikur e kishte sjellë me vete, duke e kapërcyer sipër Detit të Zi, atë ulërimë bonjake, të mbledhur prej saj kushedi pse, nga një shtysë dhembshurie ndoshta,

nga një trill apo kotni prej ere, që ia kishte cingërisur nervat gjatë gjithë natës.

– Dosja!, – i ulëriti befas vezirit të madh me ta parë te pragu i zyrës së tij. Ndonëse e përmbajti veten për të mos ia hedhur sipër kresë shishen e ngjyrës së shkrimit, i përfytyroi currilat e saj të kaltëreme që, duke i rrjedhur në fytyrë, ia kthyen atë në një maskë. Mund të të godisja dhe me thikë, si paraardhësit e mi, dhe atë maskë ta kishe të përgjakur, tha me vete. Në vend të falenderimit për këtë zëvendësim të goditjes, sytë e vezirit të madh iu dukën të akullt, me një pikë të ngrirë në ninëz. – Dosja e vjedhur e gjumit të tim gjyshi, – klithi. – Asnjë fjalë s'po më thua për këtë.

– Pikërisht për këtë kam ardhur, – u përgjigj tjetri, duke e hapur çantën për të nxjerrë një tufë fletësh. Sytë e rrëqebullit, emblema e policisë së fshehtë, shtypur në krye të çdo flete i ngjasuan një grimë aq fort me ato të kryeministrit, sa që do të besonte se ai kishte guxuar t'i vinte ato mbi një nga simbolet e shtetit, sikur të mos e dinte se emblema ishte ndërruar një shekull më parë, pas një tradhtie.

Sulltani e pa me përçmim kumtesën.

– Përfundimi? – pyeti.

– Ende asgjë, madhëri. Por shpresat për të vënë dorë mbi fajtorët janë shtuar. Ndërkaq aty do të gjeni disa gjëra kureshtare, – shtoi pas pak.

I habitur sulltani pikasi nënqeshjen e tjetrit. Mendimi se ai kishte guxuar të nënqeshte në kohën që sulltani ishte tërë pezëm e përshkoi trurin e tij bashkë me thirrjen kujdes.

– Ashtu? – tha me zë të mbytur.

Veziri qëndroi një kohë të gjatë në këmbë, duke pritur lejen për t’u larguar ose ndonjë klithmë të re. Por sulltani Xhem, për habinë e tij e pyeti se a e kishte dëgjuar ulërimën e erës natën që shkoi.

– Jo, madhëri, – u përgjigj veziri i madh. – Kam qenë, siç duket, i lodhur dhe kam fjetur si i vdekur.

Sulltanit iu duk se ia kapi prapë nënqeshjen dhe klithma kujdes rikumboi në trurin e tij më fort se kurrë.

– Tani lermë të lexoj, – tha me zë të qetë.

Kumtesa për çështjen e dosjes së vjedhur ishte e pasur. Arrestimet në Pallatin e Ëndrrave. Forcimi i përgjimit të ambasadave. Dyfishimi i kontrollit në pikat kufitare. Bastisjet e papritura në shtëpitë e atyre që dyshoheshin për tjetërmendje, në zyrat e shoqërisë së vajgurit, në katërbëdhjetë bordello të Galatasë, në selinë e sektit të bektashinjve, në uzinën e topave dhe në kishën armene, ku thuhej se prapë ishin gjetur armë.

Leximi i kumtesës po e tërhiqte përherë e më fort sulltanin. Ishin shënuar aty vjedhje të ndryshme, të cilat ishin zbuluar rastësisht, gjatë përgjimit të vjedhësve që dyshoheshin se mos kishin vënë dorë mbi dosjen e famshme. Ishin zbuluar kështu grabitësit e Bankës Islamike, e fill pas tyre një sërë vjedhjesh të tjera, që s’do të pikaseshin ndoshta kurrë, si ajo e Bujtinës së Re, e zyrave të kriporeve të Detit të Zi, e gjarpërit të princeshës Mejrem, e një letre dashurie të një hoxhe, që ai e kishte rrëfyer vetë pas pendimit, si dhe vjedhje stolish, lëkurësh të regjura, të një fshikulli me të cilin sulltani i

ndjerë e kishte rrahur ministrin e Jashtëm një ditë përpara nënshkrimit të marrëveshjes me Vatikanin, e gjer te vjedhja e veglave të vjedhjes të një zhgani kusarësh prej një tjetri, vjedhje e cila, në vend që të çonte në zbulime të mëtejshme e koklaviti gjithçka, ngaqë kusarët u ngatërruan aq keq në hetimet, saqë hetuesit në vend të zhbironin ata vetë, nisën të dyshonin për njëri-tjetrin, gjersa u shkarkuan krejt për t'u zëvendësuar me hetues të tjerë, të shkarkuar më parë për të njëjtët hajdutë.

Sulltani Xhem nisi të qeshte me zë sidomos në pjesën e kumtesës ku përshkruheshin ato që ishin zbuluar gjatë përgjimit të kafeneve, të bujtinave të dyshimta e të ambasadave. Ai gati sa nuk ulëriti kur ndeshi, midis të tjerash, në emrin e njohur të gruas së bukur sqimtare të ambasadorit italian Pepé, e cila pas çdo takimi të fshehtë me vezirin Ali, shkonte te mjeku Elahim, i cili nga ana e tij, i pyetur prej policisë së fshehtë kishte treguar se e gjora grua vinte me prapanicën të bërë plagë prej gishtave të vezirit. Një copë herë sulltani fshiu lotët ndërsa përpiquej të merrte me mend nëse veziri kishte qenë kaq torollak sa të mos hiqte unazat ose të priste thonjtë përpara dëfrimit. Ai shkroi anash kumtesës: të përgjohet veziri, ndërsa e qeshura përpëlitej ende në trupin e tij, kryesisht te supet.

Më në fund e qeshura u tret në fytyrën e tij për t'ia lënë vendin në krye lodhjes e pastaj ngrysjes. Iu kujtua ulërima e erës natën e shkuar, veziri i madh që kinse s'kishte ndier asgjë dhe prapë tha me vete: kujdes.

Me dyshim nisi të shfletonte më tej. Diçka nuk i

pëlqente por s'e gjente dot çfarë. Ndoshta ishte këmbëngulja për ta zbavitur. Tani as e qeshura e tij e pakmëparshme nuk i pëlqente më. Duan të ma hedhin, mendoi. Gjithfarë dokrrash kishte në atë kumtim, kurse për thelbin e çështjes, përse mund të ishte vjedhur dosja e gjumit, asgjë.

I la fletët mbi tryezë dhe një copë herë erdhi rrotull. Vështrimi i ndalej mbi lulet dhe hekurat mbrojtës të dritareve. S'kishin patur nevojë të kacavirreshin mureve, as të vrisnin rojet për të mbërritur gjer tek ai. Kishin gjetur, me sa dukej, një udhë më të sigurtë për të arritur atje ku ndoshta as mendja e tij nuk futej dot: në kthinën më të mbyllur të trurit të tij...

Në këtë pikë, pikërisht në çastin kur trurin e tij e mendonte me dy zona, njërën të mbyllur brenda tjetrës, kurse ata, nëpërmjet një hullie të nënkafkshme, me anë të fillit që kishin zbuluar midis gjumit të gjyshit të tij mund të depërtonin atje; në atë çast pra, gjithçka i shpëtonte dhe lodhja dhe pikëllimi e kapullonin krejt.

III

Të lagur prej shiut hekurat mbrojtës të dritareve i dukeshin më të zinj. Si përherë iu afrua derës, e lëvizi dorezën por ajo, ashtu si qindra herët e tjera nuk lëvizi.

Nga dritaret dukej si përherë po ajo pjesë e Bosforit dhe po ata zogj të zinj si hekurat.

I kishte bërë të gjitha pyetjet e mundshme: kush më ka mbyllur këtu? Nëse jam i burgosur përse s'më çojnë

në burg, po më mbajnë në pallat, e të tjera si këto, gjersa e kishte kuptuar se sjellësit e ushqimit ishin shurdhmemecë të drejtorisë së katërt.

Së paku, më thoni ç' regjim është përjashta, kishte klithur një ditë përvajshëm.

Jashtë ishte pranverë, kjo kuptohej. Por as fluturimi i zogjve, as ngjyra e valëve të detit, madje as valëvitja e kryqit mbi anijet e krishtere që kalonin ngushticën nuk kumtonin asgjë për regjimin.

Kur një mëngjes i erdhi veziri i madh me tre ministra për të nënshkruar një dekret, u habit më shumë me qetësinë e vet se me ata.

E nënshkroi dekretin qetësisht dhe vetëm kur ata po bëheshin gati të dilnin, pyeti me zë të ngjirur.

– Jam apo s'jam sulltan?

Ministrat ulën sytë, kurse veziri i madh nënqeshi njëlloj si atë ditë kur kishin folur për ulërimën e erës.

– Je edhe s'je, – u përgjigj, duke tërhequr derën. Vetëm kur ajo u mbyll nisi të klithte. U gërmush kundër gjithë botës, i quajti ata bukëshkalë, besëthyes, mallkoi, kërcënoi, kërkoi mëshirë.

Një ditë tjetër i sollën për nënshkrim një tjetër dekret, u përsërit e njëjta gjë. E vuri nënshkrimin qetësisht, pastaj me zë të ulët pyeti:

– A mbaroi hulumtimi i dosjes?

Sytë e vezirit të madh e vështruan ngultazi. Më shumë se po ose jo iu duk se ai donte të thoshte ende jo.

Tani ishte i sigurtë se e kishin gjetur dosjen dhe punonin ditë e natë për ta zbërthyer.

Gjysh, thirri një natë gati me ngulç. Si më ke parë në ëndërr? Dhe më pas, kur ngashërimi i shkoi, tha: përse s' më kurseve gjysh!

Nganjëherë i lindte shpresa se nga gjithë ai shqyrtim i thellë do të dilte ndoshta i larë. Por kishte ditë kur gjithashtu zymtohej. Për të shkoqitur gjumin e një njeriu do të duheshin vite e ndoshta dhjetëvjeçarë të tërë. Në manastiret e Tibetit thuhej se kishte libra për këtë. Por ato ishin me shkronja të pakuptueshme dhe murgjit që dinin t'i zberthenin ishin verbuar qyshkur nga shkëlqimi i dëborës.

Kur në fillim të verës i erdhën si zakonisht për një tufë dekretesh, midis ministrave ishte veziri Ali.

Ndërsa nënshkruante, ai nuk ia ndante sytë unazave mbi gishtat e tij të gjatë. Vazhdoi t'i vështronte me po atë ngulm edhe pas nënshkrimit saqë veziri u shqetësua. Të tjerët, që e vunë re atë që po ndodhte pritën ndoshta një britmë të sulltanit.

Ai iu afrua përnjëmend vezirit, por në vend të egërsimit, në vend të klithmës unazat e mia ose diçka të ngjashme me të, në sytë e sulltanit u duk një kureshtje gazmore, gati-gati prej fëmije. Fill pas saj, ai afroi kryet dhe më, si për të dalluar një imtësi mbi gishtat e vezirit dhe befas ia dha një të qeshure shkrepimtare, nga ato pas të cilave njeriu duket sikur ose do të bjerë përdhé pa frymë, ose do t'ia plasi vajit.

Tiranë, maj 1995

KONKURS BUKURIE PËR BURRAT NË BJESHKËT E NAMUNA

Kafe Kursali mbyllej zakonisht vonë, sidomos të shtunave, megjithatë Gaspër Cara i hidhte sytë me shqetësim, gati-gati me frikë nga këndi i sallës, si për t'u bindur se dy klientët e fundit ende nuk po bëheshin gati të iknin. Droja e kahershme për të mos ngelur asnjëherë i fundit në një lokal nate, drojë e pashpjegueshme, e mbetur ndoshta prej fëminisë, kur vite më parë i ati e kishte lënë ta priste për një kohë të gjatë në kthinën e ngrënies së një bujtine, i shtoej veçanërisht në Kursal për shkak të vështrimit përbuzës të njërës prej kamerierëve. Tjetri, përkundrazi, ishte si përherë dashmirës, madje, pa ia kërkuar ai, kishte shkuar të shihte se ç'bëhej në kthinën e pokerit.

– Më duket se po mbarojnë, – tha me zë të ulët.

– Faleminderit, Zef, – tha Gaspri. – Nuk do ta shqetësoja doktorin në këtë orë të vonë, por ndihem me të vërtetë keq.

Deshti të tregonte diçka më tepër, për marramendjen ndoshta, ose për dobësinë e gjunjëve, por shikimi përçmues i kamerierit tjetër, që ndiqte me sy që larg pëshpërimën e tyre, në vend që ta nxiste për të përligjur diçka më fort atë pritje, sikur e mpiu.

Ç'është kështu, o Zot, tha me vete. Edhe murtajën të kisha s'do të më shihte ashtu.

Dyshimi se mos mjeku gjithashtu zemërohej që po e priste në atë orë, e ligështoi në çast, aq sa u bë gati të ngrihej e të ikte, dhe ashtu do të bënte ndoshta vërtet, sikur sipari prej cohe të rëndë ngjyrë vishnje, që ndante kthinën e pokerit prej pjesës tjetër të kafenesë, të mos hapej në atë çast.

Mjeku dukej i çelur në fytyrë. Sytë, buzëqeshja, e sidomos pipa me tymin gazmor sipër saj tregonin se kishte fituar. Gaspër Cara ndenji disi mënjanë, ndërsa tjetri po u thoshte natën e mirë bashkëlojsave, dhe vetëm te hyrja, kur mjeku po vinte borsalinën, e përshëndeti.

Nuk ishte e nevojshme të përsëriste kërkimin e ndjesës, sepse mjeku, gazmor siç ishte, i doli përpara.

– Dëgjo, i dashur. Të isha ndonjë i atillë, me fjalë të tjera, të kisha mizën nën kësulë, siç i thonë, do të pezmatohesha ndoshta. Por meqenëse nuk jam, dhe veç kësaj, meqenëse s'më bëhet vonë për thashethemet e kësodorshme, ji i qetë. Si ke qenë me shëndet? Gjithmonë probleme të brendshme, lëndime shpirtërore, dyshime, përpjekje për të kapërcyer vetveten?

Mirënjohës Gaspër Cara ndjente dëshirën t'ia

puthte duart. Ishte i vetmi njeri të cilit ia kishte hapur zemrën duke ia rrëfyer gjithë rragimet e tij. Mjeku, ndryshe nga ç'ë kishte pritur, nuk i kishte dhënë kurrfarë këshille si të çlirohej prej vesit. Përkundrazi, ndërsa e dëgjonte sytë i kishte plot dhembshuri.

Edhe tani, ndonëse kapte veç pjesën anësore, të herëpashershme të shikimit të mjekut, e ndiente se ai ishte i butë.

– Të kam gjetur Baladën e burgut Reding, – tha tjetri pa e hequr pipën nga goja. – Dje, ndërsa lexoja, më je kujtuar ti. Në një vend të qytetëruar si Anglia, Oscar Wilden e përbaltën pa mëshirë, gjersa e lidhën edhe me hekura... Mendo këtu, në Ballkan.

Gaspër Cara ndiente dëshirën të shkruhej në vaj.

– Ju faleminderit, – tha me zë të ulët, pa e ditur as vetë nëse ia tha atë fjalë për librin apo për mirëkuptimin e tij.

Ndriçimi i hënës bënte që gështenjat ndanë udhës kryesore të dukeshin si me brymë.

– Kur kam menduar të iki nga ky vend, kjo ka qenë edhe arsyeja kryesore, – tha Gaspër Cara. – Por pastaj kam dëgjuar se gjithkund është pak a shumë e njëjta gjë.

– Sidoqoftë, këtu në Shqipëri, është më vështirë se kudo.

Gaspër Cara mori frymë thellë.

– Megjithatë... pikërisht këtu në Shqipëri... Në të vërtetë ju kam pritur sonte për t'ju thënë diçka tejet të habitshme.

Mjeku e hoqi pipën nga goja.

– Ndonjë histori e re e Lalë Krosit?... Apo ndonjë

zbutje e ligjit për dënimin e... Më bëre kureshtar.

Si përherë ata vazhdonin t'i drejtoheshin njëri-tjetrit në mënyra të ndryshme: mjeku në njëjës, tjetri në shumës.

– Është një gjë më e thellë. Shumë më e thellë dhe më e rëndësishme, – u përgjigj Gaspër Cara.

Dukej që atë që do t'ia thoshte mjekut e kishte bluar për një kohë të gjatë në mendje. Megjithatë, fjalët që i kishte zgjedhur me kujdes i braktisi kushedi pse, në çastin e fundit, për t'i zëvendësuar me të tjera, të rëndomta. Por kjo nuk e pengoi aspak tjetrin të befasohej, madje më fort se ç'pritej, pas asaj që dëgjoji.

– Konkurs bukurie për burrat në zemër të bjeshkëve? Më fal, por kjo më ngjan si përrallë...

– Është e vërtetë, doktor, më besoni. Kur e dëgjova, edhe mua ashtu m'u duk, përrallë e shkuar përrallës, madje u zemërova me atë që ma tha, por pastaj, kur më tregoi hollësitë...

– Hm, – ia bëri tjetri dhe e përplasi pipën pas shputës së dorës, për ta shkundur. – Që malësorëve të Veriut, sidomos burrave ua ka ënda fort të krenohen me pamjen dhe me veshjet e bukura, kjo dihet, por që puna të shkonte kaq larg, kjo është vërtet e parrokshme.

– Madje kanë gjetur, ose kanë shpikur emërtimin e garës.

– Vërtet jam kureshtar ta di. S'besoj se malësorët do të përdorin fjalën konkurs.

– Pikërisht. Tokrendë, kështu e quajnë.

Mjeku qeshi me zë të lartë. E tundi një copë herë kryet, si të donte të merrej me ngut me diçka, nxori

arkëzën e duhanit dhe nisi ta mbushte pipën.

– Tokrendë, – përsëriti. – Fjalë e bukur përnjimend. Bashkërendje... Dy vjet më parë, në një revistë lexova për një bullë të Papës kundër grave shqiptare. Një bullë e shekullit të shtatëmbëdhjetë, në mos gabohe, në të cilën Papa i kërcënonte me shkishërim malësoret katolike nëse nuk hiqnin dorë nga spitullimi i tepruar. Kurse për burrat...

– Ju vetë sapo latë të nënkuptohet se burrat shqiptarë janë më spitullanë se gratë, – e ndërpreu me drojtje Gaspër Cara.

Mjeku qeshi nën buzë.

– Sekush e tërheq litarin andej nga i volit, – tha. – Të kuptoj djalosh, të kuptoj fare mirë, – vazhdoi me zë të menduar. – Madje përpiqem të kap edhe ndjesinë që kjo pëshpërimë mund të ketë zgjuar tek ti. Një kumt, një shenjë ndoshta... Me fjalë të tjera një dritëz shprese dhe për ju... desha të them... në mos pranim, një zbutje ndaj jush.

– Ju jeni njeri i madh, – tha Gaspri me zë të thyer nga mallëngjimi.

– Unë jam mjek, Gaspër. Është e vërtetë që këtu në Shqipëri nuk kam klinikë moderne, me fjalën e fundit të teknikës, por vuajtjen njerëzore pikërisht këtu e ndesh në trajtën e saj më të zhveshur e shpesh tragjike. Kjo ndoshta më ka bërë më të ndjeshëm për gjithçka.

– Kur e dëgjova, diçka u zbrëthye e u përndrit në çast brenda meje, – tha Gaspri me atë ngadalësi të foluri, që e kanë zakonisht rrëfimet, fillimi i të cilave mbetet i

pathënë.– Është një shenjë, siç thatë ju, një ëndërr e kahershme. E sidomos, kur ajo vjen nga zemra e maleve.

– Nuk dua të të mërzis, – e ndërpreu mjeku. – Dua vetëm të të ruaj nga zhgënjimet. Mos harro se në ato anë, dashuria e njështatshme, siç emërtohej në kanun homoseksualizmi, ende përbën një faj mortor.

– E di, – u përgjigj Gaspri.

– Veç kësaj, ky konkurs burrash, kjo tokrendë, ka vallë lidhje vërtet me të, desha të them, me atë zbutje që jo vetëm ju, të damunit, po të gjithë ne e presim kaherë?

– I damun, – tha Gaspri përmes psherëtimës. – Damné. Duhet të jetë e njëjta rrënjë fjale.

– Natyrisht, – tha mjeku. – Diku kam lexuar se edhe fjalët djalë dhe djall në shqipe kanë të njëjtën zanafillë: ndarjen, përrjashtimin.

Gaspër Cara nuk e mbajti më psherëtimën.

– Ju pyetët nëse ky konkurs burrash ka lidhje vërtet me... ne... Mos kujtoni se unë s'e kam bërë me dhjetëra herë këtë pyetje. E kam vrarë mendjen gjatë dhe kam ardhur në përfundimin se, edhe pse mund të mos ketë kurrfarë lidhjeje të drejtpërdrejtë, sidoqoftë është një jehonë, për të mos thënë një mall, një pasqyrim i zbehtë i kohës së lashtë, kur kjo gjë ende nuk quhej zezonë.

– Hm, si ta marrësh, – tha mjeku.

– Në fund të fundit ka mundësi që më fort se një shpikje e sotme, konkursi të jetë ringjallja e një riti të kahershëm, – vazhdoi tjetri. – Përderisa te grekët e vjetër gjëra të tilla ishin të zakonshme, përse të mos hamendësojmë se stërgjyshët tanë, ilirët, si bashkëkohës

e fqinjë të tyre, të mos kishin shije të përafërta?

Ndërsa fliste djaloshi prekte me nervozizëm qafëzën e mbipetkut të zi të modës së fundit, që sapo kishte mbërritur në kryeqytetin shqiptar. Atij i dukej se mjeku bëhej gati prapë ta ndërpriste dhe dëshira për ta dëgjuar gërshetohej me të kundërtën.

Më në fund, në heshtjen e parë që u krijua, mjeku foli:

– Më fal që po i kthehem prapë dyshimit të fillimit. A je i sigurtë se ka vërtet një konkurs të tillë? Mos është një keqkuptim, një pëshpërimë e kotë?

– E sigurtë, – u përgjigj tjetri. – Ndonëse ende nuk është shpallur asgjë, madje, ndonëse nuk dihet ç’emër do t’i venë mbledhjes që do të bëhet, dihet që ajo nuk do të jetë veçse një konkurs bukurie për burrat. Gazetat e mëdha të kryeqytetit e dinë ndërkaq. Një nga gazetarët e kronikës mondane më tregoi gjithçka. Ata po bëhen gati me ngut. Bashkë me fotografët.

– E habitshme, – tha doktori, duke rindezur pipën. Në flakëzën e shkrepses fytyra e Gaspër Carës, ndoshta për shkak të shallit të mëndafshhtë, iu duk e bardhë.

– Ndoshta në mendjen time, për arsye që dihen, e gjithë kjo ka zënë një vend zotërues, – tha ai. – Por, sidoqoftë për një gjë jam i sigurtë: ky rikujtim, kjo dritëz që vjen nga larg, kjo ëndërr, kjo farë metempsikoze, nëse mund të përdoret këtu kjo fjalë, është tepër, tepër tronditëse. Ndoshta e teproj, por kam dëshirë të shoh në të një trazim, ndonëse tepër të tërthortë, një vrasje ndërgjegjeje të turbullt, për këtë ashpërsi që vazhdon

me shekuj... Më duket se mbërritëm përpara shtëpisë tuaj. Ju faleminderit shumë, doktor, dhe ju lutem të më falni nëse fola pak si tepër.

– O, jo, për mua ishte një kënaqësi e vërtetë. Natën e mirë, Gaspër.

Nën ndriçimin e hënës fytyra e djaloshit u duk përsëri e bardhë dhe tepër e bukur.

Një Narcis i vërtetë, mendoi doktori duke ngjitur shkallët përpara hyrjes. Befas ktheu kryet dhe i thirri:

– Gaspër, harrova të të pyes: a ke ndër mend të shkosh atje?

– Natyrisht, – u përgjigj tjetri pa kurrfarë ngurrimi.

Mjeku desh të shqiptonte diçka tjetër, ndoshta fjalën kujdes, por gufmimi i pelerinës së zezë të njeriut që po largohej iu duk sikur e ndaloi.

Njëfarë kohe e ndoqi me sy atë flatrim të errët, nën mbështjelljen e të cilit njeriu s’dukej aspak i kërcënuar, përkundrazi, ishte ai vetë që rrezatonte kërcënim dhe zi.

Do të thoshja Gabrieli vetë, ëngjëll i vdekjes, mendoi mjeku ndërsa ndiente shenjat e para të ankthit.

2

Pëshpërima për tokrendën e bukurisë së burrave kishte nisur qysh në fillim të marsit. Ishte përhapur ngadalshëm jo vetëm për shkak të ernave të ngrira që dukej se frynin përherë në drejtim të kundërt me atë të ecjes së lajmbartësve, po kryesisht të një farë frike të tyre për të folur. Ndihej që ishte një thashethemnajë

trazuese, disi e pabesë e mëkatore, që pasi delte prej gojës njerëzore, linte një zbrazëtirë në lukth. U duk ndoshta kështu pas vdekjes së dy lajmësve që merreshin me shpërndarjen e ftesave; një rrungajë i kishte rroposur aq thellë, sa që trupat e tyre nuk ishin zbuluar veç pas shkrirjes së dëborës, pra, në mbarim të kësaj historie. Në sytë e ngrirë krejtësisht, të paprekur prej vdekjes, ende pikasej habia e gëzueshme, gati-gati e kristaltë e kohës së fillimit të gjithçkaje, atëherë kur ngjarja ishte ende në agun e saj.

Gjithçka kishte nisur paqartësisht dhe si e mbështjellë me re, thua se shestimi i bëmës së pazakontë kishte zbritur përnjimend nga qiejt. Bashkë me befasimin e parë, me buzëqeshjet, mahitë, dykuptimësinë e ndodhisë, ishte e natyrshme të shfaqej dyshimi: ishte vërtet një tokrendë bukurie, apo pas saj fshihej gjësend tjetër? Një mbledhje e fshehtë për shembull. E një tubim të fshehtë një hap e ndante nga përbetimi kundër mbretit.

Pleqtë, ata që iu kujtoheshin, ose hiqeshin se iu kujtoheshin ngjarje tejet të moçme, i perëndonin sytë, pastaj i mbyllnin prore (do të besojë se do t'i shkullnin krejt ngaqë vetëm ashtu, verbtazi, do të mund të zbrisnin nëpër pus të kohës). Më 1729 thoshin, kishte ndodhur diçka e ngjashme e cila s' ishte veçse njëfarë ripërtëritje e diçkaje të vitit 1602, që me sa dukej, kishte qenë kujtimi i fundit i një tjetre, përpara se muzgu turk të mbulonte dheun e Arbrit. Po çfarë, po si ndodhte, po a ishte përnjëmend tokrendë bukurie burrash? Që ishte tokrendë, këtë askush s' e dyshonte. Veç a ishte vetëm

për burrat a për armët e burrat, madje armët, burrat e kuajt bashkë, këtë s'e dinte mirë kurrkush. Shumica thoshin madje se tokrenda s'ishte veç pjesë e një krentimi më të madh.

Sa për dyshimin se tokrenda mund të fshihte diçka tjetër, ai u bë zotërues sidomos kur dikush solli prej Shkodre lajmin se qenkësh zbuluar në arkivin e françeskanëve një letër e konsullit të Venedikut, për ndodhinë e vitit 1729. Në katundin Bajzë qenkësh bërë tokrenda e, në të vërtetë, ishin mbledhur meshkujt më të bukur të Mbishkodrës, qenkësh zgjedhur madje edhe burri më i pashëm, dhe veç tre muaj më pas, spiunët turq kishin dyshuar se pas gjithë kësaj qenkësh fshehur diçka tjetër.

Dyshimi kishte nisur nga pamja e të zgjedhurit. Pas befasimit të shkaktuar prej dukjes disi të rëndomtë të princit të bukurisë, për spiunët e Shkodrës erdhën ditë të shqetësuar. Drejtuesit e tyre u thirrën te veziri, pasi u shanë e u përshanë, u nxorën pothuajse me shkelma nga porta e prapme e kështjellës, andej prej nga oficerët e rojes qitnin ndaj të gdhirë kurvat. Të lemerjtur ata e shfrynë pezmin e tyre mbi vartësit, dhe ngaqë, si zakonisht sharjet, qofshin edhe ato nga nëna, iu dukën tepër të buta, rrëmbyen fshikujt. Ndërsa i goditnin pa mëshirë ulërinin: bythecë, u kënaqët që burri i zgjedhur s'ishte i pashëm, he? Kakariseshit në mejhane, ndërsa mbllaçiteshit si derra e thoshit: ne jemi më të bukur se ai, he? Pa e vrarë mendjen tuaj prej pule se përse kishte ndodhur kështu, he? Pa dyshuar për asgjë, he?

Pas një jave mbërritën njëra pas tjetrës njoftimet në zyrat e policisë së fshehtë, e prej andej te veziri, i cili nga ana e tij dërgoi një korrier të shpejtë në Stamboll. Pas përshkrimit të hollësishëm të burrit të zgjedhur, pasi nënvizohej se asnjë cilësi e tij nuk e përlligjte zgjedhjen, se shtati i tij mëse mesatar, trajta e hundës e sidomos flokët, që kishin nisur t'i rralloheshin, binin të gjitha ndesh me një yll bukurie mashkullore, në letrën e vezirit hidhej dyshimi se nën mbulesën e tokrendës së bukurisë, kishte mundësi që mbledhja të kishte bërë tjetër gjë dhe se zgjedhja e yllit s'ishte tjetër veçse zgjedhja e një prijësi.

Një javë më pas nga kryeqyteti mbërritën trumba-trumba spiunë të tjerë që porsa kishin mbaruar shkollën e zbulimit. Përveç maskimit të zakonshëm si ciganë, lahutarë të verbër e lypësa, një pjesë ishin bërë gra të përdala, shitës djathi me shumicë, epileptikë ose gra aristokrate angleze, që bridhnin nëpër botë të joshura nga larmia e racave njerëzore.

Për tre muaj rresht, pasi u ranë kryq e tërthor bjeshkëve, ata arritën të zbulonin kryengritjen që përgatitej të shpërthente. I zunë në kurth krerët e saj, e natyrisht prijësin, që e çuan me fytyrë të mbuluar drejt e te veziri.

S'paskëshe qenë i bukur, thuhej se i kishte thënë veziri, sapo ia zbuluan. Atëherë na thuaj ç'je.

Njeriu jo vetëm nuk ishte i pashëm, por ishte shumë më i keq se ç'e kishin dhënë njoftimet e para të spiunëve, gati-gati i shëmtuar. Fytyrën e kishte vrrarë lije, ngjyrën

e syve të shpëlarë, flokët, për shkak të ngjyrës së çelët, i ngjanin edhe më të rralluar.

Ndërsa vërtiste rruzaret, veziri e vështronte mendueshëm. Në sytë e tij e të njeriut të lidhur me pranga, i sollën e nisën t'i rrihnin me fshikull spiunët e fillimit, ata që ishin treguar syleshë e që s'kishin dhënë kushtrimin qyshse e kishin parë në tokrendë. Ata bënë be e rrufe se nuk ishte i njëjti njeri. Se ai tjetri vërtet s'ishte aq i pashëm sa të meritonte kurorën, por, gjithsesi, as kaq i keq nuk ish. Ndryshe ata do të dyshonin dhjetë herë më fort dhe do të ngrinin gjindjen në këmbë. S'ishte ky, vezir, për atë Zot të madh që është në qiell, s'ishte ky.

Me vështrim shpotitës, njeriu me pranga ndiqte lëvizjen e fshikujve. Veziri vazhdonte të rrinte i menduar.

A ishte ti?, thuhej se e kishte pyetur më në fund të pranguarin. Dhe kur tjetri kishte vonuar përgjigjen, kishte shtuar: së paku të të vijë keq për këta të gjorë që po rrihen për shkakun tënd.

Atëherë njeriu ishte përgjigjur: unë isha, vezir. Por edhe ata s'kanë faj. Kam qenë më i pashëm kur më zgjodhën prijës, por brenga e këtyre ditëve më shëmtoi.

Kështu gjysmë me mahi iu përgjigj pyetjeve të vezirit. I vinte keq që nuk e shpërtheu dot kryengritjen. Me peng në zemër po shkonte nga kjo jetë.

Nga hetimet e torturat e shokëve të tij u mor vesh se në tokrendë ishin përpjekur t'ia mbulonin disi vrarëlijen e fytyrës, dhe flokët t'ia shtonin sa mundnin, dhe pamjen në përgjithësi t'ia përmirësonin, si të ishte

nuse që po e përgatitnin për dasmë.

Te oborri i kështjellës, aty ku e kishin marrë në pyetje për herë të parë, aty dhe e varën. Thuhej se në çastet e fundit, kur ia hodhën litarin në qafë, i ra befasi një hijeshi e madhe, aq sa veziri, dy-tri herë fërkoj sytë, si të kishte përpara një vegulli.

Gjithmonë sipas letrës së konsullit, mbi gurin e varrit, poshtë emrit të të ndjerit, nuk ishte përmendur fare kryengritja, prijësi i së cilës ai nuk kishte arritur të bëhej dot, por ishin gdhendur fjalët: Burri më i bukur i Malësisë në vitin e egër 1729.

3

Kështu flitej në atë mesmuaji mars anekënd rrafshirës së madhe veriore. Bashkë me dyshimet se ç'mund të ishte vallë kjo tokrendë e re, dyshime mjegullore e të lehta si fëshfërimë mëndafshi në krahasim me të dikurshmet, që nxinin që larg nga zija, martesë e mundshme e njëres prej princeshave, që thuhej se sipas riteve të kryehershme atje, midis bjeshkëve, pra, midis zemrës së kombit, do të zgjidhte princin bashkëshort, ishte pëshpërma më e përhapur.

Pra, bashkë me hamendësimet e trëndafilta shfaqej aty-këtu ndonjë parandjenjë e keqe dhe krejt e jashtarsyeshme lidhur me një luftë të re ballkanike ose me mundësinë e rimarrjes së Kosovës.

Të gjitha këto endeshin sipër Rrafshit të madh, të ngarkuara me gjithfarë brengash pa emër, me bardhësinë

që të lëbyrte sytë të dëborës dhe me vonesën e çeljes së luleve të bajameve, që në kësi rastesh, merrej shpesh tragjikisht.

Ndërkaq, përgjuesit e mbretit që mbërritën me ngut nga kryeqyteti, ishin çoroditur. Nuk kuptonin asgjë dhe njoftimet e mbledhur binin në kundërshtim me njëri-tjetrin.

Flamurtarët e Lekës e ata të Krumës ishin të zymtë. Në Lumë gjithashtu kishte hutim. Ç' ishte kjo tokrendë dhe pse duhej bërë pikërisht atë pranverë? Kurrresi nuk gjendej se kujt i kishte shkrepur në kokë së pari. U dyshua për gratë e Gomsiqes, por shpejt u vërtetua se gratë as që ishin përzier në kësi punësh. Një burrë i moçëm, thuhej, nga Gucia, para se të jepte shpirt e kishte lënë si dëshirë të fundit: po shëmtohen burrat e Malësisë, kishte thënë, po i bjerrin veshjet e pamjen e po e lëshojnë veten. Bëni një tokrendë bukurie, sa s'është vonë.

Pyetje të tjera bëheshin në të gjitha udhëkryqet e bujtinat. Ku do të bëhej tokrenda? Kush do ta zgjidhte jurinë dhe si do të caktoheshin mëtonjësit?

E para gjë që u qartësua nga gjithë ai pështjellim ishte përjashtimi i plotë i grave. Kurrkujt të mos i shkonte ndër mend se ato do të kishin gisht në tokrendë, qofshin zonjat e Shkodrës, qofshin çengijet e Tiranës, ato që i njihnin meshkujt më mirë se teshat e veta. Madje as princeshat, po t'u shkrepse trilli s'do të pranoheshin. Princesha jeni, qofshi me shëndet, kërkoni dhëndrin e princin, po deshët kudo, po deshët edhe këtu në tokrendën e burrave, veç mos u përziëni në punët e saj.

Të gjitha këto nuk i lehtësuan aspak krerët e flamurëve. E tregonin haptas se nuk u përçente aspak kjo gjë, por s'guxonin të kundërshtonin haptazi që të mos të dyshoheshin si smirëzinj. Dihej se përherë pezmatoheshin kur ndonjë burrë merrte famë për pamje. Dhe nuk qetësoheshin veç kur fatlumit i ndodhte diçka: sëmundja që i prishte lëkurën, ose ajo që më lehtë se lëngata e arrinte njeriun e bjeshkëve, mortja. Të vetmin ngushëllim që mund të kishin këtë herë ishte se, ndërsa më parë fama hapej zakonisht për shumë burra, tani kurorën do ta kishte veç njëri. Dhe të vetmuarit ishte përherë më lehtë t'ia rrëzoje atë.

Një shpresë e fundit se e gjithë kjo s'ishte veç një çarturi e nxitur nga pranvera u fik kur u mor vesh vendi ku do të zhvillohej tokrenda: Lugjet e Epërme, një katund disi më i mbledhur se të tjerët, i vetmi me dy bujtina në krejt malësinë, si dhe koha e saj: java e fundit e prillit.

Tani nuk priteshin veç hollësitë e fundit, të cilat nuk vonuan: caktimi i jurisë, mënyrat si ajo do të vepronte dhe kryesorja, kushtet e pjesëmarrjes në tokrendë. Për këtë të fundit, ndërsa u arrit marrëveshja e shpejtë për moshën nga nëntëmbëdhjetë gjer në nëntëdhjetë e nëntë vjeç (ata që ngulnin këmbë për ta lënë të pambyllur cakun e fundit, hoqën dorë kur të tjerët u kujtuan se s'duhej zemëruar mortja), pati gjithfarë mendimesh lidhur me të drejtën për të marrë pjesë në tokrendë, meshkujt e mbyllur në kullat e ngujimit. Siç i dukej shumëkujt e pavend ardhja, e aq më tepër, kërkimi i një

bese të veçantë për ta, aq më fort e pandershme iu ngjante të tjerëve mungesa e tyre. Ata janë lulja e krejt mashkullimit, thuhej se kishte thënë zëdhënësi i Kullës së Oroshit, kur i kishin kërkuar një mendim. T'i hiqte ata do të thoshte ta fyeje Kanunin.

Juria kishte pranuar pjesëmarrjen, por kurrfarë lehtësimi për ta, veç besës, s'kishte kërkuar. Me hijen e vdekjes, ose pa të, burri është njëlloj i bukur, kishte thënë njëri nga gjyqtarët. Sa për mungesën e diellit që mund t'i kishte zbehur, u tha se dielli, siç ia hiqte ashtu mund edhe t'ia shtonte hijeshinë njeriut.

4

I pari u zbukurua qielli, thua se konkursi do të bëhej atje. Brenda tri ditësh u kthjellua, pastaj u përpi nga mjegulla, për të dalë prej saj me një kaltërim më të fortë.

Si përherë, më e ngadalshme ngrohej toka. Burrat e bukur ecnin ndërkaq drejt Lugjeve të Epërme, shumica të vetmuar. Me një frikë të re, të paprovar më parë, iu shmangeshin shtigjeve, ku mund të binin ortekët. Nga kambanoret e kishave, kur shfaqeshin aty-këtu, gjithashtu kishin frikë.

Nga kulla e ngujimit të Agripës së Keqe, Prenk Curri doli përjashta duke shkelur mbi tokë si i dehur. Këmbët i merreshin, sytë mend po i verboheshin nga drita. Një herë deshi të kthehej mbrapsht, por te porta e kullës së ngujimit shokët e tij ishin më të pakapërcyeshëm se muri. Gjithë natën mezi ia kishin mbushur mendjen të pranonte

të nisej në tokrendë. S'jam i bukur, thoshte, jam i shëmtuar. Kurse ata e merrnin me të mirë, pastaj prapë e lajkatonin. Do të zgjidhesh djali më i bukur, i thoshin, do të pëlcnin nga smira flamurtarët e kapedanët, do të kafshonin gishtat, do të deheshin nga mërzia, çikat e krejt malësisë do të psherëtinin netëve për të. E ç'më duhet, thoshte ai, unë jam i ngjuar, dhe në qenkësia i bukur, për kë jam? Për terrin jam, për varrin. S'dihet, i thoshnin ata, një ditë atje jashtë, mund të ndodhë diçka, dhe befasi ti del... Që në vend tim të vritet një tjetër? Dhe unë të dal, për të vrrarë prapë? O, jo, më mirë këtu.

Por ata nuk jepeshin. Me zë ledhatar, siç u flitej camërdhokëve kur i vinin në gjumë, i thoshin se ishte hapur fjala se në tokrendë do të vinte motra e vogël e mbretit, për të zgjedhur princin e saj. Dhe emrin ai e kishte Prenk, pra princ, siç i thonin shqiptarët e vjetër, çka do të thoshte se fati qyshkur e kishte caktuar për atë ditë. Do ta zgjidhte ajo me siguri, po të fitonte, dhe do ta merrte me vete atje larg në kryeqytet.

Ai shkundte kryet si për të nxjerrë jashtë gjithçka. Po ju, ç'keni ju?, thoshte gati me ngulç. Ç'ju kërceu në krye për të më trazuar mua dhe veten? Dhe në iksha unë, ju në terr do të mbeteni prapë... Atëherë ç'keni, pash Zotin, më thoni.

Ishte hera e parë që ata mbetën e s'ditën ç't'i përgjigjeshin. Sytë i kishin të zbrazët. Ç'mund të kishin ata? As përfitim, as shpresë, veç kënaqësisë ndoshta që nga terri ku ishin ndryrë si bishat, lakuriqë të verbër të natës, do të mund të dërgonin në botë një rreze drite.

E ku do të shkoj unë me këta thonj, këtë këmishë të ndragur e këta flokë të pakrehur kahmot?

Udhës do të gjesh ndonjë burim të cemtë e aty do të përçulesh për të parë veten, të pastrohesh e të krihesh.

Pas këtyre fjalëve gati e kishin shtyrë përjashta, në rruginën që kishte zënë bar e ku ai, si zogu i pamësuar bënte hapat e para.

5

Lugjet e Epërme s'kishin qenë kurrë aq të gjalla sa në atë prill. Të pamësuar me njerëz të huaj, malësorët ndiqnin me sy ardhësit, që përendeshin midis dy bujtinave, kishës dhe mbarimit të një gremine.

Po aq sa mëtonjësit e kurorës së bukurisë, e ndoshta, më tepër se ata, kureshtinë e vendasve e tërhiqnin në fillim kryeqytetasit. Kishte midis tyre fotoreporterë të gazetave kryesore, njëra prej të cilave, Ora e Shqypnisë, ngaqë s'kishte rubrikë të modës e të bukurisë, kishte dërguar redaktorin e kronikës mondane, e fill pas tij, e pakënaqur siç dukej me këtë zgjedhje, ose për një arsye që e dinte vetëm ajo, pa e tërhequr të parin, kishte nisur gazetarin tjetër, atë të kronikës së zezë.

Xhilda, pronare e një flokëtoreje, për të cilën thuhej se ishte shtëpi publike e fshehtë, fotografi i famshëm shkodran Marubi si dhe ndihmës konsulli anglez, që merrej me etnografi, ishin midis bujtësve të shquar. Të

tjerë, miq të gazetarëve, anëtarë të klubit Tharmi shqiptar, si dhe gjithfarë tipash të stilit ku rafsha mos u vrafsha, përziheshin me djem të pikëlluar, që i largoheshin mërzisë kryeqytetase, në kërkim të një sqime të re.

Vendësit, ndonëse përpiqeshin të fshihnin habinë, i ndiqnin gjithë kureshtje këta njerëz, në sytë e të cilëve nuk gjendej as tmerri i rrungajës e as brenga e gjakut të pamarrë, por një tjetër ndriçim.

Pas dy ditëve të para, pasi u shua disi kureshtia për ardhësit, ajo u përqëndrua prapë tek ata që duhej: mëtonjësit e bukurisë. Të gjendur midis dy grupeve, vendasve dhe qytetarëve të ardhur nga larg, atyre iu desh të bëheshin dyfish shpërfillës. Ecnin ngadalë, me këmbët e tyre të gjata e veshjet e bukura, të ndjekur shpesh nga fotoreporterët, nga një turmë e përhershme vocërrakësh dhe, pa dyshim, nga syri i anëtarëve të jurisë.

Juria ishte e fshehtë. Askush nuk e dinte, jo vetëm përbërjen e saj, por mënyrën si vepronte. Thuhej se nga dritaret e ngushta të kullave, me tejqyra në sy, ata kundronin që larg pamjen, ecjen dhe sjelljen e mëtonjësve. Kurse në familjet e mëdha, ku çdo natë shtrohej darkë për bujtësit, anëtarët e jurisë i vinin veshin bisedës, për të hetuar mençurinë e mëtonjësve.

Dy ditët e para ishte pritur më kot një tubim i mëtonjësve në një rën prej dy bujtinave, atje ku një gramafon i vendosur në kthinën kryesore, shpërndante tingujt e Tangos së xhelozisë. Më në fund, të gjithë e kishin mbledhur mendjen se kurrfarë mbledhje e tillë nuk

ishite parashikuar, madje ishte thënë prerazi se kjo ishte një tokrendë burrash e jo grash dhe secili shkonte në të i vetëm, ashtu si në pritë ose në mort.

Të çliruar më në fund nga pesha e vëmendjes së ditëve të para, mëtonjësit silleshin përherë e më çlirshëm, madje disa prej tyre kishin arritur edhe të buzëqeshnin. Ndërkaq dhe ata ishin dyfarësh: të ardhur prej katundeve ose prej kullave të ngujimit. Kjo dyzanafillë u dha dorë gazetarëve për fluturime poetike, duke përdorur për këta të fundit cilësime të tilla si: ana e padukshme e hënës, bujtësit shpirtra, ose princat e ardhur prej hijes, gjersa gazetari i kronikës së zezë së Orës së Shqypnisë i quajti infernalët, çka e zemëroi krejt gjindjen.

Në të vërtetë, ata dalloheshin që larg prej mëtonjësve të tjerë, jo veç për fatin e tyre dramatik, që i bënte pa dyshim më tërheqës, por dhe prej lëkurës, madje, edhe prej ecjes, aq sa do të besojë se ishin përnjëmend një racë tjetër. Lëkurën, nga mungesa e gjatë e dritës e kishin tejet të zbehtë, kurse prej ngujimit, diçka u kishte ndryshuar në gilcat e gjunjëve, ndaj edhe ecjen e kishin të pasigurt, disi të lëkundshme dhe të palidhur mirë me tokën.

Nga mesi i javës u kuptua se tokrenda ishte në zhvillim e sipër. Tani s'kishin ç'pritinin tjetër gjë veç përfundimit, domethënë, dhënies së çmimit. Një tjetër kureshti, pa dyshim, shumë më e vogël ishte shfaqja e jurisë, e cila do të zbulonte fytyrën ditën e fundit.

Gramafoni vazhdonte ndërkaq të gjëmonte te Bujtina e Re dhe herë pas here Xhilda, pasi kërkonte

më kot ndonjë bashkëvallëzues, rrotullohej e vetme nën tingujt e tangos së pikëlluar.

Ndërkaq kurrsesi nuk po merreshin vesh qokat në bazë të të cilave do të jepej kurora. Këmbëngulej prej shumicës se dukja do të ishte vendimtare, por s'ishin të paktë edhe ata që mendonin se pavarësisht se kjo ishte një tokrendë bukurie, ishte pjesa e padukshme, pra mendja dhe sidomos kuvendimi i të zgjedhurit në dhomën e burrave, që do të rëndonin në peshore. Këtu hynin pa dyshim sjellja dhe bëmat e mëtonjësit, e në radhë të parë, çfarë pushke kishte qitur, në rast marrjeje gjaku, të bukur apo të pabukur.

Spiunët e mbretit ndërkaq, ndonëse të qetësuar disi, pas ankthit të ditëve të para, vazhdonin zhbirimet për nuhatjen e kahut të fshehtë të mundshëm të kësaj tokrende.

Një tjetër njeri, që edhe më ankthshëm ndoshta, (ishte një ankth ku përzihej shpresa dhe pikëllimi i parakohshëm i ëndrrës së pamundur), një dikush tjetër pra, që kërkonte të zbulonte kahun e fshehtë të festës, ishte kryeqytetasi Gaspër Cara. I ardhur së bashku me gazetarët e Orës së Shqypnisë vërtitej mendueshëm nëpër katund duke tërhequr vëmendjen e gjindjes, me mbipetkun e zi dhe shallin e mëndafshhtë të bardhë si bora, të lidhur ndryshe.

Kur frynte erë, mbipetku i gufmohej lehtas, duke i dhënë ecjes së tij, atë flatrim të veçantë, që e bënte të afërt me ecjen e panatyrshme të princave të ardhur prej hijes, atyre që gjunjët ende nuk iu ishin forcuar, pas

ngujimit të gjatë në gjysmëterr.

Kureshtia për fituesin u shtua para fundit të javës, bashkë me ndarjen e njerëzve në klane të ndryshme, e sidomos me pëshpërimën e përsëritur për ardhjen e mundshme të princeshave. U besua se do të vinin ditën e mbylljes, për të marrë pjesë në dhënien e çmimit, çka u duk dhe e besueshme. U tha se do të vinin të tria, pastaj njëra, ajo më e vogla, gjersa ditën e fundit u kuptua se, jo vetëm princeshat s' do të vinin, por prej oborrit mbretëror nuk do të merrte pjesë askush.

6

Ethet e çmimit e fashitën disi zbrazëtinë që krijoi mosardhja e motrave të mbretit.

Nga një qilim i kuq i varur në tremen e Bujtinës së Re u kuptua se atje do të bëhej shpallja e fituesit.

Dikush e kishte ndërruar më në fund pllakën e gramafonit dhe tani në vend të tangos së trishtueshme, dëgjohej Marshi i Radeckit.

Meqenëse ora e shpalljes nuk dihej, njerëzit ishin grumbulluar qysh në mëngjes përpara bujtinës në pritje. Ndihej se edhe mëtonjësit, ndonëse shtireshin se s' çanin kryet, po përfshiheshin më në fund nga ethet e çmimit. Rrinin në këmbë, ashtu si të tjerët, disa në grupe të vegjël e shumica të vetmuar, me nga një karafil të kuq në qafëz, shenja e pjesëmarrjes në tokrendë.

Me sy të vëmendshëm Gaspër Cara hetonte herë njërin, herë tjetrin. Vështrimi i tij, pas shumë përpjekjesh

të kota, arriti më në fund të ndeshëj me sytë e njërës prej tyre, një djalë i zbehtë, që rrinte disi mënjane mendueshëm. Në shikimin e kryeqytetasit kishte lutje, adhurim, kërkesë, kërcënim dhe vuajtje përpara enigmës. Vështrimi i tij u dendësua e u mpreh si thikë, thua se vetëm ashtu do të mund të çante atë syprinë prej qelqi dhe guri të syve të tjetrit. Mos, gati sa nuk klithi, kur e ndjeu se tjetri po i hiqte sytë. Ishte një mos i egër, brenda të cilit, turbull, i paarsyeshëm dhe i pashpjegueshëm rrinte pezmi e paralajmërimi mortor.

– Ç’është ai djalosh atje, nga e djathta? – e pyeti gazetarin që kishte përbri.

– S’e di, – iu përgjigj tjetri. – Nga zbehtësia e fytyrës duket si nga ata të kullave të ngujimit.

Gazetari pyeti dikë tjetër dhe të dy bashkë folën me një të tretë.

– Nga ata është, – iu kthye Gasprit. – Quhet Prenk Curri dhe, me sa duket, qenka një ndër dy-tri finalistët më të fortë. Thuhet se juria e paska gdhirë mbrëmë.

Gaspër Cara ngriti qafëzën e pelerinës ngaqë iu duk se era po ftohej.

Juria po vononte. Një shpresë e fundit për ardhjen e princeshave u ngall e u fashit aty për aty, pak përpara mesditës. Një bubullimë e largët bëri që të gjithë të kthenin kryet për të kuptuar se nga mund të mbërrinte shtrëngata. Por as shtrëngatë, as shi nuk pati.

Juria u duk më në fund fill pas mesditës. Të befashuar njerëzit tundnin kryet, ngaqë shumica e anëtarëve ishin njerëz që kishin qenë gjithë ato ditë midis tyre dhe kurrsesi

nuk kuptohej se kur i paskëshin bërë ato mbledhjet e tyre të fshehta. Përveç fotograf Marubit dhe ndihmësit të priftit, që shumëkujt i kishte shkuar mendja se mund të ishin anëtarë, të tjerët shkaktonin klithma habie.

Shpallja e vendimit, ngjitja e fitimtarit në tremen e bujtinës, për ta parë të gjithë, urimet, shtirjet me armë për nder të tij, dreka e shtruar nën tingujt e gramafonit dhe vallëzimi i Xhildës me ndihmëskonsullin anglez, të gjitha kaluan si gjysmë ëndërr.

Aty nga mbasditja katundi nisi të zbrazej. Ikën të parët mëtonjësit e pakënaqur, duke shkukur karafilët gjithë pezm, pastaj kryeqytetasit, bujtësit e Shkodrës, e fill pas tyre, malësorët e katundeve përreth. Të fundit u shkulën spiunët, pasi u bindën edhe një herë se asgjë e fshehtë s'kishte ndodhur në këtë tokrendë dhe as pas jurisë, as pas fitimtarit të kurorës së bukurisë nuk mbulohej tjetër gjë.

Fitimtarin, Prenk Currin, e përcollën gjer në kufijtë e fshatit, e ngulën këmbë ta shoqëronin gjer në flamur të vet, por ai tha se donte të udhëtonte i vetëm. Ishte në besë e mikpritësit, nuk u shqetësuan se mos i ndodhte gjë.

Një copë udhë e bëri si pakuptuar, ende i mpirë prej befasimit, urimeve të njerëzve dhe pyetjeve të gazetarëve, shumica e të cilave i ishin dukur të pabesa. Tani që të gjitha këto kishin mbetur pas, bashkë me muzikën gërryese të gramafonit dhe vështrimet plot helm të disa prej mëtonjësve, i dukej se po çlirohej.

Përtej Gropës së Qyqes, atje ku udha dukej befas si e pafund, ndjeu ta kapte një dehje e paprovuar

ndonjëherë. Ishte i bukur përnjëmend. Burri më i bukur i bjeshkëve... Kështu ishte thënë e stërthënë atë mesditë, por vetëm tani kuptimi i vërtetë i saj po zbriste në ndërgjegjen e tij. Qysh prej mesditës fama e tij kishte nisur të përhapej më shpejt se mjegulla. Nga maja e brigjeve ndoshta, ashtu siç tejçohet thirrja që lajmëronte mbërritjen e kasnecit të mbretit, faljen e gjakut ose mortin e dikujt, po shpallej çmimi i tij. Oheéé, a e dëgjuat, o burra... Prek Curri u shpall burri më i bukur i malësisë... oheéé...

Një copë herë ndërsa hapat i shpejtoheshin e përfytyronte si mbërrinte lajmi në kullat e gurta, pastaj pleqtë e moçëm që pyesnin nipat: çka tha, kush ka vdekur?, e përgjigjet e tyre: s'ka vdekur kush, axhë, ka dalë një burrë i bukur fort, më i bukuri i të gjithëve, me emrin Prek...

Disa herë e mendoj këtë dhe çdo herë ishin burrat dhe fjalët e tyre të mundshme që i vinin ndër mend. Në radhë të parë ata të kullës së ngujimit, që me siguri e prisnin me padurim, pastaj të tjerët, krejt mashkullimi i bjeshkëve. Vetëm më pas mendja i shkoi te vajzat dhe gratë. Por, ngaqë s'kishte pasur rast asnjëherë të njihte nga afër femër, përfytyrimi i tij mbetej i ngrirë. S'i gjente dot fjalët që ato mund të thoshin midis tyre kur lakmonin një burrë. Në kullën e ngujimit, në netët e mërzitshme kur përjashta shfrynte murlani kishte dëgjuar shumë tregime për to, sidomos për të çarën e ëmbël në fund të barkut, që u lëngëzohej sa herë që ua prekte mashkulli. Kurse fjalë të tyre nuk përmendte pothuajse askush, thua

se femrat, me të cilat kishin patur të bënin kishin qenë memece.

Një fluturim shpendi a një krisje e largët dege e bëri të kthente kryet pas. Përtej ahishtes iu duk se dalloi spikamën e dikujt. S'ishte veç një grimë kohe, ndaj ajo që kapi vetëtimthi syri i tij më fort se trajta e një njeriu iu duk si një valavitje zhguni i ngjashëm me atë që mbante njeriu me sytë e mekur atje në tokrendë.

S'është e mundur, tha me vete dhe prapë ktheu kryet, por te ahishtja s'dukej më asgjë. Do të më kenë bërë sytë, mendoi dhe shpejtoi hapat.

Ohéee, a e morët vesh, Prenk Curri i Rrok Currit doli djali më i bukur i bjeshkës, ohéee...

Buzëqeshte tek merrte me mend zërat e zvargur nga një zgrip te tjetri, që prej mjegullës ngjanin edhe më veshtullore. Fjalët e gjyshit, mos lakmo namin, biro, ai është i keq si gjarpri, nuk ia tretën dot buzëqeshjen. Do të ishte i mbyllur në kullë të ngujimit dhe smirëzinjtë s'kishin pse t'ia donin të keqen. Askush nuk do t'ia shihte fytyrën veç shokëve dhe mureve të kullës. Shend e verë do të shkonin në log të burrave e të dielave te porta e kishës për të ngacmuar çikat, djemtë e flamurtarëve, të kënaqur që ai mungonte.

Ngrefosuni sa të doni, tha me vete, unë do t'ju lë të qetë. Pezmi i tij tek ua përfytyronte ecjen prej së cilës baluket e tyre lëkundeshin hovshëm, ishte i trishtuar.

Me këto mendime e bëri një copë të rrugës. Ngushëllimi se për shkak të mungesës do ta kujtonin të bukur edhe kur të mos ishte më ashtu, mezi arriti në

ndërgjegjen e tij.

Një shtysë e pakuptueshme e bëri prapë të kthente kryet pas. Por këtë herë spikama e njeriut që iu duk se e kapi prapë vetëtimthi nuk ishte më e mbështjellë me zhgun të errët, po e zhveshur.

Fërkoj tëmthat dhe aty për aty mendoj se nuk ndihej mirë. Ndryshe s'kishte si të ndodhte që i njëjti shtegtar i rastit, ose kureshtar, ose roje, që e kishin vënë ta ruante që larg gjer në kufirin e flamurit fqinj, t'i shfaqej në dy trajta krejtësisht të ndryshme.

Ishte i lodhur vërtet. Gjithë ajo trysni e javës, e sidomos dita e fundit, urimet, fotografimi i pareshtur, pyetjet e gazetarëve do ta këputnin cilindo.

E preku rrypin e pushkës, pastaj u kujtua se ishte nën besë të përgjithshme dhe mori frymë thellë. I erdhi t'ia ledhatonte megjithatë tytën dhe shënjestrën njëlloj siç kishte ëndërruar të prekte një femër. Mikeshë besnike, ashtu si pamja, dredhkat e flokëve, sytë, trajta e hundës, ajo e kishte ndihmuar të merrte kurorën. Në fjalimin e Marubit, që shpalli çmimin, e pastaj në të gjitha rastet askush nuk kishte harruar asnjëherë, që krahas pamjes dhe sjelljeve të tij, të përmendte pushkën e bukur, që kishte qitur ditën që Kanuni ia kishte kërkuar.

Kishte qenë i bukur së bashku me të, ndaj fjalët e ëmbla që s'kishte patur rast t'ia thoshte ndonjë femre, natyrshëm ndjente dëshirën t'ia thoshte asaj: bukuroshja ime, e ëmbla, fisnikja ime.

Pikëllimi që i ngujuar siç ishte në kullë, s'do të kishte të bënte me gra, pikëllim i përbashkët, i ndarë

me shokët e vet të fatkeqësisë, në netët e shënëndreut, tani që ishte më i pashmi i të gjithëve, për habinë e tij, nuk po e gërryente edhe aq. Më fort i dhimbsej pamundësia për të shkuar në logun e burrave, vrapimi në ndonjë kushtrim, madje, thjesht ecja mespërmes katundit të dielën e pashkëve, nën sytë e ndezur të krejt gjindjes.

Ndoshta ishte më mirë që fati me anë të ngujimit do ta ruante nga lidhjet me gra të rëndomta. Mund ta përbalte kurorën prej njeriu të zgjedhur, sidomos pas gjithë atyre ditëve e netëve të tokrendës, kur pas pëshpërimave për ardhjen e princeshave, ai, ashtu si gjithë mëtonjësit kishte ëndërruar për to. E kur në një nga pasdarmat, një nga kryeqytetasit kishte hedhur mendimin e një tokrende për vajzat, ai, si gjithë të tjerët, ishte shqyer gazit. Një tokrendë për femrat? Po a mund të mendohej në këtë botë gjë më e pamundur, e kotsëkotshme dhe e mbrapshtë? Kështu thoshin të gjithë, madje nga e qeshura me klithma iu fryheshin dejet e qafës, lypnin ujë e i binin gjoksit për të çliruar frymën e mbetur.

Ishte vërtet më mirë që ai ta kishte mendjen e mbledhur. Veç në qoftë se ndonjë zanë mali...

Me drojtje, gati-gati me frikë, e la më në fund mendjen të rendte pas ëndërrimit të vjetër. Flitej andej-këndeje, madje ai vetë kishte dëgjuar një natë dimri rreth vatrës, për lidhje dashurie që rastiste të kishin burrat apo djemtë me zanat e malit. Por këto ishin raste të rralla, një herë në njëzet a tridhjetë vjet, dhe veç kësaj, tejet të rrezikshme.

Mendimi se zanat ishin gjithkund e tani që ai ishte princi i bukurisë mund t'ua zgjonte kërshërinë e bëri të drejtonte shpinën e të kalonte gishtat në flokë. Pastaj nga e njëjta ndjesi ktheu kryet anash e për habinë e tij prapë iu duk se e pikasi.

Dreq, tha me vete dhe preku rripin e pushkës. Nëse nuk i bënin sytë dhe ishte vërtet ai kryeqytetasi i pafytyrë që e kishte ndjekur gjithkund, sidomos ditën e fundit, me ata sy të turbullt, herë të akullt, herë të ndezur si gaca, nuk e dinte se ç' do të bënte...

Ktheu kryet, këtë herë ngadalshëm, për ta kapur në befasi, po nuk pa kurrgjë. Kam ethe të ftohta me siguri, mendoi.

Ngadalësoi hapat, pa i hequr sytë nga bokërrimat përbri, si të kërkonte trajtën e dytë që merrte ndjekësi i tij, atë të njeriut të bjeshkëve. Pastaj deshi të qeshte me përbuzje: si mund të tutej nga një birbo qyteti?

Është i shqetësuar, tha me vete dyqind hapa më larg Gaspër Cara, pa ia hequr vështrimin. Dukej që kërkonte me sy rojen e vet të fshehtë. Por roja, ngaqë trojet e flamurit kishin mbaruar prej kohësh, me sa dukej ishte kthyer mbrapsht.

Tani mbetëm vetëm të dy, tha duke prekur me dorë revolverin poshtë pelerinës.

Nga druri i manit përbri udhës, Prenku u kujtua se po i afrohej Lerës së Ftohtë. Ishte ajo që shokët e kullës së ngujimit ia kishin këshilluar ta përdorte si pasqyrë rrugës për në tokrendë.

I gjallëruar, si të takonte një të njohur të vjetër, e

harroi vegullinë dhe shpejtoi hapat. Dëshira për t'u përkulur prapë sipër saj, tani që ishte princi i bukurisë, iu përzie natyrshëm me atë të rrëfimit. Në fund të fundit s'i kishte folur askujt për ato që kishte bluar në mendje gjithë ato ditë dhe ajo lerë që kishte qenë e mbarë për të iu duk e afërt si një motër.

Po i afrohesh ujit për t'u parë në të, tha me vete Gaspër Cara. Kujdes, Narcis.

Tani ecnin njëri pas tjetrit. Për një sy të tretë që mund t'i ndiqte, ajo ecje, për shkak të gilcave të gjunjëve të njërit dhe fryrjes së mbipetkut të tjetrit, i afronte si të ishin të një race të veçantë.

Ne jemi vetëm dhe ti do t'i përgjigjesh pyetjes sime, Narcis, vazhdoi të fliste me vete Gaspër Cara, pa e hequr dorën prej revolverit. S'kërkonte të pamundurën, veç, së paku, një shenjë të kumtit që pa dashur tjetri mbartte me vete. Një shpresë...

Prengu qëndroi ca çaste te buza e lerës. Pastaj u përkul mbi të për t'u parë. Ashtu si herën tjetër kur ai ecte drejt tokrendës, ende rob i humbur, i panjohur prej kurrkund, i bjeshkës së pafundme, syprina e tejdukshme, si të ndjente afërsinë e tij u drodh. Dhe ashtu si atëherë, midis rrëqethjes ia krijoi, në krye turbull, e pastaj më qartë dredhkat e flokëve, sytë dhe buzët.

Njëzet hapa më larg, Gaspër Cara, që gjithashtu kishte ndalur në vend, ra në gjunjë. Djersë të ftohta po ia mbushnin ballin, ndërsa përpiqej të bënte kryqin. Shmangma mëkatin, Jezu Krisht, belbëzonte me zë. Dhe në mos ma shmangsh dot, falma.

Fjalët e fundit i tha dëneshëm e gati me pezëm. Sytë i kishte ende të veshur si avull lotësh, kur u ngrit. Duke u lëkundur eci përpara drejt lerës dhe veç kur u afrua dhe pak vuri re se tjetri s' ishte më te buza e saj. Shqetësueshëm e kërkoi me sy më larg, te udha, por ajo ishte e zbrazët. Atëherë e ktheu shikimin te lera dhe mori frymë i lehtësuar. Ishte aty, veçse i shtrirë në breg për të pushuar.

Rrahjet e zemrës iu shpeshtuan aq fort sa që iu duk se po i dëgjonte. Pastaj u bë qetësi dhe paqe gjithkund. Tek ecte nuk i hiqte sytë nga njeriu. Ishte atje, buzë lerës së kthjellët, në një skajim të ëmbël, krejt i shkrehur dhe i lirë, larg burrërisë së egër dhe kllapave të dhunshme të saj. Madje dhe pushkën e kishte lënë përbri. Ishte shkëputur për herë të parë prej veglës së ftohtë, asaj që s' i ishte ndarë kurrnjëherë atë javë, si një e fejuar xheloze.

Shenja e fshehtë që Gaspër Cara kishte kërkuar të kapte gjithë ato ditë, ajo shenjë që herë jepte një shkrepimë e herë fikej aty për aty, shpalosej tani haptas, në atë shtrirje joshëse.

O Zot i madh, u lut përsëri, bëj që të merremi vesh. I duhej të lutej jo veç për vete, por për një brez të tërë të humburish në këtë botë të ashpër.

Prenk, nisi të fliste me vete, ndërsa afrohej me hapa të lehtë. Dëgjomë me vëmendje, princ...

Njeriu që pushonte e kishte kryet të mbështetur mbi njërin krah, si gjithë ata që në çaste prehjeje a ëndërrimi sodisin qiellin.

Prenk, foli prapë ai me zë të ëmbël, fare të ulët, si të kishte frikë se mos e zgjonte.

Të gjitha gazetat e kryeqytetit, bashkë me lajmin e kurorëzimit të burrit më të bukur të bjeshkëve, jepnin atë të vrasjes së tij, katër orë më pas, në rrethana krejtësisht misterioze. U kërkohet ndjesë lexuesve se për shkak vështirësish, nuk ua kënaqnin dot kureshtjen me hollësira, çka premtohet se do të bëhet të nesërmen.

Dhe vërtet të nesërmen, vrasja në bjeshkë zinte pothuajse tre të katërtat e shtypit. Përbri fotografisë së qeshur të fitimtarit, jepej pamja tjetër, ajo e trupit pa jetë, rrëzuar në buzë të një lere. Bashkë me përshkrimin e hollësishëm të ditës së fundit të konkursit e të epilogut të përgjakshëm të tij, jepeshin intervista me anëtarë të jurisë, me komandantin e xhandarmërisë së qarkut, si dhe hamendjet se prej kujt mund të ishte kryer vrasja. Përrjashtohet në të gjitha rastet vrasja për gjakmarrje, jo vetëm se fisi të cilit Prenk Curri u kishte hua një gjak kishte shpejtuar të shpallte se ai nuk kishte gisht në vrasje dhe se po të vërtetohet e kundërta ishte gati t'u nënshtrohet dënimeve më mizore, domethënë zhbirjes prej flamurit me gjindje e me shtëpi për katër breza, por edhe pse vrasja ishte kryer pa pushkë, pra nuk njihej prej kanunit. Të tmerruar, kryeqytetasit, që nuk kishin njohuri të përpikta për kodin zakonor, mësonin me këtë rast se ç'quhej vrasje e lejueshme dhe jo, dhe se si një mort i tillë, me gur pas kokës, quhej turpi më i madh në ato anë, çka dukej edhe nga cilësimet që përdorshin për të: vrasje jevgë ose doçe.

Gjithë atë javë gazetat u morën gjerësisht me enigmën dhe meqenëse ajo ende nuk po zbulohet, vazhdonin shkrimet me ngjyime përsiatjeje, filozofiko-fataliste, si p. sh:

Nga një konkurs bukurie në Bjeshkët e Namuna s'mund të pritët veç drama, ose Kurora përherë kërkon çmim, etj.

Lajmi i ndalimit të djaloshit me emër Gaspër Cara nuk shkaktoi bujën që pritej, ngaqë njerëzit e patën vështirë të besonin se një kryeqytetas sqimatar mund të ishte përzier në këtë histori. Ndjekja që një copë udhë i kishte bërë viktimës, ndjekje që ai jo vetëm nuk e kishte mohuar, por e kishte shpjeguar si të shtyrë nga adhurimi për burrin e bukur, pa u drojtur se fjalët e tij mund të zbërtheheshin në një kuptim të dyshimtë, kjo ndjekje pra, nuk ishte e mjaftueshme për ta cilësuar vrasës. Aq më pak gjetja e një revolveri, i cili, në krye i kishte ngazëllyer me siguri hetuesit, por që shumë shpejt duhej t'i kishte dëshpëruar, ngaqë pikërisht ai revolver i pashkrehur përbënte edhe mbrojtjen kryesore të të pandehurit. Sa për mundësinë e vrasjes me duar, ose gjatë një përleshjeje trupore, kjo bëhej edhe më pak e besueshme po të krahasohej shtati tejet i brishtë i kryeqytetasit me atë të njeriut të bjeshkës.

Pavarësisht nga këto, dhe me gjithë ndërhyrjen e opozitës, e cila, siç pritej, e mori në mbrojtje të burgosurin, duke e fajësuar shtetin për paaftësi në zbulimin e krimit, avokatët nuk e liruan dot Gaspër Carën. Gjithë verën ai e kaloi në burg. Ndodhej ende atje kur pushimet

mbaruan dhe ajka e kryeqytetit kthehej nga plazhet e Durrësit, duke sjellë me vete bashkë me rripat e modës së fundit për lidhjen e flokëve gjatë lojës së tenisit, ca fotografi të çlirshme, dhe ashtu si verën që shkoi, dy-tre pëshpërime për fejesën e mundshme të mbretit.

U duk sikur me verën bashkë ishte mbyllur edhe historia e trishtueshme e konkursit të bukurisë për burrat, ngjarje që qysh tani ngjante e kryehershme, gati-gati e ardhur enkas nga kohët e vjetra për të befasuar njerëzit e sotëm. Mirëpo për habinë e përgjithshme, pikërisht në javën e parë të shtatorit, në prag të çeljes së stinës parlamentare, krimi i Bjeshkëve të Namuna shpërtheu prapë në faqet e shtypit. Zbulimi i vrasësit të vërtetë të princit të bukurisë, lirimi nga burgu i Gaspër Carës, mospranimi i tij për të dhënë intervista, kërkimi i shkarkimit të Prokurorit të Përgjithshëm të shtetit, të gjitha këto ishin të mjafta për ta trazuar atë vjeshtë të kryeqytetit të vogël mbretëror.

Ishte fisi armik me shtëpinë e Prenk Currit, që për të hequr, me sa dukej, çdo dyshim sado të tërthortë se mund të kishte ngucur vrasjen e tij, kishte bërë të pamundurën për të zbuluar të vërtetën. Gjatë gjithë verës, djemtë e nipat e krejt vëllazëria e madhe dhe e vogël ishin vërtitur bjeshkë më bjeshkë e flamur më flamur, gjersa rastësisht, në një pijetore rrëzë Shkodrës kishin rënë në gjurmë të vrasësit. Ishte një doras i paguar, nga ata që ende pajtoheshin për mbytje njerëzish, sidomos nga familjet që s'kishin burra.

Pas kapjes dhe mbylljes ditë e netë të tëra në qilarin

e kullës, vrasësi kishte treguar gjithçka: shumë e shpërblimit, kushtet, dhe, natyrisht, porositesin e mortit: një flamurtar i Krumës.

Burrë i pashëm e tepër krenar për dukjen, kishte kaluar netë të tëra pa gjumë, kur kishte dëgjuar lajmin e tokrendës. Ishte përgatitur të merrte pjesë edhe vetë në shemrim, por droja se mos çmimin e merrte dikush tjetër, e kishte bërë të hiqte dorë. Së fundi ishte qetësuar veç kur kishte pajtuar vrasësin që do t'i shkurtonte jetën fitimtarit.

Historia e treguar disa herë në gazeta, nuk e jepte emrin e flamurtarit, çka bëri që opozita të përsëriste fajësimet se shteti përdorte censurën, sa herë që në qerthullin e krimin përziheshin familje të afërta me të.

Kështu nën hijen e zymtë të një vdekjeje të ndodhur tepër larg, (për disa Bjeshkët e Namuna, ku tani besohej se kishte ndodhur ngjarja, ishin më larg se shtetet fqinjë), me pezmi politik e me hamendje të errëta hyri vjeshta e dytë. Gaspër Cara ndërkaq vazhdonte të mos shfaqej asgjëkund, ndaj kur një mesnatë në kafe Kursal, tek dilte si zakonisht nga kthina e pokerit, mjeku dalloi pelerinën e tij të zezë, nuk e përmbajti dot një klithje habie.

Ecën të dy ashtu si muaj më parë në rrugën e shkretë, dhe, para se t'i përgjigjej pyetjes së mjekut se si kishte kaluar në burg, Gaspër Cara i zgjati librin e Oskar Wildes.

– Ah, pa shih... Balada e burgut Reding... Për besë, gati e kisha harruar... Nën dritën e fenerëve mjeku vazhdonte të shikonte titullin gati-gati i habitur. – Miku

im i gjorë, me siguri, atje në burg të është dukur se atë natë, duke të dhënë librin, ta ndolla të keqen... E marr me mend ç' torturë duhet të jetë kur ngrysesh e gdhihesh në qeli, duke qenë i pafajshëm.

Gaspër Cara ngriti kryet.

– S'është e vërtetë, – tha me zë të ngadaltë. – Unë isha fajtor. Dhe ende ndihem i tillë.

Mjeku e vështroi një herë, dy herë, buzëqeshi me vete, u vrejt, pastaj prapë buzëqeshi hidhtas përpara se të mbushte pipën.

– Pavarësisht se dikush e kishte kryer vrasjen përpara meje, unë gjithashtu mund të isha vrasësi, – tha me zë të qetë Gaspri.

– Alla, – ia bëri mjeku. – Dashuri në vështrim të parë? Mospranim i tij?

– Jo... Ishte diçka më e përgjithshme.

Ai nisi befaz të fliste dhe e folura e tij ishte e turbullt si asnjëherë tjetër. Jo atë, gënjimin që më zgjoi, desha të vrisja. Përndritjen e shpresës, që u fik aty për aty...

Ai vazhdonte të tregonte për ditët e tokrendës, për trazimin që endej në erë, tingujt e tangos, Xhildën, ecjen e bukurinë e tokrendësve... S'ishte vetëm spikama e padukshme që kërkoja unë, doktor... Ç'fshihej pas ecjes së disave, si zmbropsej burrërorja përpara ëmbëlsisë, ose si egërsohej befaz, dhe e penduar, në çastin e fundit, e mbytte. Po aq sa ajo, në mos më tepër atij i interesonte rrezatimi midis asaj spikame dhe turmës... Me ankth e priste shpalljen e jurisë... Dhe kur Marubi, me një zë të panatyrshëm, të lartë e gjithë lëmim

shqiptoi emrin e fitimtarit, sytë e kryeqytetasit, që qysh më parë ishin ngulur mbi fytyrën e Prenkut, u ndezën skëtërrshëm.

– Folë, ç’ndodhi pastaj, – tha mjeku, ngaqë tjetri heshti. – Tregomë gjithçka.

Gaspër Cara dy-tri herë fërkoi tëmthat, thua se ajo që do të thoshte ishte aty, çmërs lemeritës, që ai më kot rrekej ta shqitte me gishta.

Me zë të ulët nisi të rrëfente atë ecje si nëpër makth. Aty më ngjante se shihja dyzimin tim, aty njeriun tjetër që e ndiqte ashtu si unë, e që e merrja për rroje të fshehtë. Gjithçka ishte e dykuptimtë e rrëshqitëse. Me dhjetëra herë e arrija, i bija në gjunjë, e kërcënoja, i lypja mëshirë. Dhe çdo herë në përfytyrimin tim ai shfaqej i ndryshëm. Më joshte e, aty për aty, më shtynte. Ma ngjallte shpresën, për të ma fikur prore.

Kujdes, rënkoja me vete, nuk luhet kështu me një brengë shekullore meshkujsh. Pastaj prapë i lutesha, e merrja me të mirë. Princ i bukurisë, jepe kumtin që bart. Askush më mirë se ty s’mund ta ketë rrokur kahun e fshehtë të gjithçkaje. Sytë e tu kanë dhënë e kanë marrë me ata të jurisë. Nëpërmjet teje diçka i tejçonin së ardhmes, qoftë edhe turbull, si nëpër gjumë. Jepe të fshehtën, Prenk.

Kështu kishim ecur të dy njëri pas tjetrit, gjersa njeriu i ishte afruar lerës e ishte përkulur për t’u parë në të.

Dëshira për ta përqafuar a për ta vrarë ishin kaq të shkrira me njëra-tjetrën, saqë kur dallova karafilin e rënë mbi syprinën e lerës, m’u duk se ishte plaga e tij, a

më mirë shestimi i saj, që ende skuqte në trajtë luleje, në mëdyshje për t'u kthyer në plagë, ose për të mbetur ashtu... karafil i tokrendës.

Me hapa që sa vente i lehtësoheshin, si të kishte qiell në thembra, Gaspër Cara iu afrua trupit që një grimë iu duk i pajetë. E paskam vrarë, tha me vete, pa kurrfarë habie. Madje ngriti kryet për të dëgjuar së paku jehonën e armës së vet, pastaj, ngaqë bjeshka nuk dha asgjë, i mori erë tytës së revolverit.

I mbylli sytë një copë herë pastaj i hapi dhe pa se mbi syprinën e lerës ishte vërtet karafil i kuq i tokrendës. Lëkundej lehtas lulja e mortjes, larg trupit të të zot, si të mos kishte më punë me të.

Me drojë, siç i flitet të fjeturit, Gaspër Cara i kishte bëzanë më në fund tjetrit: princi im.

Kishte kthyer kryet prapë te lera e kishte parë karafilin, që vazhdonte të lëkundej atje, dhe me një shpresë të fundit kishte thirrur prapë.

Sytë e tjetrit kishin mbetur po aq të qelqtë pas pëshpërimës së tretë dhe vetëm atëherë Gaspër Cara kishte parë gurin e përgjakur përbri... I përkulur mbi të vdekurin për një kohë të gjatë ishte përpjekur të kapte shprehjen e grimës së fundit të jetës, që, siç thuhej, mbetej e ngrirë në bebëzën e syrit. Por atje s' ishte tjetër veç moskuptimi i ftohtë e i pafund.

Tiranë, maj 1996

KOHA E PARASË

Nuk i shihja dot me sy librat. Ishte e kuptueshme që fill pas grindjes me Ilirin për punën e romanit, të mos i duroja dot jo vetëm ato, por shkrimin në përgjithësi, madje krejt alfabetin latin të gjuhës shqipe, sidomos shkronjat i dhe ë. Kjo e fundit më dukej si bar i keq që kishte mbirë gjithkund midis fjalëve, kurse tjetra, shkronja i, më acaronte, me sa duket, ngaqë me të fillonte emri i urryer i Ilirit. Që emri im niste me të njëjtën prapësi, këtë përpiqesha ta nxirrja nga mendja.

Kisha javë të tëra që nuk kisha lexuar asnjë radhë. Isha i sigurtë se pas dy vitesh, e shumta tri, nëse shkollat do të mbylleshin prapë si në kohën e luftës (kjo thashetheme hapej përherë bashkë me afrimin e shtatorit) do ta harroja shkrimin, kështu që do të shpëtoja njëherë e mirë nga ky nguc i keq.

Isha kureshtar të dija ç'bënte Iliri. S'flisnim me gojë, natyrisht, dhe me sa dukej, s'do të pajtoheshim kurrë,

kështu që vështirë se mund ta merrja vesh se ç'kishte bërë me pjesën e vet të romanit, domethënë me atë gjysmën e shkretë që i kishte ngelur në dorë pasi e kishim ndarë mizorisht veprën. E kishte hedhur në përrua, siç kisha bërë unë, apo e kishte djegur në zjarr?

Një pasdite, ndërsa vrisja mendjen si zakonisht cila nga dy hamendjet mund të kishte ndodhur, kërceva përpjetë si i trembur. E sikur të mos kishte ndodhur asnjëra? E sikur Iliri ta kishte ruajtur gjysmëromanin e vet dhe natën, tinëzisht, pabesisht ta lexonte në vetmi, pranë vatrës?

Tradhti më të rëndë s'mund të përfytyroja. Mezi e prita mëngjesin për të shkuar në shkollë e nga hetimi i fytyrës së tij diçka të kuptoja. Isha i sigurtë se nga sytë e njeriut mund të pikasej menjëherë nëse ai lexonte romane, qoftë dhe fshehurazi. Sytë e mi për shembull kishte javë që ishin ndryshuar. Sa herë që shikohesha në pasqyrë një dritë e mbrapshtë, me ca si prerje midis, sa vente shtohesh në to. Po të vazhdonte kështu isha i sigurtë se sytë do të më shtrembëroheshin. Megjithatë aq më bënte. Që nga koha kur, ashtu si gjithë djemtë e klasës, kisha nisur të kem kujdes për flokët, nuk çaja kryet për gjë tjetër.

Në mëngjes, në shkollë sapo pashë Ilirin u qetësova. Ai kishte në sy të njëjtën prapësi të ftohtë. S'lexon, thashë me vete. E natyrisht as shkruan. Rrinte i ngrysur në bankë më keq se unë dhe poshtë mollëzës së djathtë e kishte bërë ndërkaq një njollë me ngjyrën e shkrimit.

Ndjenja e keqe për të më ra aty për aty. Madje më

dukej se ajo po zëvendësohej me shpejtësi nga e kundërta e saj. Me sa dukej, koha kur hiqeshim të gëzuar, herë njëri, herë tjetri, për ta munduar shokun, kishte marrë fund. Tani nuk e fshihnim që ishim pikë e vrer të dy.

Ky kumt pajtimi u bë edhe më i qartë të nesërmen kur Iliri erdhi në shkollë me flokët fare të pakrehur. Ditën tjetër unë erdha me fytyrë të palarë. Kushedi sa do të vazhdonte kjo rënie, me siguri një ditë do të vinim të veshur me lecka si evgjitët, sikur mësuesja kujdestare të mos na mbante në klasë pas mësimit.

Fjalët e saj ishin pak a shumë këto: Ç'paskeni pësuar kështu ju të dy? Mos keni halle në familje? Mos vallë prindërit...

Ne nuk përgjigjeshim. Vështronim herë njëri-tjetrin, herë portretin e Skënderbeut varur në mur përbri vizatimit me ngjyra të skemës së qarkullimit të gjakut, e herë duart e saj me unaza.

Ajo foli sa foli pastaj u ngrit e zemëruar nga ndenjësja:

– Dëgjoni ju të dy, – tha, – po ju jap kohë gjer nesër. Nëse nuk vini mend, dhe më vini prapë nesër të veshur si rrogeçë, më mirë rrini në shtëpi. E morët vesh? Atje bëni ç'të doni, nxihuni me blozë po deshët, po këtu është shkollë dhe s'ju lejon kush. Dhe tani marsh...

Ne dolëm kokulur. Një copë udhë e bëmë pa folur. Së fundi Iliri e theu i pari heshtjen.

– Pse nuk ia the ti atë... hallin... që tha ajo.

– Ç'hall? – pyeta unë.

– Atë pra... hallin e prindërve.

Unë u mendova një grimë.

– Po ti pse nuk ia the?

– Më vinte rëndë.

– Edhe mua, – u përgjigja.

Ilirit i shpëtoi një ofshamë.

– Unë nuk i dua prindërit, – tha. – Sidomos nënën.

Po ti?

Një çast u hutova. Por e mblodha veten aty për aty.

– As unë, – u përgjigja.

Ai më vështroi pjerrtazi, ngaqë, siç dukej, zëri im iu duk jo fort i prerë.

– E pse? – pyeti pas pak.

Unë krova kokën që nisi të më hante. Në të vërtetë s'po e gjeja dot arsyen e acarimit, ndonëse isha i sigurtë se kishte një të tillë.

– Po ti pse nuk i do? – pyeta.

– Ma thuaj një herë ti, pastaj ta them dhe unë.

Në një rast tjetër dihej si do të përfundonte kjo kryeneçësi: Pse ti, pse unë, dhëmbëçatall, kokëdardhë, zëcamunxë, keqshkrues i prozës, pas së cilës vinte epilogu me grushta. Por mallëngjimi i pajtimit ishte kaq i fortë këtë herë, saqë s'më bënte zemra ta prishja paqen.

Sigurisht po përpiqesha të kujtoja arsyen e pezmatimit ndaj prindërve, gjersa më në fund m'u duk se e gjeta.

– S'i duroj dot, – thashë. – Sidomos në mëngjes kur, pasi ndezin zjarrin, dërdëllisin të dy rrotull vatrës. Të thoshin së paku ndonjë gjë për të qenë, – vazhdova,

– por nuk flasin veç për gjëra të mërzitshme, punë parash, na del, s’na del.

– Hm, – ia bëri Iliri. – Ata të mitë gjithashtu.

– Janë të padurueshëm, – thashë.

– Janë të poshtër, – tha Iliri.

Po bëja çmos të zemërohesha sa më fort. Në të vërtetë ditët e fundit kisha qenë i idhnuar me ta pikërisht për ato bisedat e mëngjesit. I dëgjoja me kokën e futur nën velenxë dhe shfryja me vete. Nuk ishin lodhur nga ato fjalë pa kuptim, për të folur për gjëra më të këndshme. Për të më gjetur një nuse për shembull.

Kohët e fundit më kishte shkuar mendja shpesh te nusja ime e ardhshme. E dija se ishte herët, megjithatë kisha dëgjuar se prindërit e mirë qysh herët e mendonin këtë punë. Ia vinin synë ndonjë vajze, madje bisedonin edhe me prindët e saj. Dhe pastaj ti e merrje vesh, dhe në pushim, në oborrin e shkollës ti e ndiqje me sy vajzën me kordele të kaltër në kokë, tek lozte me shoqet, pa i shkuar mendja se ishte ndërkaq nusja jote e ardhshme.

Nisa t’ia thoshja Ilirit këtë, por siç duket u ngatërrova aq keq, sa që ai, i pavëmendshëm siç ishte kujtoi se nëna ime do të martohej me burrë tjetër.

U fyeva shumë dhe këtë herë ndihej se puna po shkante me shpejtësi drejt grushteve, sikur Iliri të mos bënte një ndërhyrje të papritur.

– Dëgjo, – tha. – Mos të të vijë keq për nënën tënde, për atë punën e martesës me një burrë tjetër, sepse... /
sepse... nëna ime ka bërë një proçkë edhe më të ligë...

Nuk e pati të lehtë të ma hapte gjer në fund zemrën.

U mbyt në djersë, kafshoi thonjtë, gjersa më në fund e nxori: nëna e tij ishte me barrë. Kjo ishte dhe arsyeja që i urrente prindët. Sidomos atë...

S'dija ç't'i thoshja. Në të vërtetë kishte të drejtë. Aq më tepër që pak ditë përpara se të grindeshim për punën e romanit, kishim folur gjatë pikërisht për shtatzaninë e grave. Ne e dinim prej kohësh se ç'bënin natën në shtrat burri me gruan dhe si lindnin fëmijët. Megjithatë fryrja e barkut të gruas na e ngucte si rrallëgjësend përfytyrimin. Ishim të bindur se lëngu i burrit e frynte natë pas nate femrën, gjersa atje ngjizej foshnja.

Mirëpo ishte tjetër gjë ta bisedoje, e tjetër ta shihje nënën tënde me bark përpjetë. Më vinte vërtet keq për Ilirin dhe sinqerisht përpiqesha ta ndiqja hap pas hapi në tërbimin e tij kundërprindëror. Ai që gjer atëherë mburrej me të drejtë për gjellët e shijshme të nënës së vet, pa pikë turpi tha se nëna e tij s'dinte të gatuate dhe se kursente tëlynin. Pa e menduar fare thashë se edhe nëna ime më parë i bënte mirë byrekët, kurse tani petët i dilnin si shuall.

Janë të poshtër, tha Iliri. Unë shtova se ishin të mërzitshëm dhe ai tha diçka tjetër më të keqe. Të dy e ndjenim se nuk gjenim dot të sharat e përshtatshme. Thamë se ishin përtacë, të ngadaltë, të hollë dhe fytyrat iu nxinin. Ndërkaq e ndjenim se këto ishin cilësime që nuk na ngopnin. Në majë të gjuhës më vinin fjalë të hidhura që i kisha dëgjuar andej-këndej: horr, kurvar, bythec, karaputanë, por gjuha nuk më bindej për t'i shqiptuar. Kisha përshtypjen se edhe Iliri provonte të

njëjtin tundim. Më në fund, gati në një gojë na u duk se e gjetëm fjalën që duhej: të varfër.

Iliri e nxori atë fjalë me aq përçmim sa që fytyra iu shtrembërua nga neveria. Janë të varfër, tha për të dytën herë dhe kërcëlliti dhëmbët. Unë bëra të njëjtën gjë. Natyrisht që ishin pa asnjë vlerë gjersa ishin të varfër.

Ky zbulim na acaroi të dyve. Dhe sa më shumë që e mendonim aq më fort zemëroheshim.

Të poshtër, gati sa s'thirri Iliri. Donte të shtonte diçka po fjalët nuk i lidhte dot. Me sa kuptova donte të thoshte se mirë për vete ishin të varfër, po pse duhet të vuanim ne për shkak të tyre?

Ishte e qartë se kishin faj gjersa ishin të varfër. Përndryshe përse nuk ishin të varfër prindërit e Elianës, që e kishim në klasë?

Kujtimi i saj na pikoi të dyve në zemër. E ëmbël, bardhoshe dhe e shëndetshme, kishte nisur të tërhiqte mendimet tona qysh nga dita kur Iliri, pasi ishte ulur poshtë bankës për të marrë lapsin e rrëzuar, më kishte pëshpëritur ulu të shikosh, dhe unë pasi isha ulur gjithashtu, kisha parë një pjesë të zbuluar të kofshës së saj.

Eliana ishte vajza e doktor Hebës, kirurgut të shquar të qytetit. Shtëpia e tij e madhe, e rrethuar me kopsht të errët dhe mure të larta na kishte tërhequr përherë, por pas pamjes së kofshës së bardhë të Elianës na ngjante dyfish misterioze. Përpara gjumit, atëherë kur mendimet më mjegulloheshin, disa herë më ishte dukur se muri i errësuar nga drethkat dhe fustani i Elianës kishin një gjë të përbashkët, ngaqë të dy përpiqeshin të fshihnin atë

që ndodhte pas tyre.

Në të vërtetë, ajo ç'ka ndodhte në trupin e grave po më trazonte përherë e më fort, sidomos tani që shtatzaninë e kishim kaq pranë.

Te porta e shtëpisë së doktorit pllaka prej bakri, me shkronjat e gdhendura sipër: Dr. Uran Heba. Chirurrgynecolog zverdhte tronditshëm. Ishte fjala Gynecolog që na shkaktonte një fikje të turbullt. Ne e dinim tashmë se ajo fjalë kishte lidhje me pjesët më të fshehta të trupit të femrës bile doktor Heba na dukej herë si hyjni, herë si djall.

Ndërkaq kjo s'na pengonte të ëndërronim të ishim... fëmijët e tij. Ëndërrimi kishte qenë në krye i drojtur. Sikur Eliana të na ftonte për të ngrënë çokolata në ditëlindjen e saj. Pastaj unë mendova se më mirë do të ishte po të ishim kushurinjtë të saj, kështu që mund të hynim e të dilnim sa herë të donim në atë shtëpi, gjersa Iliri, me atë mënyrën e beftë të tij, tha se s'kishim pse t'i vinim kësaj pune rrotull, dhe se gjëja më e mirë do të ishte po të ishim djemtë e doktorit.

E përfytyruam nënën e saj bardhoshe me flokët e zeza krela-krela, që i dilnin nën kapelë, siç e kishim parë të vetmen herë në festën e shkollës, duke na përgatitur darkën dhe psherëtimë të dy. Por psherëtimja u bë më e thellë kur menduam se do të kishim motër Elianën, dhe ajo, pas darke, me këmishnatën plot dantella, para se të flinte do të thoshte natën e mirë baba, natën e mirë mama, natën e mirë vëllezërit e mi të dashur.

– Në shtëpinë tonë nuk thotë njeri natën e mirë, –

tha Iliri.

– As tek ne, – thashë unë.

– Kjo është gjysma e së keqes, – vazhdoi Iliri. – Unë dyshoj se nëna para se të flejë më mallkon.

– A thua?

– Po, po, më mallkon. Jam i sigurtë se thotë me vete: Fjetsh të madhen! Ose: Mos u gdhifsh!

Ndonëse s'më bënte zemra ta kundërshtoja, i thashë se nuk e besoja që puna të kishte shkuar kaq larg. Por ai ngulte këmbë. Qëkurse nëna e tij ishte shtatzënë çdo gjë kishte ndryshuar: ajo nuk e donte më Ilirin ngaqë e kishte mendjen te foshnja që kishte në bark.

Psherëtimë prapë dhe Iliri tha se të gjithë të varfrit mallkojnë.

Si për t'u qetësuar e çuam mendjen prapë te shtëpia e doktor Hebës, te zjarri në vatër, çokollatat dhe te dantellat e Elianës.

Iliri tha se në familjet e pasura edhe çunat flejnë me ca këmishë që quhen pizhama. E dija se ku donte të dilte... Të flinim të tre, midis dantellave, ne të dy, dhe në mes, motra e dashur Eliana.

Tani nuk e fshihnim më se donim me çdo kusht të bëheshim të pasur. Të shpëtonim nga shtëpitë tona të ftohta dhe nga ato nënat thatiçka që s'dinin veç të ankoheshin dhe të kursenin tëlynin. Dhe si të mos mjaftonte kjo shkonin e na bëheshin edhe me barrë.

– Ju të dy se ç'ju ka shkrepur prapë në kokë, – më tha një ditë Mama Belgjika. – Mos do të bëheni prapë shkrimtarë?

- Ptu, – ia bëra unë me neveri. – Kurrën e kurrës.
- Atëherë ç’keni?
- Asgjë s’kemi.
- Keni një gjë ju. Kuptohet nga sytë.

Këmbëngulës siç ishte Mama Belgjika ma nxori më në fund të fshehtë. Një copë herë më vështroi mendueshëm. Pastaj vuri gishtin te tëmthi:

– Ju jeni të marrë që të dy. Po a s’e dini ju që s’ka më pasanikë? S’e ditkeni ju këtë, a? Gjithë ditën në shkollë për këtë flitet.

U hutova krejt. Vërtet, si paskëshim harruar që pasanikët mallkoheshin kudo, sidomos në mbledhjet e pionierëve?

Ky mendim më shpoi si thikë. Ishim vërtet të mbrapshtë unë e Iliri. Kishim dashur të bëheshim shkrimtarë, kur shumica e shkrimtarëve kishin vdekur. Tani donim të bëheshim të pasur kur këta ishin përmbysur.

U desh veç një grimë që zjarri i vatrës te salloni i doktor Hebës, çokollatat, dantellat dhe era e mirë që vinte Eliana t’i merrte era. Por unë s’doja kurrsesi të ndahesha prej tyre.

– Prit, – i thashë, – të pasur s’ka vërtet. Po shtëpisë së doktor Hebës ç’i thua ti? Dhe Elianës që i vjen era sapun? A?

Nuk e prisja që Mama Belgjika të dorëzohej kaq shpejt. Nisi të kruante kokën, siç bënte përherë sa dëgjonte emrin e Elianës dhe kjo mjaftoi që unë ta vija përpara. I thashë se te shtëpia e gjyshit tim nga nëna,

babazotit, ndonëse kishte qenë i pasur dhe tokat ia kishin marrë, jeta vazhdonte prapë si më parë. Dhe hallë Xhemua, emta e tim eti vinte prapë tek ne si më parë, veshur me rroba të shtrenjta të zeza dhe, ngaqë ishte sqimatare i vinte ndohtë nga gjithçka, njëlloj si më parë.

Ndonëse Mama Belgjika iku i hutuar, dyshimi që më zgjuan fjalët e tij s' më ndahej. S' më durohej sa të takoja ndonjë nga ungjët e mi nga nëna, për ta pyetur si qëndronte puna me pasanikët.

2

Të dielën shkova te babazoti. Një copë herë u vërtita nëpër shtëpi dhe pashë që asgjë s' kishte ndryshuar. Po ato qilima të shtrenjtë dhe po ajo erë e mirë gjellësh. Shezlongu i gjyshit ishte si përherë në oborr dhe evgjitet në odajashtën e tyre dukeshin po aq të bindur si më parë.

Ungjin e vogël, atë që dukej më komunist se të tjerët e gjeta në dhomën e zjarrit. Në fillim më dëgjoi pa vëmendje, ngaqë ishte i përpirë nga pasqyra. Të gjithë e dinin se brengosej ngaqë po i rralloheshin flokët.

Më në fund pyetja ime iu duk tërheqëse. Madje më tha se një pyetje e tillë tregonte se më në fund po më vinin mendtë.

– Dëgjo, – tha pas pak. – Këto që shikon në këtë shtëpi, domethënë qilimat, enët e argjendta, evgjitet, janë të gjitha mbeturina të kapitalizmit. E ke dëgjuar këtë fjalë? E pra, të gjitha këto janë jashtë kohës. Arsyeja e kësaj jashtëkohësie, sipas tij, ishte e thjeshtë. Për

familjen e tyre shpjegohej ngaqë gjatë luftës kishte qenë e lidhur me komunistët. Për shtëpinë e doktor Hebës, ngaqë ai ishte kirurgu më i shquar i qytetit dhe, veç kësaj, kohët e fundit, kishte rrezikuar kokën duke mjekuar qindra komunistë grekë në kufirin greko-shqiptar.

Ndërsa fliste i ishte afruar prapë pasqyrës, duke lëvizur kryet sa djathtas majtas për të parë, siç duket, vendet ku flokët i qenë rralluar.

Pyetja ime se a mund të bëhej njeriu i pasur tani i shkaktoi një të qeshur bubulluese.

– Kujtova se ishe mençuruar sado pak, – më tha. – Po ti paske mbetur trangull e kaluar trangullit. Të thashë një herë se pasanikët janë krejtësisht jashtë kohe. E more vesh? Jashtë kohe.

Për habinë time, kur ia thashë Ilirit këto fjalë, në vend të ligështohej u ndez më keq. I pëlqente shumë të ishim pasanikë, po i pëlqente edhe më fort të ishim jashtë kohe.

Mua gjithashtu kjo gjë nisi të më dukej një mrekulli. Iliri ishte si ndër ethe. Sa më shumë që i rritej barku nënës së tij, aq më me ngut i punonte mendja për të bërë diçka.

Një ditë erdhi me një tufë lugësh e pirunjsh. I mora fshehtazi në shtëpi, më tha. Janë të argjendta.

Nuk ishte vështirë që në shtëpinë tonë të madhe të gjeje një skutë për të fshehur sendet. Kjo ishte bërthama e thesarit tonë të ardhshëm, ndaj dhe vendfshehjen e tij e ndërruam disa herë: nga trenjtë e pullazit në qilarët e errët.

Tani është radha jote të marrësh diçka në shtëpi,

më tha Iliri. E kisha menduar dhe vetë, por nuk po e gjeja dot se çfarë. I kisha treguar Ilirit se në kohën e luftës, gjatë një bastisjeje në shtëpi një gjerman kishte vjedhur një parfum dhe një vargor floriri të nënës. Atëherë ç'pret, më tha ai. Vjen gjermani nga fundi i botës dhe merr ç'të dojë, kurse ti në shtëpinë tënde je e s'po guxon.

Kur herën tjetër erdhi me një palë të brendshme mëndafshi të nënës dhe dy kartmonedha të reja, e pashë se s'kisha nga t'ia mbaja. E hapa arkën e nënës dhe pastaj atë të gjyshes, atë që e thërrisnim sënduk dhe mora ç'munda: ca riza të qëndisura, një korse, një mbajtëse pudre dhe një shuk penjësh ngjyra-ngjyra. Ditën tjetër Iliri solli një palë mbathje të gjata të babait si dhe një libër lutjesh.

Thesari sa vente rritej por ne s'ishim të qetë. Ç'do të bënim me to?

Kur në mësimin e gjeografisë mësuesi tha se Shqipëria kishte vetëm një ishull, atë të Sazanit, ne u vështruam në sy djallëzisht. Të dyve na kishte shkuar mendja për ndonjë ishull piratësh ku mund të fshihej thesari, por tani s'ishim më të vegjël që të besonim përralla të tilla.

Ngaqë mendja na punonte për tjetër gjë, në mësimin po shkonim prapë keq e më keq. Të gjithë na shikonin me keqardhje, po neve aq na bënte. Neve na dukej se të tjerët ishin për të ardhur keq.

Një ditë, pasi kishim bërë në mësim shkrirjen e metaleve Mama Belgjika më tha në një mënyrë disi

misterioze: unë e provova shkrirjen e plumbit në shtëpi.

Desha t'i them, më çan kryet me gjithë shkrirjen e plumbit tënd, por ai vazhdoi të pëshpëriste në po atë mënyrë joshëse. Ajo që po më thoshte po më linte me gojë hapët. Ai paskësh në shtëpi ca arka me shkronja plumbi, me të cilat ilegalët shtypnin trakte gjatë luftës. Plumbi, ashtu siç e kishte shpjeguar mësuesi shkrinte fare lehtë. Ai vetë e kishte provuar një ditë më parë. Kishte hedhur sipër plumbit një pesëlekëshe dhe pesëlekëshja kishte dalë për bukuri. Ne që donim të bëheshim të pasur...

Kaq kishte mjaftuar që mendja ime të ndizej flakë. Vrapova te Iliri dhe ai, ashtu siç e prisja në kësi rastesh, bëri veprime të paparashikuara. Në fillim më dëgjoi si i mpirë, thua se ajo që po i tregoja s'po i bënte asnjë përshtypje, por pikërisht kur po bëhesha gati t'i thoshja : po ti na i paske patur profka gjithë ato që kemi thënë për pasurinë dhe doktor Hebën dhe dantellat e pizhameve tona përbri Elianës së bukur etj., etj., ai ia dha një ulërimë të frikshme.

Ajo çka ndodhi fill pas vikamës së tij ishte tepër e vështirë për t'u kujtuar më pas. Ca pjesë të ngjarjes ishin të ngrira, si mpirja e Ilirit, kurse të tjerat rridhnin tërbueshëm. Me shpejtësi të pabesueshme ishim gjendur përpara shtëpisë së Mama Belgjikës. Trokitjet te porta, hutimi i Mama Belgjikës, përgjumja e rëndë, ngjyrë hiri e gjedheve prej plumbi, heshtja jonë (Iliri më tha më pas se ishte trembur prej atij plumbi si prej një të vdekuri, fytyrën e të cilit e kishte parë një grimë, te një

kushuri i vet në lagjen Gjobek), marrja e gojës, pastaj zgjidhja e saj për të nxjerrë fjalë pa kuptim; të gjitha këto ndodhën edhe shpejt edhe ngadalshëm.

Mbasdite, nën shiun e imët, me xhepat e setrave tona të mbushura me plumb po ktheheshim në shtëpi. Në krye shkuam te Iliri, pastaj te unë. Në dhomën e madhe gjyshja me hallë Xhemon po dremitnin pranë tejqyrës së lëshuar mbi nim. Ne i nxirrnim herë pas here gjedhet dhe i hetonim me habi. Ishin të holla, të gjata dhe secila, në majën e trupshit të vet kishte të gdhendur një shkronjë të vockël. Një shkronjëz të fjetur, të vdekur me siguri qyshkur.

Iliri e ngjeu njëren me ngjyrën e shkrimit dhe e nguli mbi fletoren time të arithmetikës. Atje, si e dalë nga kaosi u duk shkronja r. Pastaj të njëjtën gjë e bëra unë. Pastaj prapë ai.

Të mahnitur shikonim shkronjat e pazakonshme, ato që ishim mësuar t'i shihnim vetëm në libra, dhe nuk u besonim syve. Duart e Ilirit filluan të dridheshin. Të miat gjithashtu. Të dy po kërkonim të sajnim emrat tanë, por ishte e vështirë. Iliri arriti më në fund të shkruante emrin e vet Ilyrr. Emri im, s'di sepse doli me një w. Iliri merrte frymë me shpejtësi. Ishte i verdhë në fytyrë dhe unë e dija se kur ai zverdhej për diçka unë bëhesha edhe më keq.

Më në fund ai tha mjaft dhe vetëm pasi e ndërpreme atë gjë, ne e kuptuam se ajo ishte e rrezikshme dhe e padurueshme ngaqë na kujtonte romanin që kishim nisur bashkërisht dikur.

S'e kishim zënë në gojë asnjëherë pas pajtimit, ndaj kujtimi i tij na ra si goditje në lukth. E humbëm toruan fare, madje një grimë m'u duk se Ilirit po i dridheshin supet nga ngashërimi. Edhe pak dhe me siguri do t'ia plaste vajit. Por Iliri, sipas zakonit të tij bëri papritur të kundërtën. Ia dha një klithme gëzimi dhe supet e tij të holla, që ishin bërë gati për tjetër gjë, pa pikë turpi po i shërbenin të kundërtës.

– Të kujtohet kur donim të bëheshim shkrimtarë? Ha, ha, ha. Ç'gomerë që ishim, he?

Bëra, ç'bëra nisa të shqyhem gazit edhe unë, aq sa gjyshja me hallë Xhemon u përmendën.

– Ç'patët more lugetër? – tha gjyshja. Hallë Xhemua vështronte gjithë pikëllim.

– Ç'i nget, – tha pas pak. – Të vegjël janë, le të qeshin. Nuk thua shyqyr që s'kanë halle.

Ato nisën prapë të flisnin me zë të ulët, me siguri për hallin e hallë Xhemos. Unë e dija atë hall, madje ia kisha treguar dhe Ilirit. Dy javë më parë, hallë Xhemua i kishte dërguar letër kryetarit të qeverisë, Enver Hoxhës, për t'iu lutur që racionin e bukës që i përkiste me triska t'ia jepnin në trajtë mielli. Ty të kemi nga lagja, i kishte shkruar, dhe me siguri e ke dëgjuar nga jot ëmë e nga motrat e tua, se unë kam gjashtëdhjetë vjet që e gatuaj bukën e gjellën vetë, ngaqë jam merake dhe më mirë vdes se të ha bukën e të tjerëve. Ndaj, të keqen hallë Xhemua, jep një urdhër të ma bëjnë këtë se sot jam e nesër s'jam në këtë botë.

Kështu i kishte shkruar dhe tani, ndërsa priste

përgjigjen vinte për të kaluar bashkë me time gjyshe orët e ankthit.

– E marrë është hallë Xhemua? – pyeti me pëshpërimë Iliri, por unë u mvrejta aq shumë, sa që ai shpejtoi ta ndreqte proçkën e tij, duke thënë se nuk e kishte thënë me të keq, madje mendonte se më e marrë ishte nëna e tij që ishte shtatzënë dhe pa dyshim ne të dy që kishim dashur të bëheshim shkrimtarë.

Nisëm prapë të mahiteshim me dëshirën e dikurshme dhe bekonim fatin që pasi na kishte mbrojtur nga një paudhësi, tani na kishte shtyrë drejt pasurisë.

Gjyshja me hallë Xhemon kishin nisur prapë të dremitnin dhe sytë e Ilirit bënin ç'bënin shikonin në mënyrë tinëzare nga xhezvja e kafesë. Mua gjithashtu s'më durohej sa të provonim shkrirjen e plumbit. Iu afrova ngadalë, e mora xhezvenë dhe vrapuam të dy në dhomën e zjarrit përbri. Vatra për fat ishte ndezur dhe nëna kishte zbritur poshtë në oborr.

Hodhëm një grusht plumbi në xhezve, e vumë mbi zjarr dhe me gjak të ngrirë pritëm ç'do të ndodhte.

Xhezvja lëshoi ca kërcitje të çuditshme, një çast besuam se do të shpërthente, por ajo që ndodhi ishte më tronditëse se një shpërthim. Më parë se ç'e prisnim mrekullia po kryhej mu në sytë tanë. Pllakat e holla të plumbit nisën të epohen njëra pas tjetrës, pastaj të thyhen, si njerëzit që iu këputen gjunjët prej lëngatës. Ne s'po u besonim syvë. Plumbi po shkrihej, po dorëzohej dhe pllakëzat po binin mbi njëra-tjetrën pikëllueshëm.

Hapat e nënës sime nëpër shkallë na detyruan të tërhiqnim xhezven. Shtriga e dreqit, murmurita unë, dhe Iliri tha të njëjtën gjë. Të gjitha të sharat që kishim thënë për nënën e tij i përsëritëm për time më. Ndërkaq s' dinim si ta fshihnim xhezven. Iliri e futi nën setër dhe ndonëse iu zgurdulluan sytë nga djegia e saj, e duroi.

Zbritëm turravrap shkallëve dhe veç kur dolëm në rrugë Iliri e nxori. Njerëzit shqyenin sytë tek na shikonin që rendnim si të marrët me xhezvenë e kafesë në duar.

Në shtëpinë e Ilirit prushana ishte plot me kongjij. Duke dihatur e vumë xhezven mbi të. Pllakat prej plumbi që ishin të ngurosura, ngaqë ishin ftohur, nisën prapë të zgjohen nga dremitja.

Mrekullia vazhdonte. Pllakat po shkrinin. Humbnin në fillim shenjzat që kishin në majë të trupthit të tyre: ato a-të, b-të, dhe x-et penguese, ato që, me sa dukej, ishin si shpirti i tyre i keq, dhe plumbi i çliruar tani prej detyrimit të tij, po shndërrohej në një masë veshulllore të hirtë, i gatshëm për jetën e tij të re. Domethënë për t'u kthyer në para.

3

– Ç'paske kështu në duar? – i tha mësuesja kujdestare Ilirit, gjatë kontrollit të thonjve. Po ti? – m'u kthye mua. Ti paske të njëjtat shenja. Ku qenkeni djegur kështu?

Ilirit në krye iu mor goja, pastaj tha se ishte djegur pakëz ngaqë kishte ndihmuar nënën meqenëse ishte

shtatzënë. Unë dhashë pak a shumë të njëjtën përgjigje dhe mësuesja ngriti supet e habitur. Dy vajzat në bankën përmbri seç i pëshpëritën njëra-tjetrës, pastaj kafshuan gishtat. Ishte hera e parë që në klasën tonë përmendej fjala shtatzënë, madje dy herë rresht.

Mama Belgjika që e dinte të fshehtën na shkeli syrin nga banka përmbri.

– E, si shkon fabrikimi i parave? – na pyeti në pushim. – Metalurgjia sovjetike po arrin suksese të papara, eh?

Ne i përsëritëm kërcënimet tona në rast se hapte gojën dhe ai, si i zot i plumbit, na kujtoi premtimin për ndarjen e fitimit.

Në të vërtetë me mundime të mëdha kishim arritur të bënim disa pesëlekëshe, prej të cilave dy ishin pak a shumë të ngjashme me origjinalin. Të tjerat ose ishin tepër të rënda, ose me trashësi të ndryshueshme.

Si makinë prodhimi përdornim tani për tani mbyllësen e një shisheje që kishte përmasën e pesëlekëshes. E vinim monedhën e vërtetë në fund të saj, derdhnim plumbin e shkrirë sipër, pastaj sipër plumbit të shkrirë vinim një tjetër pesëlekëshe. Meqenëse shenjat e parasë dilnin së prapthi, si gjedhe detyroheshim të përdornim këto të fundit, domethënë pesëlekëshet e bëra prej nesh, çka e vështirësonte gjithçka.

Shenjat e djegies ishin një pengesë tjetër e papritur. Për t'i shmangur menduam të përdornim dorashka. Iliri gjeti një palë të nënës, të zeza prej lëkure, kurse unë, pasi e ktheva kryeposhtë arkën e gjyshes, gjeta më në

fund ca doreza të bardha me dantella në fund, nga ato që mbanin nusët ditën e dasmës.

Mama Belgjika, kureshtar siç ishte, ngulte këmbë në mos të merrte pjesë në shkrije, së paku të sodiste. Por ne ishim të vendosur ta ruanim të fshehtë.

Nxorëm dy monedha të tjera, më të mira se të parat, por ndodhi diçka që na e këputi gjithçka në mes: hallë Xhemua, shoqja më e ngushtë e gjyshes u shpall dekadente.

E ndjeva sapo hyra në dhomën e madhe. Rrinin të dyja në nim pranë dritares, por ndryshe nga zakonisht fytyra e hallë Xhemos kishte një bardhësi të veçantë. Fyerja dhe sedra e plagosur, që ua njihja aq mirë të dyjave, dukeshin që larg. Por përveç tyre kishte diçka të re, krejtësisht të panjohur.

Sytë më shkuan te tejqyra. Nga mënyra si e linin mbi nim arrija të kapja nganjëherë atë çka i mërzhiste. Kur gjyshja e përcillte shoqen e saj gjer te kreu i shkallëve, vrapoja të merrja tejqyrën, me një shpresë të marrë se mund të gjeja në thjerrëzat e saj gjurmët e asaj që kishin parë sytë e tyre të vjetër. Besoja se një ditë do të arrija të shihja atje vjetërimin e botës, ndoshta vetë vdekjen.

Dita dukej e përshtatshme për një gjë të tillë. Kishin vështruar me siguri malet, qiellin dhe pastaj varrezën e Vasilikoit. Ishin aq të humbura të dyja, sa që nuk prita çastin e përcjelljes, por pasi iu afrova qetazi, e mora tejqyrën dhe e vura në sy. S'gjeta ndonjë gjurmë të asaj çka prisja. Ishte vetëm një zbrazëti e ngjashme me bardhësinë e fytyrës të hallë Xhemos, e ftohtë, gjithsesi

e panjohur.

E lashë tejqyrën dhe shkova të pyes nënën, që po kruante me rrjetë metalike drurin e shkallëve. Mos i thuaj kujt, tha ajo, hallë Xhemua nuk i ka punët mirë me qeverinë.

Shpjegimi i nënës, si përherë nuk ishte fort i qartë. Hallë Xhemua paskësh marrë përgjigje për letrën dërguar Enver Hoxhës. Përgjigjja ishte e hidhur. Plaka mund të shpallej reaksionare.

Në drekë im atë nxinte si korb. Më kot u përpoqa të kap ndonjë pëshpërimë midis tij dhe nënës. Gjyshja as që zbriti për të ngrënë drekë.

Mbasdite erdhi një nga ungjët e mi komunistë. Nxinte dhe ai, por me një të nxirë tjetër nga ajo e babait. Unë s' mendoja dot asgjë, madje as monedhat.

Im ungj, pasi murmuriti me vete dhe i tha nënës se nuk donte kafe, u ngrit të ikte. Më bëri një shenjë ta përcillja gjer te porta dhe atje më tha:

– Ti e di se hallë Xhemua mund të futet në burg?

Mbeta me gojë hapur ngaqë nuk e prisja që puna mund të kishte shkuar aq larg. Ungji më tha se kishte ardhur pikërisht për këtë, por s' kishte asnjë dëshirë të fliste me tim atë, as me atë mikroborgjezen motrën e vet, domethënë nënën time. Ai shtoi pastaj se parapëlqente të fliste me mua, ngaqë unë isha brez i ri, pionier i ardhshëm, pra shpresë e këtij vendi.

Prej tij e mora vesh saktësisht atë që kishte ndodhur: hallë Xhemua e kishte marrë përgjigjen e vet prej Komitetit të Partisë. Dëshira e saj për të gatuar bukën veç të tjerëve ishte cilësuar si shprehje tipike e

individualizmit borgjez. Hallë Xhemua është krejtësisht jashtë kohës, vazhdoi ungji. Pastaj duke e ulur zërin shtoi: ajo me siguri është dekadente.

6 Ndonëse fjala e fundit tingëllonte më kërcënuese, mua më mbeti mendja te shprehja jashtë kohe. Si kishte mundur vallë hallë Xhemua të dilte jashtë kohës? Mundohesha ta përfytyroja se si kishte fluturuar një ditë lart, me ato petkat e saj të zeza, gjersa kishte dalë matanë. Ishte një pamje që e kisha parë veç në ëndërr dhe tani dyshoja se hallë Xhemua e kishte bërë atë kapërcim duke shfrytëzuar ndonjë ëndërr: të sajën ose të dikujt tjetër.

Është mirë që hallë Xhemon të mos e pranoni më në shtëpi, tha ungji para se të ndaheshim. I thuaj asaj fyçkës, sime motre, t'ia shpjegojë gjyshes tënde trumykur këto që të thashë.

Unë vrapova drejt e te Iliri. Ia thashë ç'kisha dëgjuar dhe ai nisi të kafshonte gishtat. Ishte i sigurtë se kishte ndonjë hulli nëntokësore që të nxirrte jashtë kohës, por plakat si hallë Xhemua ishin aq kryeneçe saqë copë-copë t'ua bëje mishin s'e nxirrnin të fshehtë.

4

Po afronin votimet. Gjithë ato ditë në shkollë pas mbarimit të mësimit bëheshin mbledhje edukimi. Turi ishte zgjedhur prapë sekretar rinie dhe në çdo mbledhje nuk harronte kurrë të fajsonte paraardhësin e tij, Agim Ciun, për zbutje të luftës së klasave. Merrej me mend

se nëpunësit i kishin hequr prapë borsalinat, duke i zëvendësuar me kasketa, madje në kasketën e zotit Jorgaq dalloheshin që larg dy njolla vaji.

Në disa nga mbledhjet merrnin pjesë edhe pionierët, madje edhe ne, që bëheshim gati për t'u bërë pionierë. Turi disa herë kishte bërë thirrje që në rast se shihnim në shtëpitë tona gjëra të dyshimta ose dëgjonim fjalë kundra shtetit të lajmëronim menjëherë.

Të dy me Ilirin dëgjuam të hutuar britmat e Turit. Ndërsa lavdëronte një nxënës të së shtatës A, që tha se gjyshja e tij lutej çdo natë përpara një ikone të Krishtit, Iliri më pëshpëriti se a duhej të thoshte që nëna e tij ishte shtatzënë, domethënë që, në kohën kur punonjësit e mbarë vendit në prag të votimeve ishin të mobilizuar, etj., etj., prindërit e tij bënë turpe.

Ngrita supet ngaqë s'dija ç'të thoshja, kurse me vete mendoja: sa mirë që s'po kujtohej për hallë Xhemon, që vinte të pinte kafe me gjyshen.

– Dëgjo, – më pëshpëriti pas pak Iliri. – Ato pesëlekëshet e rreme që po bëjmë ne mos janë një punë... dekadente?

– S'e besoj, – thashë me një fije zëri, ndërsa isha i bindur për të kundërtën.

Fytyra e hallë Xhemos e sidomos zbrazëtia e bardhë e tejqyrës më vinin përherë e më shpesh ndër mend. Klithmat e Turit sa vente bëheshin më të mprehta. Votat tona plumb për armikun, thirri ai.

Iliri m'i nguli sytë gjithë djallëzi.

– Plumb, he, he, – murmuriti.

– Shët, mbylle atë të shkretë gojë.

Pas mbledhjes, për çudi, s'kisha dëshirë të flisnim për pesëlekëshet. Iliri gjithashtu. Veç kur pa fjalën plumb në një nga afishet e votimeve u ngërdhesh prapë si në mbledhje.

Si zakonisht e lamë të takoheshim mbasdite. Por pa atë dehjen e mëparshme.

Kur hyra në shtëpi dëgjova një gërvimë të mbytur, të pazakonshme. Shqeva sytë kur pashë se nëna kishte nxjerrë mokrën dhe po bluante në të. Kishte vite që s'e kisha parë mokrën në punë. Një copë herë ndoqa me sy vërtitjen e rrotullames së sipërme si dhe miellin e bardhë që dilte anash. Nëna, duke ngulçuar lehtë vazhdonte ta vërtiste rrotullamën e gurtë me anë të shkopit, njëri skaj i të cilit ishte ngecur në një vrimë të saj, e tjetri, lart në nënshkallë.

– Dëgjo, – më tha kur më vuri re. – Mos i thuaj kujt për mokrën, more vesh?

– Pse, mama?

Shpjegimi i saj ishte mëse i habitshëm. Po bluante miell për hallë Xhemon. Për shkakun e thjeshtë se në shtëpinë e saj nuk e përdornin dot mokrën ngaqë nipi i saj komunist i kishte kërcënuar se do t'i kallzonte.

Dalëngadalë e mora vesh si qëndronte puna. Pas përgjigjes së letrës, ndonëse ishte shpallur dekadente hallë Xhemua, kryeneçe siç ishte, nuk pranonte të hante bukën e përgjithshme. Ndaj për të mos vdekur urie kishte sjellë tek ne një trastë grurë për ta bluar.

Nëna e kapi shkopin dhe duke i mëshuar shpatullave nisi ta vërtiste prapë mokrën.

Në shkollë na kishin thënë se kështu e bluanin njerëzit drithin dikur, një mijë, ndoshta dy mijë vjet më parë. Dhe ja, vegla e moçme prej guri ishte nxjerrë prapë nga zgafella. Për të ushqyer plakën kryeneçe që kishte dalë jashtë kohës...

Zhurma e mokrës ishte gjumëndjellëse. Bluante, bluante pa pushim miell për njeriun që donte të ishte i vetmuar. E shihja si binte mielli anëve, i hollë, i paktë, aq i lehtë saqë dukej se mund të fluturonte e të përzihej me qiellin. Ja pra, ky ishte mielli i jashtëzakonshëm.

Ngadalshëm nisa të ngjis shkallët. Kishte vërtet anicirë hallë Xhemua, apo hiqej ashtu për të përlijtur veçimin e saj nga bota?

Ne gjithashtu, unë dhe Iliri, kishim diçka veç: pesëlekëshet prej plumbi. I kishim bërë vetë, ndryshe nga paratë e shtetit, me plumb të shkrirë...

Një drithërimë si ajo që kisha ndjerë gjatë mbledhjes, më kapi përsëri. I mpirë siç isha shtyva derën e dhomës së madhe. Ishin të dyja atje, gjyshja dhe hallë Xhemua, me kryet që iu vareshin anash, siç ndodhte përherë pasi i mbaronin bisedat. Kupat e kafesë si dhe tejqyra ishin lënë mbi nim.

I vështrova një copë herë tek dremnitnin. Isha i bindur se një ditë, kur vërtet nuk do të kishin ç't'i thoshnin më njëra-tjetrës do të mbeteshin ashtu mbi nim, duke pritur

arkëmortin për t'i çuar në Vasilikua.

E mora tejqyrën, dhe pasi e drejtova nga malet, ku nuk ndodhte kurrë asgjë, pastaj nga qielli, ku ndodhnin veç gjëra pa kuptim, e lëviza tubin e gjatë sipër pullazeve dhe tymtarëve gjersa në të u shfaq, në fillim kështjella e pastaj burgu i lartë mu në mes të saj. Flamuri me shkabën e zezë dykrerëshe, valëvitej sipër tij.

Çdo gjë në botë mund ta përfytyroja, veç hallë Xhemon në burg, siç kishte thënë im ungj, kurrsesi.

Gjyshja psherëtiu në gjumë, pastaj hallë Xhemua u përmend dhe tha çfarë?

Asgjë, u përgjigj gjyshja dhe koka iu var përsëri.

Asgjë, thashë me vete, dhe duke u përpjekur të mos bëj zhurmë dola nga dhoma. Asgjë, askund, gjithkund. Fjalë të habitshme, të ngjashme me miellin që bluante mokra mijëvjeçare.

5

Ne na arrestuan dy ditë përpara votimeve.

Ndërsa ato ditë në shkollë vinin gjithfarë tipash nga Komiteti i Partisë, nga Komisioni i Votimeve, nga Rinia apo Fronti, dy policët, që kaluan mespërmes oborrit, për të shkuar në drejtori, tërhoqën vëmendjen. Ishte hera e parë që në shkollë vinin policë.

Po mbaronte pushimi i madh. Ne u futëm në klasë dhe unë ndjeva prapë një zbrazëti në lukth.

Kur dera e klasës trokiti dhe te pragu u duk drejtori,

i shoqëruar nga Turi dhe pas tyre dy policët, mësuesi i gjeografisë, zoti Nasto, që ishte krejt i prerë në fytyrë, u mbajt pas tryezës për të mos rënë.

Drejtori me sytë e egërsuar i hodhi një sy klasës, pastaj shqiptoi dy emra: timin dhe të Ilirit.

Në klasë hutimi ishte i plotë. Askush nuk kuptonte asgjë, vetëm Turi, në çastin që ne të dy po dilnim kokulur pas policëve, me zë të ngjirur shkrofëti: sabotues!

Më pas e morëm vesh me hollësi ç'kishte ndodhur pas daljes sonë nga dera. Shumica e nxënësve ishin të ngrirë. Vetë mësuesi, zoti Nasto, e kishte humbur krejt. Fliste fjalë pa kuptim, buzëqeshte kot së koti dhe sytë i ndritnin nga mallëngjimi. Pastaj, siç dukej, kishte ardhur në vete. I kishte ardhur turp, siç dukej, nga ngazëllimi që s'ishte arrestuar ai vetë, siç kishte kujtuar, por dy vocrrakë, dhe kishte zënë fytyrën me duar. Madje dytri herë kishte murmuritur turp!. Ishte pikërisht ajo fjalë turp! që e kishte marrë më qafë dy muaj më pas. E kishin marrë në pyetje ditë të tëra për të dhënë shpjegime për të, ishte përpjekur më kot të bishtnonte, duke këmbëngulur se e kishte thënë atë fjalë për ne, domethënë që në kohën kur gjithë populli bëhej gati për votime, ne, nxënësit e tij, e ardhmja e vendit, lulet e jetës, o, sa turp, merreshim me punë të ndyta. Pastaj kur pyetjet kishin vazhduar, aty nga mesnata kishte pohuar se i kishte ardhur turp gjithashtu për veten që... ndoshta... s'e kishte kryer aq mirë... punën edukuese... dhe... dhe... që... ishte gëzuar... që i arrestuari... s'kishte qenë ai vetë... por... dy... fëmijë... Ky pohim i fundit e

kishte rrëzuar përfundimisht. I vënë nën breshëritë e pyetjeve: përse kishe frikë nga arrestimi, ç'fshihje në ndërgjegje etj., etj., aty ndaj të gdhirë ishte dorëzuar krejt. Kishte pohuar se dëgjonte radio Londrën në gjuhën shqipe dhe se nuk e donte pushtetin popullor.

Historia e zotit Nasto kishte ndodhur më pas, në pranverë. Atë orë të paharrueshme të arrestimit tonë, në fillim klasa e pastaj gjithë shkolla u mbush me fjalë dhe hamendje nga më të pabesueshmet. Thoshin se kishim shkruar parrulla në mure kundër votimeve, se deshëm të digjnim shkollën, madje dyshohej se kishim dashur të mbysnim nënën e Ilirit.

Ne të dy ndërkaq, kryeulur, duke u kalamendur ecnim pas policëve dhe nuk mendonim asgjë. Na futën në një portë, në të dy anët e së cilës ishin dy roje të armatosur, pastaj duke treguar dy skaje të oborrit të shkretë na bërtitën: ti, atje. Ti tjetri, atje.

Qëndruam kështu të veçuar orë të tëra. Ishte ftohtë. Përmes oborrit kalonin herë pas here policë. Ishte një derë e brendshme që kërciste vazhdimisht. Një derë tjetër, e brejtur vende-vende nuk hapej asnjëherë. Një tjetër, me kllapa hekuri ishte kundruall saj. Që brenda dëgjohej një tringëllimë telefoni.

Aty nga dreka nga porta e madhe hynë një grumbull policësh me një njeri të lidhur me pranga. E lanë një copë herë në mes të oborrit, pastaj dikush hapi me çelës një nga dyert, për ta shtyrë njeriun brenda.

Që nga këndi ku isha nuk e shikoja dot Ilirin. Digjesha nga dëshira të më linin t'i flisja qoftë dhe një grimë. Ose së paku t'i bëja një shenjë.

Isha i sigurtë se edhe ai po torturohej të gjente shkakun përse ishim këtu. Ku nuk më shkonte mendja. Te një pulë që e kishim vrarë me llastika të dy me Ilirin në kopshtin e Nazos, te mokra që bluante grurë për hallë Xhemon, te hallë Xhemua vetë, pastaj te një vrimë që kishim hapur në murin e nevojtores së vajzave për t'i parë kur bënin pipinë, së fundi te një prezervativ që Iliri ia kishte vjedhur babait dhe që ishim përpjekur t'ia shisnim evgjitëve, në kohën kur na kaplloi etja për t'u pasuruar.

Kjo e fundit m'u duk më e besueshmja. Me siguri evgjitët na kishin kallëzuar dhe qysh tani e përfytyroja zërin e mprehtë të Turit tek na fshikullonte para gjithë shkollës: në kohën që populli shkon në votime këta dekadentë merren me shitje sendesh të turpshme.

Isha i bindur se ky ishte shkak. Sa për pesëlekëshet prej plumbi më shkoi një herë mendja, por ato m'u dukën qesharake për një krusmë kaq të madhe.

Në oborr sa vente bëhej më ftohtë. Erdhi ora e drekës dhe kaloi. Askush nuk po kujtohej për ne. Policët venin e vinin duke u shtirë sikur nuk na vinin re. Vetëm një herë, dy prej tyre më vështruan gjithë kureshtje, pastaj tundën kryet si ata që mbeten gojëhapur nga diçka.

Mbasdite vonë erdhi një polic dhe gjithë përçmim më tha: eja me mua.

Më futën në një kthinë, në fund të së cilës, pas një tryeze rrinin dy civilë të ngrysur. Mbi tryezë pashë çantat

tona të shkollës, të zbrazura tashmë. Fletoret, shishet e ngjyrës, penat, librat, ca pulla poste, llastikat për të vrarë zogjtë, dhe, o tmerr, prezervativi i babait të Ilirit ishin vënë rresht përbri çantave. Tyryfyl, thoshja me vete për Ilirin, dhe sado që përpiqesha t'i hiqja sytë nga prezervativi, ato më venin pikërisht atje.

Një nga civilët, si të ma kishte kuptuar ç'kisha në mendje, e tregoi me dorë prezervativin:

– Paskeni marrë masat që të mos i lini gratë e lagjes me barrë? E? – tha gjithë shpoti. – Kështu more birbo, kështu more pusht?

Veshët më ishin skuqur nga turpi dhe doja t'i thoshja se në të vërtetë as që na kishte shkuar mendja për kësi gjërash, kur ai befas më ra me shpullë turinjve.

– Horr, përgjigju, ku i keni fshehur paratë?

Sytë më lëshuan xixa, ndërsa ai vazhdonte të klithte. Më quajti kurvar, falsifikator, sabotues dhe donzhuan torollak. Pastaj prapë ulëriti: – Paratë, po të them, ku i keni fshehur paratë fallco?

Nuk di ç'belbëzova gjersa ai më futi një shpullë të dytë.

– S' dashke të flasësh, ë? Mirë, do ta shohim nesër, more pusht. Rraseni në qeli.

Një nga policët më kapi nga qafëza e palltos për të më nxjerrë jashtë. Pa më lëshuar, me dorën tjetër qiti një tufë çelësash, dhe vetëm atëherë e pashë se ndodhesha përpara derës me kllapa hekuri. Bërtita, desha t'ia kafshoja dorën, por ai më shtyu vrazhdësisht brenda.

M'u desh njëfarë kohe gjersa e kuptova se në

kthinën gjysmë të errët kishte të burgosur të tjerë. Madje, njëri syresh, ai që e kisha parë në mëngjes, i kishte ende prangat.

– Mos u tremb, – tha një zë përbri meje. M’u duk se deshi të shtonte diçka tjetër, por një copë herë kolla nuk e la. Kur më foli prapë, zëri i kishte ndryshuar krejt, thua se gjatë kollitjes dikush ia kishte ndërruar fytyrën. – Zerë vend këtu. Po ti qenke fare i vogël. Ç’paske bërë, o qyq?

– Asgjë, – thashë përmes dënesës. – Dy pesëlekëshe prej plumbi... I bëmë bashkë me Ilirin.

Ai nisi prapë të kollitej, dhe zëri pas kollitjes i ndryshoi përsëri, duke iu bërë këtë herë i hollë si zë gruaje.

Përpara se të errej plotësisht dera u hap dhe një polic solli darkën: bukë misri dhe ca vorba të mbushura përgjysmë me groshë.

Hëngrëm në heshtje, me përjashtim të të lidhurit: prangat i përplaseshin vazhdimisht pas vobës.

Pas darke u shtrinë të gjithë, duke kërkuar gjithkush nga një skutë anash mureve. Ngrita qafëzën e palltos me shpresë se mund të mbuloja veshët, për të mos dëgjuar tringëllimën e prangave.

Nata ishte një ankth i vërtetë. Gjumi bënte të më afrohej e ngecej përherë diku: te fytyra gjatuce e Ilirit, te prezervativi, që mund t’ia tregonin të nesërmen babait, ose te një tjetër vrimë, në murin e shtëpisë së Kako Pinos. Sa i kalonte pengesat i dilte përpara, për ta kthyer mbrapsht, kolla e fqinjit, e pas saj pëshpërima e tij: pika më rëntë mua.

Ndryshe nga shthurja e natës mëngjesi m'u duk i prerë dhe i rreptë. M'u kujtua se orën e parë në shkollë kishim arithmetikë dhe me siguri mësuesja pasi t'i hidhte një sy vendeve tona të zbrazëta do të thoshte: aha, qenkan ende në burg. Pastaj andej do të kthenin kryet të gjithë dhe sytë e Elianës së bukur do të mbusheshin me trishtim.

Sytë më shkuan andej nga vinte drita: një dritare me hekura të kryqëzuara. Ishte krejt si fletë fletoreje e aritmetikës dhe, me sa dukej, ishte ajo që ma shtiu në mendje orën e mësimit.

Dera u hap me kërkëllimë dhe një zë thirri që jashtë: ngrehuni të dhisni!

Kur u kthym në qeli bëra një zbulim: në mure kishte shkrime dhe shkarravina. Iu afrova dhe nisa të lexoj si i babëzitur. Ishin fjalë ose fraza njerëzish të arrestuar që kishin kaluar një ose disa ditë këtu. Shumica kishin poshtë emrin e shkruarit si dhe datën, të tjerat mbaronin me tri pika, ose me ndonjë vizatim, disa herë të turpshëm e shpesh pa kuptim.

Ndërsa lexoja s'më ndahej një shtrëngim në zemër e një ndjenjë faji e pafund. Kishim sharë e shkrofëtirë të dy me Ilirin kundër shkrimit e leximit, e kishim përqeshur gjuhën shqipe, shkronjat e saj, y-të ë-të e pafundme, lidhëzat, parafjalët madje dhe ndajfoljet e saj, kishim thënë se s'do të ishte keq që alfabeti i saj të zëvendësohej me alfabet arab, a bullgar a eskimez, veç të ndryshohej sa më shpejt, dhe ja tani, në këtë kthinë burgu, një mall i padurueshëm më kapiti krejt. E kisha

mbaruar njërin mur dhe me tmerr po vija re se edhe murin tjetër po e gllabëroja ndërkaq. Mbeteshin edhe dy muret e fundit dhe pastaj... pastaj... asgjë...

– Duket që qenke djalë shkolle, – tha ai që kollitej, me një zë si prej këngëtari gazmor. – U turullepse pas shkarravinave.

Pas derës u dëgjuan ca britma, pastaj ajo u hap dhe policët shtynë brenda dikë që, me sa dukej, s' donte të futej.

Ishte një djalosh me setër lëkure që vështronte gjithë përçmim. Ia dha dhe një shkelm derës që u mbyll, pastaj afroi fytyrën te vrima e çelësit dhe thirri:

– Të më rruash bythën, more vesh? Ti bashkë me shefin tënd, atij që i janë ftohur pordhët.

Shfryu kështu një copë herë, pastaj u ul përdhe dhe vazhdoi të fliste me vete: qytetth i ndyrë, sapo erdha këtu, çdo gjë nisi të më vejë mbrapsht. Me një fjalë, u pordha.

Një copë herë murmuriti kështu. Të gjithë po e vështronin me habi, ngaqë me siguri askujt s'i kishte qëlluar të dëgjonte aq fjalë të ndyra në një kohë aq të shkurtër.

Foli sa foli me vete, pastaj iu afrua prapë derës. Siç duket ato më të fortat i ruante për te vrima e çelësit... Turkoshakë flokëthinjur që shplani rroçkën me poçe të vjedhura në muzeun arkeologjik, mutsa si ju kam parë unë, sa të duash, pupacë llapazanë, me sisë si të grave, zgjebesa dhe asmatikë, ja ç'jeni ju. Po tek unë s'ju ecën, jo. Unë ju vë njëri mbi tjetrin dhe ju shpoj tej për tej si shishqebap, që t'ju djegë prapanica një javë rresht, morët vesh?

Foli sa foli dhe pastaj erdhi e ul përbri meje.

– Mos ki frikë, nuk jam byths, – tha me zë të qetësuar. – Unë vdes për gratë... Po ty, të këndon bilbili? Aha, ti qenke ende vocrrak. Po prit, ç'paske bërë që të kanë rrasur këtu? Ke vjedhur me siguri, ose ke shkruar parrulla në mure kundër votimeve?

Kur i thashë përse fajsohesha u shqye së qeshuri.

– O ç'derra, o ç'tyryfylla zgjebarakë. Po a ka në botë falsifikatorë monedhash dymbëdhjetëvjeçarë? Do çmendem për Shën Mëri në këtë qytetth. Do bëj ndonjë të pabërë.

Ndërsa murmuriste me vete të pabërat që mund të bënte, shumica e të cilave kishin lidhje me prapanica, qime e breshëri pordhësh, ashtu i ndërkyer siç ishte iu afrua njërit prej mureve, për të shtuar, me sa dukej, diçka midis atyre mbishkrimeve të trishtuara.

E shkroi frazën e tij shpejt e shpejt, pastaj erdhi e zuri vend prapë afër meje, pa pushuar së grinduri me vetveten. S'më durohej sa të lexoja atë që kishte shkruar, ndaj, duke u përpjekur të mos i tërhiqja vëmendjen u ngrita dhe shkova te muri. E gjeta menjëherë shtojcën e tij. Prisja të lexoja ndonjë shprehje të ndyrë, por për habinë time ishin dy fjalë në gjuhë të huaj: Mehr Licht!

Kur u ktheva e kuptova se më kishte ndjekur me bisht të syrit, sepse më tha: Janë fjalët që ka thënë poeti më i madh i gjermanëve, ndërsa po jepte shpirt: Më shumë dritë! Më kupton, çunak? Tek vdiste iu duk se në dhomë drita po mehej, ja si këtu, në këtë qeli... Sepse në botë drita është e para gjë që tretet... Eh...

Zuri kryet me duar dhe një copë herë nuk shau kërrkënd. Por kjo vazhdoi pak çaste. Si të përmendej nga një shpirt i keq, u shkund, turfulloi dhe nisi nga e para, këtë herë me fjalë dyfish, trifish të tmerrshme, aq sa njeriu me pranga dy herë u përpoq të zinte veshët, ndonëse hekurat nuk e linin.

6

Gjatë pasdites nuk ndodhi asgjë tjetër. Për drekë na dhanë prapë groshë, pastaj befas u ngrys. Nuk u besova syve kur e pashë dritaren me hekura të kryqëzuara të errët krejt, por meqenëse askush nuk po habitej për këtë, kujtova se kështu ishin ditët në burg, të shkurtra pra, fare ndryshe nga ato të jashtmet.

U mbështolla me pallto të flija, por gjumi s'më vinte. Përpiqesha të kujtoja fjalë për burgun, të dëgjua në dhomën e madhe, por as ato s'më vinin ndër mend. Më kujtoheshin veç dy rreshta të një kënge të vjetër, të dëgjuar në dasmën e një kushëri tonë, në lagjen Dunavat: kush ta shtron dyshekun, kush ta hedh jorganë, bir Feim i nënës, tretur në hapsanë.

E zëvendësova emrin Feim me emrin tim, përfytyrova gjyshen që pasi pinte kafënë, me duart që i dridheshin e drejtonte tejqyrën nga kështjella për të kërkuar burgun me shtatë dritare, pastaj hallë Xhemon që bënte të njëjtën lëvizje dhe ndoshta murmuriste: eh, moj Selfixhe, u nisa unë për në burg e u sos ai, dhe më erdhi të qaja. Veç kjo ishte një e qarë e gëzueshme, e lehtë dhe dritëplot, si ditë

me shi, kur përshkohet prej diellit.

Po tretesha në hapsanë. Iliri gjithashtu, në qelinë përbri. Gjithë qyteti po bëhej gati të flinte, por vetëm ne të dyve askush s'po na e shtronte shtratin e s'po na e hidhte jorganë. Ishim vërtet veç të tjerëve. Dhe me siguri vajzat e shkollës, tek futeshin nën mbulesat e pastra e vinin faqet e lëmuara në nënkresë, na mendonin gjithë ëmbëlsi.

Ndihesha gati i lumtur. E gjithë kjo ishte shumë më dehëse se ëndrra jonë e mëparshme për të fjetur, veshur me këmisha me dantella, përskaç Elianës së bukur.

Një mall i padurueshëm për Ilirin, më kapi papritur. Po bëheshim, me sa dukej, të famshëm. E kishim kërkuar famën me anë të atyre marrëzive që quheshin romane, dhe e kishim gjetur atje ku s'e prisnim: në burg.

I latë gjyshet të mërzitura, e latë përgjysmë romanë
Bir çunat e nënës, tretur në hapsanë.

Nuk di sa do të vazhdonte kjo dehje sikur të mos gdhinte papritur.

I mahnitur fërkova sytë. Dritareza me hekura ishte e ndriçuar, madje pakëz diell i kursyer e përshkonte pjerrtazi. Kështu pra na qenkëshin ditët e burgut. Të tjetërfarta, gjithë ngut. Kurse hallë Xhemua kishte dalë jashtë kohe ngaqë, me sa dukej, nuk i pëlqente asnjë nga kohët e botës.

Kur, pasi u ngrita në bërryla, i shfaqta fqinjët tim habinë se si kishte gdhirë kaq shpejt, ai qeshi.

– As është ngrysur, as ka gdhirë, o çun. Është e

njëjta mbasdite e mërzitshme.

E kuptova më në fund ç'kishte ndodhur. Ajo që unë e kisha marrë për rënie mbrëmjeje s'kishte qenë veç një ngrysjë e beftë e qiellit, një gjë tepër e njohur në këtë qytet.

U ngrita për të çmpirë këmbët, pastaj kujtova se mund të përfitoja nga drita për të lexuar edhe një herë muret. Jam këtu ngaqë s'kam shlyer detyrimin e drithit. Sot, më 3 shkurt 1947, ndaj të gdhirë më hodhën hekurat. Do të vdesim o të mjerë, në kokë na venë gurë, për të vajtur do të vemi, për të ardhur s'vimë kurrë. S'di pse jam këtu. Mehr Licht!

Kur u ndodha përpara fjalëve gjermanisht, vetvetiu ktheva kryet nga setërlëkurti, që më ndiqte me sy.

– E shoh që ta ka ënda leximin, – më tha, pa e fshehur, për habinë time, njëfarë përçmimi. Ishte hera e parë që takoja dikë, të cilin leximi i tjetrit e bënte të prishte buzët. – Mirë, mirë, – vazhdoi. Pastaj, si të kishte pikasur ç'kisha në mendje, shtoi: – Të pashë që i lexove radhas gjithë shkarravinat, që me siguri kanë mbushur muret... Hm... hm... Dëgjo tani, një fjalë nga unë... Mos ia vër veshin kurrë rropamës së vulgut. E di ç'domethënë vulg? Me siguri që s'e di.

Ndërsa përpiqej të më shpjegonte kuptimin e fjalës, sa vente bëhej nervoz. Pastaj kur e pa se s'kishte kurrfarë shprese për të ma futur në krye, me zë të lodhur, duke treguar muret, tha: – Unë s'i kam lexuar, por e marr me mend që atje është balta, më kupton? Atje janë qarjet, ankimet, vdekja. Kurse drita është tjetërkund. –

Mori frymë thellë, u bë gati të shtonte diçka, pastaj u duk se hoqi dorë, një herë, dy herë, gjersa më në fund me zë të ulët shqiptoi frazën misterioze: – Kombet krijohen së pari në qiell...

Gjatë pasdites, e sidomos me afrimin e muzgut këto fjalë më erdhën shpesh ndër mend. Herë-herë më dukej se kuptimi i tyre më ndriçohej, por aty për aty tretej në terr. Gjyshja me hallë Xhemon gjithashtu e përmendnin shpesh qiellin, sidomos në murmurimat e tyre, atëherë kur për shkak të dremitjes, fjalët dhe psherëtimat iu bëheshin të turbullta.

Mbrëmja ra më në fund në qeli. Pas darkës u shtrimë për të fjetur. Disa herë thashë me vete se po tretesha në hapsanë, por për habi, mallëngjimi dehës s'po më kapte më si disa orë më parë. Më ngatërronte qielli, atje ku sipas setërlëkurtit gjithçka duhej të ishte ndryshe.

Në mëngjes kokën e kisha të turbullt. Të tjerët gjithashtu ishin të ngrysur. Jashtë binte shi i imët.

E thirrën setërlëkurtin, që u kthye pas pak i heshtur krejt, si të ishte tjetër njeri. E thirrën dhe atë me pranga që u kthye pa to.

– Shtet i varfër, – tha ai që i ndërronte zëri sa herë fliste. – S'mjaftojnë as prangat.

Të tretin më thirrën mua.

Më çuan te e njëjta kthinë e fillimit dhe në tryezë përbri çantave tona të shkollës, fletoreve dhe prezervativit pashë pesëlekëshet prej plumbi. Ndrnitnin pabesisht, me një si buzëqeshje hakmarrëse, krejt të huaja në atë tryezë të ndrangu. Zemra m'u drodh. Ndonëse i urreja, ai

shkëlqim i tyre marramendës ma dha në çast tërë trishtimin e ëndrrës së tretur tashmë.

– Dëgjo piciruk, – më tha oficeri, duke i treguar me dorë. – Në vende të tjera për të tilla punë të presin një dorë, more vesh? Unë ty do të ta tregoja të s'ëmës, po ç't'i bëj që je i vogël e s'të kap ligji. More vesh, horr horrash? Qërohu tani.

Dola përjashta duke i hedhur këmbët si hutaq. Rrugët e qytetit ishin plot gjallëri. Dëgjohej muzikë feste. Kur pashë një turmë me pankarta në duar u kujtova që ishte dita e votimeve. Në shumicën e pankartave ishin shkruar fjalët Votat tona plumb për armikun. Fjala plumb më shkaktoi drithma në trup dhe nisa të rend si i marrë drejt shtëpisë.

Nëna që ma hapi portën, pas klithmës së parë të gëzimit shqeu sytë:

– Mos ke ikur nga burgu? Pse merr frymë kështu?

– Jo. Kam vrapuar.

Gjyshja kishte dalë në krye të shkallëve. Më vuri dorën në krye dhe murmuriti një lutje.

Im atë që erdhi pas pak më vështroi gjithë përçmim.

– Na turpërove, – tha. – E fillove me ato shkarravinat e tani na e nxive faqen më keq. Kushedi ç'proçkë do të na bësh nesër.

Unë s'dija ç'të thoshja.

Trokitën te porta. Ishin prindërit e lemeritur të Ilirit. Kishin marrë vesh lirim tim e s'dinin asgjë për të. Kur u thashë se as unë s'dija gjë, ngaqë kishim qenë në qeli të veçanta, nëna e Ilirit vuri kujën: qyqja, ma kanë vrarë djalin.

Dëgjova tim atë që po e qetësonte. Avokat Dakli

që më kishte liruuar mua ngaqë s' më kapte ligji për shkak të moshës po merrej tani me Ilirin. Për herë të parë mora vesh se Iliri qenkësh një vit më i madh se unë. Im atë vazhdonte t' i qetësonte të dy. Avokat Dakli kishte thënë se ndonëse Ilirin e kapte ligji, ai kishte shpresë ta lironte brenda ditës, ngaqë ishte familje dëshmori.

Mbasdite erdhi ungji i vogël. Nxinte më keq se im atë. Na turpërove, më tha dhe ai. Gjithë qyteti e ka marrë vesh. Ç' më shikon si idiot. Në burg... në qeli... bashkë me armiqtë e popullit... e kupton, ç' do të thotë kjo?

Im atë ishte mbyllur në dhomën e dimrit. Ungji vazhdonte të shfrynte me vete. Ai e kishte ndjerë prej kohësh që në këtë shtëpi dekadentizmi kishte bërë udhë, qyshse ajo plaka e çmendur që nuk e hante bukën e shtetit, hynte e dilte si në strehë të vet.

Porta trokiti prapë dhe erdhën një grumbull fqinjësh. Ungji i zbriti shkallët nga tre e nga katër. Unë gjithashtu desha të fshihem, por gjyshja më vuri dorën në krye.

– Mos ki turp, – më tha. – Burgu për burrat është. }

7

Që ishim bërë të dy të famshëm më shumë se ç' e prisnim, e kuptuam kur shkuam në shkollë. Veçse ajo ishte një famë e keqe, që s' kishte kurgjë të përbashkët as me famën që kishim ëndërruar kur kujtuam se u bëmë shkrimtarë, e as me atë tjetrën, që do të na e siguronte pasuria.

E ftohtë si era e atij marsi, dyfytyrëshe dhe

krejtësisht e pabesë ajo na rrethoi nga të gjitha anët sapo hymë në oborrin e shkollës. Kureshtja në sytë e të tjerëve përzihej aty për aty me smirën, adhurimin ose përbuzjen.

Të mpirë krejt, thua se po shihnin ca enigma na vështronin mësuesit. Turi na kaloi dy herë rresht si erë e marrë përbri. Drejtori i shkollës na ndiqte me ca sy të menduar tek ecnim kokulur midis rreshtit për të hyrë në klasë.

Disa herë desha t'i përgjigjem pyetjeve që më bënin, por nofullat nuk më bindeshin. Iliri gjithashtu s'fliste. I kanë rrahur, me siguri, thoshte Mama Belgjika, dy hapa pas nesh. U kanë thyer dhëmbët, ndaj s'flasin dot.

– Ju kanë rrahur vërtet? – më pyeti Eliana me zë fare të ulët të mbytur nga mallëngjimi, tek zija vend në bankën përbri.

– Jo. Vetëm na kanë shtyrë.

Dukej që s'besonte sepse sytë e saj kërkonin në fytyrat tona shenjat e rrahjes. Isha pothuajse i sigurtë se po t'i kishim ato, sytë e saj do të ishin edhe më të ëmbël, ndaj gati-gati më erdhi keq që policët pas kërcënimeve të tmerrshme nuk e kishin mbajtur fjalën.

Në klasë hyri zoti Jorgaq. Dukej haptas që s'ishte në vete. Bënte ç'bënte sytë i shkonin nga ne të dy, u ngatërrua keq në shpjegimin e lëndës, pastaj e ndërpreu fare ngaqë tha se i vinte të përzierë.

Ky nuk ishte veçse fillimi. Në pushimin e madh përndezyja i kishte përfshirë të gjithë. Mezi ç'prisnin daljen tonë për të na treguar që larg me gisht. Kishin

ardhur nxënës nga shkollat e tjera, madje edhe kureshtarë nga tregu. Dy të dërguar nga Lidhja e Kombeve për çështjen e minoritetit grek, që ndoshta do të vinin në shkollën tonë edhe pa këtë ngjarje, u fol se kishin ardhur enkas për ne. Turi vinte e vinte nga zyra e Komitetit të Rinisë në Drejtori me fytyrën që sa vinte i egërsohej. Te porta e shkollës po ngjitnin një karton ku ishin shkruar fjalët Mbledhje në sallën e madhe. Si zakonisht pas një shpalljeje të tillë ankthi i kapte të gjithë. Po bëheshim vërtet të mallkuar.

Dy orët e fundit të mësimit i kaluam si në ethe. Mendja na rrinte te mbledhja.

S'prisnim asgjë të mirë prej saj, megjithatë ajo ishte më e keqe se ç'e mendonim. Mësuesit bashkë me drejtorin zunë vend në tryezën e gjatë. I pari foli drejtori. Ai tha se në krejt historinë e kësaj shkolle nuk kishte ndodhur kurrë një skandal i tillë. Ai na quajti ne turp i shkollës, madje i krejt qytetit, bashkë me fshatrat minoritare në jug të tij.

Folën dy nxënës nga klasa paralele, që bashkë me ne kërkuan dënimin e Mama Belgjikës. Pas tyre zoti Vehap, me zërin që i dridhej tha se ne kishim shkrirë shkronjat prej plumbi të një shtypshkronje ilegale të luftës. Me ato shkronja janë shtypur traktet e lirisë, vazhdoi ai, kurse ju fabrikuat prej tyre para. Turp për ju të dy, por sidomos për ty Ilir që je dhe vëlla dëshmori. E shekele gjakun e vëllait, e...

Dënosa nuk e la të vazhdonte.

Zoti Jorgaq, që e mori fjalën pas tij u hutua fare. Nisi

të tregonte si i kishte dalë gjumi natën nga kjo mërzi, dhe se si gruaja i kishte dhënë barnat e gjumit, por ai kishte thënë: më mirë mos u gdhifsha, kaq i dëshpëruar ish.

Turi që i dëgjonte me përbuzje mësuesit u ngrit i fundit. Fjala e tij ishte më e rrepta e të gjithëve. Na quajti sabotatorë, njerëz me prirje kapitaliste dhe krejtësisht jashtë kohe. Çasti më i vështirë ishte kur na kërkuan që të flisnim ne. Iliri futi dy gishta në gojë, me siguri për të hapur nofullat që s'i bindeshin. Të njëjtën gjë bëra dhe unë. Pyetjeve që na bënëin iu përgjigjeshim me fjalë pa lidhje, gjersa Iliri tha se i urrente prindërit.

Për çudi, pas këtyre fjalëve në sytë e Turit u duk njëfarë zbutjeje.

– I urren për pikëpamjet e tyre të mykura, apo jo?
– ndërhyri ai.

Iliri ngriti supet. U ngatërrua prapë dhe tha se i urrente të dy, e sidomos nënën që ishte shtatzënë.

Kjo fjalë shkaktoi zhurmë në krejt sallën, gjersa drejtori, me fytyrë të rreptë thirri mjaft!

Mbledhja u mbyll më në fund. Të dërrmuar, me gjunjët që na dukej se do të na këputeshin, po ktheheshim në shtëpi.

Kur hyra pashë nënën që duke marrë frymë vështirshëm, po hiqte mokrën nga nënshkalla.

Desha ta pyes përse po e hiqte, por s'kisha dëshirë të flisja. Ajo u përgjigj vetë:

– Hallë Xhemua po jep shpirt. Ka ditë që nuk vë gjë në gojë.

Gjithë ajo javë ishte e trishtuar. Në fund të saj vdiq

dhe hallë Xhemua. Tek e futnin nën dhé mendova se tani ajo po dilte vërtet jashtë kohës.

Qyshse ne të dy me Ilirin ishim quajtur jashtë kohe, sa herë që dëgjoja fjalët qiell, vdekje ose kohë, mendoja se qysh tani ne ishim pakëz të vdekur. Për çudi kjo s' më brengoste aspak, përkundrazi më jepte atë lloj sigurie që jep zakonisht farefisnia e fuqishme.

– A e di ti se kombet krijohen në qiell? – i thashë Ilirit, tek po ktheheshim nga varreza.

Ai më vështroi habitshëm, si të më thoshte se ku i kisha dëgjuar këto marrëzira. Prita të më pyeste, dhe përgjigjen e kisha në majë të gjuhës: në burg. Por ai, në vend që të më thoshte diçka, më kapi befas për gryke:

– Ti do të na çosh prapë në burg, ë? Cjap tullac llapazan.

– Cjap je vetë, – iu përgjigja. – Cjap dhe mi provincial arkivash.

Ai shqeu sytë. Ende pa shqiptuar sharjet e tjera e kuptuam ndërkaq se setërlëkurti kishte qenë në të dy qelitë.

U shamë keqas një copë herë, duke nxjerrë, me sa dukej, gjithë ngarkesën e atyre ditëve. Veç, kur erdhi çasti që të rriheshim (pas shishqebapit dhe prapanicave të krejt farefisit që do të dhembnin një javë rresht, kjo ngjante e pashmangshme), pikërisht në atë kohë, nuk e di pse, në vend që t'i suleshim njëri-tjetrit, ia dhamë të qarit me zë dhe ikëm secili drejt shtëpisë së vet.

| Tiranë-Paris, 1996-1997

PËRMBAJTJA

Vdekja e gruas ruse.....	7
Lamtumira e së keqes.....	10
Muri i madh.....	52
Kisha e Shën Sofisë.....	82
Vjedhja e gjumit mbretëror.....	101
Konkurs bukurie për burrat në Bjeshkët e Namuna.....	117
Koha e parasë.....	155